

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI

102104

BOŞANMANIN, ÇALIŞAN KADININ
STATÜSÜ VE CİNSİYET ROLÜ ÜZERİNE ETKİSİ

DOKTORA TEZİ

Nevin S.DEMİRCİOĞLU

Tez Danışmanı
Prof.Dr.Ercan TATLIDİL

102104

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İZMİR-2000

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANA BİLİM DALI

**BOŞANMANIN, ÇALIŞAN KADININ
STATÜSÜ VE CİNSİYET ROLÜ ÜZERİNE ETKİSİ**

DOKTORA TEZİ

Nevin S.DEMİRCİOĞLU

Tez Danışmanı
Prof.Dr.Ercan TATLIDİL

İZMİR-2000

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
Önsöz	v
Tablo listesi.....	vi
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. AİLE VE AİLE İÇİ ETKİLEŞİMDE KADININ ROL VE STATÜSÜ	6
1.1. Toplumsal Değişme Sürecinde Aile ve Aile Yapısında Değişmeler	6
1.1.1. Aile İçi Rol ve Etkileşim.....	10
1.2. Ailede Rol ve İlişkiler Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar	13
1.2.1. Toplumsal Cinsiyet, Rol ve Statü	22
1.2.2. Cinsiyet Rollerinin Yeniden Üretimi ve Aile İçi İlişkilerin Dönüşümü.	26
1.3. Türkiye’de Aile Yapısı ve Evlilik.....	31
İKİNCİ BÖLÜM	
2. EVLİLİK VE BOŞANMA SÜRECİNDE KADIN.....	40
2.1.Evlilik Anlayışında Değişmeler	40
2.1.1.Evliliğin Yaşam Kalitesi Üzerine Etkileri	44
2.1.2.Evlilik İçinde Kimliğin Korunması	47
2.2. Boşanma Olgusu	51
2.3. Boşanma Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar	53
2.4. Boşanmayı Belirleyen Etmenler.....	57
2.4.1. Gelir Durumu ve Mesleki Statü	60
2.4.2. Eğitim Düzeyi	61

2.4.3. Sosyal Benzerlik	62
2.4.4. Duygusal Çekim ve Arkadaşlık	63
2.4.5. Maddi ve Sembolik Engeller	66
2.4.6. Evliliğe Tercih edilen Durumlar	70
2.5. Evliliğin Geleceğine İlişkin Görüşler	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. BOŞANMANIN KADIN VE ÇALIŞMA YAŞAMI ÜZERİNE

ETKİLERİ.....	75
3.1. Boşanmanın Kadın ve Çocuk Açısından Toplumsal Sonuçları	75
3.1.1.Hukuksal Açısından Boşanma	79
3.1.2. Boşanmanın Psikolojik Sonuçları.....	81
3.1.3. Boşanmanın Ekonomik Sonuçları.....	82
3.2. Çalışma Yaşamı ve Kadın.....	86
3.2.1. Kadının İş Gücüne Katılımı	87
3.2.2. Çalışan Kadının Ev ve İşe Ait Öncelik Sorunu.....	90
3.3. Çalışma Yaşamında Toplumsal Cinsiyet Temelli Ayrımcılık	93
3.4. Türkiye’de Kadın Açısından Çalışma Koşulları	96
3.5. Araştırmanın Metodolojisi.....	102
3.5.1. Hipotezler.....	104
3.5.2. Araştırma Evreni ve Örneklem Belirlenmesi.....	105
3.5.3. Veri Toplama ve Verilerin Değerlendirilmesi	107

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. BOŞANMIŞ KADININ DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

4.1.Yaş Dağılımı ve İlk Evlenme Yaşı	109
4.2. Doğum Yeri ve Kentte Geçirilen Süre.....	110
4.3. Öğrenim Durumu	114
4.4. Çalışma Durumu ve Meslek.....	116

4.5. Gelir Durumu ve Sosyal Güvenlik.....	117
4.6. Çocuk Sayısı ve Çocuğun Velayeti.....	120

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. EVLİLİK SÜRECİNE İLİŞKİN ÖZELLİKLER VE AİLE YAPISI.....	124
5.1.Evlenme Şekli ve Evlenme Kararı.....	124
5.2.Evlilik Sürecinde Aile Yapısı	126
5.3. Evlilik-İç İlişkiler ve Rollerin Dağılımı.....	127
5.3.1. Evlilik Sürecinde Denetim ve Karar Mekanizması	129
5.4. Eşlerin Sorunlar Karşısında Tutumu.....	132
5.5. Evlilik Süresi ve Boşanma Nedenleri	137

ALTINCI BÖLÜM

6. BOŞANMIŞ KADININ ÇALIŞMA YAŞAMI	142
6.1. Kadının Çalışma Yaşamına Katılımı ve Çalışma Deneyimi.....	142
6.2. Çalışma Yaşamında Ortaya Çıkan Öncelikler	144
6.2.1. Ev ve Çalışma Yaşamına İlişkin Öncelik	147
6.2.2. Meslek İle Kariyer Edinme İlişkisi	149
6.2.3. Yapılan İşten Memnunluk	152
6.4. Çalışma Yaşamında sürdürülen Tutumlar	154
6.5. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Örgütleri İle İlişkiler	156

YEDİNCİ BÖLÜM

7.BOŞANMA SONRASI SOSYAL İLİŞKİLER	158
7.1. Boşanma Sonrası Aile Yapısı ve Otorite Örüntüsü	158
7.2. Boşanmaya İlişkin Sorunlar	163
7.3. Özel Dayanışma Alanları ve Kurumlardan Yararlanma	165
7.4. Aile Yapısı ve Sosyal İlişkiler	169
7.5. Boş zamanları Değerlendirme Eğilimleri	171

7.6. Yeniden Evlenme Konusunda Tutumlar.....	176
7.6. Boşanmaya İlişkin Değerlendirmeler ve Gelecek Düşüncesi	178
SONUÇ	182
KAYNAKÇA.....	197
EK.1. EK TABLOLAR.....	211
EK.2. GRAFİKLER.....	216
EK.3. GÖRÜŞME FORMU	219
ÖZET	229
SUMMARY	230
ÖZGEÇMİŞ	231

ÖNSÖZ

Toplumsal değişme ile birlikte, evlilik ve evliliğe yüklenen anlamlar da değişime uğramaktadır. Eğitim düzeyi ve çalışma yaşamına katılımın artmasıyla evlilikten beklentiler de yükselmektedir. Beklentilerin gerçekleşmemesi ise ailenin parçalanmasına yol açmaktadır. Bu süreçte kadının rol ve konumu da değişime uğramaktadır. Boşanmış bir kadın olarak çalışan kadının, hangi süreçlerden geçerek, çalışma ve sosyal yaşamında ilişkilerini nasıl belirlediği önem kazanmaktadır. Kadın, kendi açısından eşit olmayan ve yaşamı kolaylaştıracak olan her türlü örgütlenmenin yetersiz olduğu koşullar altında, toplumsal önyargılarla hangi rol ve statü ile başa çıkmaya çalışmaktadır? Araştırmamız bu soru ile yola çıkarak, boşanma sonrasında çalışan kadının, eğitim düzeyi, mesleki statüsü, kentsel deneyimleri, yaşı gibi değişkenlere bağlı olarak boşanma sonrasında rol ve konumu açısından nasıl bir profil çizdiğini, izlemeye yönelmektedir.

Zorlu, ancak bir o kadar doyum veren araştırma boyunca çok kişiye teşekkür borcum var. Öncelikle araştırmanın her aşamasında eleştiri ve önerileri ile katkıda bulunan danışman hocam Prof.Dr. Ercan Tatlıdil'e teşekkürlerimi sunarım.

Aileme, araştırma boyunca destek veren eşim Coşkun Demircioğlu'na, Hülya Yüksel'e ve her anlamda vermiş olduğu destek için Solmaz Hünler'e teşekkür ederim.

Nevin S. Demircioğlu

Karşıyaka/İzmir, 2000

TABLO LİSTESİ

<u>TABLO</u>	<u>SAYFA</u>
1. Yıllara Göre Medeni Durum ve Cinsiyete Göre Nüfus.....	35
2. Boşanmış Kadınların Yaş Dağılımı ve İlk Evlenme Yaşı.....	109
3. Boşanmış Kadınların Doğum Yerleri.....	111
4. Doğum Yerine Göre Evlilik Yoluyla Yer Değiştirme.....	112
5. Doğum Yerine Göre Boşanma Sonrasında Yer Değiştirme...	113
6. Boşanmış Kadın ve Eşinin Öğrenim Durumu.....	115
7. Evlilik Sürecinde ve Boşanma Sonrasında Kadının Gelir Durumu.....	118
8. Mesleklere Göre Çocuk Sayısı.....	122
9. Mesleklere Göre Evlilik Türü.....	124
Mesleklere Göre Evlilik Kararını Vermede Belirleyici Olan Etmenler.....	125
10. Mesleklere Göre Evlilik İçinde Duygular.....	128
11. Evlilik İçinde Farklı Alanlarda Karar Verme ve Sorumluluk Üstlenme.....	130
12. Kadının Mesleğine Göre Kendi ve Eşinin Sorunlar Karşısında Tutumu.	134
13. Mesleklere Göre Evlilik İçinde Şiddet.....	136
14. Mesleklere Göre Boşanma Nedenleri.....	138
15. Mesleklere Göre Çalışmaya Başlanan Dönem.....	142
16. Mesleklere Göre Çalışmanın Öncelikli Nedeni.....	145
17. Meslek ve İşe Olan Bağlılık İlişkisi.....	148
18. Mesleklere Göre Boşanmanın Çalışma Yaşamındaki	

Verimlilik Üzerine Etkisi.....	150
19. Meslek ve Yapılan İşten Memnuniyet.....	154
20. Mesleklere Göre Çalışma Yaşamında Sürdürülen Tutum.....	155
21. Mesleklere Göre Sosyal Örgütlere Üyelik.....	157
22. Mesleklere Göre Boşanma Sonrası Aile Yapısı.....	159
23. Meslek ve Boşanma Sonrasında Karşılaşılan Sorunlar.	164
24. Meslek ve Dayanışma Alanları.....	167
25. Boşanma Sonrası Aile Yapısı ve Sosyal İlişkiler.....	170
26. Boş Zamanları Değerlendirme Eğilimleri ve Meslek Dağılımı.....	175
27. Mesleklere Göre Yeniden Evlenme Eğilimi.....	177
28. Meslek ve Boşanmaya İlişkin Değerlendirmeler.....	179

GİRİŞ

Son zamanlarda aile ve evlilik değişik boyutları ile giderek daha çok tartışılır hale gelmiştir. Toplumsal değişim içerisinde farklı pratikler, bu kavramların daha fazla dikkate alınmasına yol açmaktadır. Çok genç yaşta anneliğin yaygın hale gelmesi, kadının çalışma yaşamına daha fazla katılması, boşanmaların artması, evlenme oranlarının ve doğurganlığın düşmesi, aile ve evlilik kavramlarının içeriklerinin yeni oluşumlara göre yeniden değerlendirilmesini gerektirmektedir.

Son yıllarda geleneksel rollerin değişmesi ile birlikte, geleneksel aileden de uzaklaşmaktadır. Toplumun en temel birimi olan aile, ekonomik faaliyetlerinde, işlevlerinde olduğu kadar, aile içi ilişkilerde ve aile içindeki yetke ve iktidarın paylaşımı açısından da değişime uğramaktadır. Aile, sosyal etkileşim sonucu aile içi dinamiklerin değişime uğraması nedeniyle, toplumdan etkilenen bir kurum olmaktadır. Ancak evliliğin değişen anlamı, buna bağlı olarak değişen rol ve beklentilerin ailede yol açtığı bozulmalar, aileyi, iletişime açık ve daha eşitlikçi bir yapıya yönlendirerek, toplumu etkileyen bir kurum haline getirmektedir. Bu bağlamda evliliğe, aile hayatına ve ebeveynliğe bakış da değişime uğramaktadır. Birey hakları ve özgürlük kavramlarının gelişmesi, aile içindeki rol ve ilişkilerin yeniden belirlenmesine yol açmaktadır. Aile, eşler arasındaki yoğun sosyal ilişki üzerine temellenmekte ancak küçük çatlaklar, aileyi kolayca sarsabilmektedir.

Aile içi kavramların çözümlenmesinde en önemli kavramlardan biri güç kavramı olmaktadır. Maddi gelir, eğitim, bilgi düzeyi bazı güç kaynaklarını oluşturmaktadır. Eğitim düzeyi ve geliri düşük olan veya çalışmayan eş, diğerine bağımlı ve kararların alınması konusunda ikinci derecede söz sahibi olmaktadır. Gücün kaynağını ve sonuçlarını ortaya koyan diğer önemli etken de, aile içi ve ailenin diğer toplumsal alanlar ile özellikle de akrabalık grubuyla olan ilişkiler sistemi olmaktadır. Bu ilişkiler sistemi, toplumsal aktörün statüsünü

belirlemektedir. Gücü elinde bulunduran toplumsal aktör, içinde bulunduğu toplumsal birime de egemen olmaktadır.¹

Türk toplumunda, aile içi ilişkilere yönelik egemen değerler, yakınlık, sadakat, karşılıklı bağımlılık olarak belirmektedir. Bu özelliği ile birlikte, geleneksel olarak normatif düzeyde, yetki ve hiyerarşi açısından da oldukça ayrılmıştır². Bu sistem içinde birey, sosyal konumuna uygun olarak rol ve beklentilerinin de bilincindedir. Kadın ve erkek açısından belirgin şekilde farklılaşan bu rol ve beklentiler, cinslerin biyolojik özelliklerinin bir sonucu olarak değil, sosyal yapı tarafından belirlenmektedir. Kadının ev dışında çalışıyor olması da oynadığı rollerin zenginleşmesini kolayca sağlamamaktadır. Sosyalleşme sürecinde aile içi rolleri içselleştirmesi nedeniyle, çalışma yaşamına girse bile kadının çalışmayı, evin geçimine katkı şeklinde algılamasına neden olmaktadır. Bununla birlikte toplumun, kadının çalışma yaşamına katılımına bakış açısı da kadının statüsü üzerinde belirleyici olmaktadır³. Olson da, Bott'un "Aile ve Sosyal Ağ" modelini temel alarak, evlilik içi rol ve ilişkilerde, karı ve kocanın görevlerinin farklılaştığını, ilgi ve aktivitelerinin de ayrılaştığını vurgulamaktadır. Evlilik rol ve ilişkileri, karı ve koca merkezli olarak büyük oranda ayrılmıştır. Olson, bu ayrılmışlık çerçevesinde Türk ailesini, iki merkezli bir aile yapısı olarak açıklamaktadır. Cinsler arasındaki ayrılaşma, en fazla sosyal etkileşim boyutunda ortaya çıkmaktadır. Bu ayrılaşma, bireyin çocukluktan itibaren, kadın ve erkek olarak her birinin ayrı dünyalarda geçirmiş olduğu sosyalizasyonun sonucunu yansıtmaktadır. Aile içinde aynı cinsiyet arasında samimi ilişkiler gelişmektedir. Kız çocuk, anne arasındaki ve kız kardeşler arasındaki ilişki daha yakın olmaktadır. Bu ilişki, kadın ve erkek alanları

¹ Önal Şayın, "Aile İçi İlişkilerin Toplum ve Birey Boyutunda Çözümlemesi" *Sosyoloji Dergisi*, EÜ. Ed.Fak. Yay., 1982, s.85

² Güler Fişek, "Türk Ailesinin Dinamik ve Yapısal Özellikleri Üzerinde Düşünceler ve Konuya İlişkin Bir Ön Çalışma Raporu" *Aile Yazıları 3 Birey, Kişilik ve Toplum*, (Der)B.Dikeçligil, A.Çiğdem), Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., 1991, s.291-292.

³ Nilgün Çelebi, *Kadınlarımızın Cinsiyet Rolü Tutumları*, Toplum Kitabevi, Konya 1990, s.9-10

arasındaki ayrılaşmayı güçlendirmektedir. Ailenin kadın üyeleri, diğerlerinden duygusal destek beklerken, babanın en temel sorumluluğu, ailenin üyelerinin onurunu korumak olmaktadır. Aile içinde kız çocuk anneyi gözleyerek, tutum ve becerilerini geliştirmektedir⁴. Bu şekilde aile içinde ayrılaşmış olan roller, yeniden üretilmektedir. Hızlı sosyal değişme, kentleşme, kentsel kurumların artması ve kadının çalışma yaşamına daha fazla katılması, bu rollerin sorgulanmasına olanak tanımaktadır. Evlilikler daha fazla sevgiye ve iletişime dayalı hale gelirken, evlilikten beklentiler de yükselmektedir. Erkekle aynı koşullarda çalışma yaşamına katılan kadın, geleneksel değer ve normlar ile aktarılan rolleri daha fazla sorgulamakta ve daha eşitlikçi bir aile yapısını talep etmektedir. Erkeğin aile içinde geleneksel değer ve normlar içinde beklentilerini sürdürerek, aile içindeki otoritesini korumaya yönelmesi, ilişkinin bozulmasına yol açmaktadır. Çalışma yaşamına katılan kadın, evlilik içinde artan beklentilerini karşılayamadığında ve evlilik dışındaki koşulları sorgulayarak daha iyi olduğuna karar verdiğinde, boşanmayı tercih etmektedir. Evlilik ilişkisi ve boşanma bir grup ilişkisi olarak tanımlanabilir. “Grubun devamlılığı” üyelerin grupta kalmaya yönelik hareket etmesi ile ilişkilidir. Grup içinde kalmayı tercih etmenin nedeni ise, grubun çekiciliğine veya grubun yerine geçecek ilişkilerin olmamasına bağlıdır⁵. Evliliğin sürdürülmesi veya sona erdirilmesi de bu ilişki içinde değerlendirilmektedir.

Boşanmaların önemli ölçüde artması, evliliklerin sona ermesine neden olan değişkenleri ve boşanma sonrasında ailede değişen rolleri anlamaya çalışmayı gerektirmektedir.

Araştırmamızda boşanma olgusuna, ailenin ve üyelerinin bir deneyimi olarak ve aile yapısının yeniden kurulduğu bir süreç olarak bakılmaktadır. Boşanma ile birlikte, yerleşmiş olan düzen bozularak bir çok yeni düzenlemelere

⁴ Emelie Olson, “Duofocal Family Structure and An Alternative Model of Husband-Wife Relationships, *Sex Roles, Family and Community in Turkey*, Ç.Kağıtçıbaşı, (Ed.), Indiana Univ., Turkish Studies 3, 1982, s.37-45

⁵ George Levinger, “A Social Psychological Perspective on Marital Dissolution”, *Journal of Social Issues*, V.32, N.1, 1976,s.21-22

görmek gerekmektedir. Evlilik ilişkisi, boşanma kararı, tamamen özel bir karar olmayıp, hem aile çevresinin hem sosyal ilişkilerin yönlendirdiği bir karar olmaktadır. Bu süreçte kadınların eğitim düzeyleri, mesleki statüleri, gelir düzeyleri ve buna bağlı olarak sosyal etkileşim düzeyleri önemli rol oynamaktadır. Toplumsal yaşam içinde bireylerin içinde yer aldığı sosyal kesimin alt kültür değerleri, tutum ve davranışların belirlenmesinde, farklı etkiler yaratmaktadır. Boşanmış kadın için, yalnız yaşamının yanı sıra tek ebeveyn olarak yaşamak, gerek çalışma yaşamı, gerekse sosyal yaşamda başa çıkılması zor bir süreç olmaktadır. Bu çalışma ile çalışan kadının, boşanma sonrası aile örüntüsü, sosyal ilişkileri, dayanışma alanları, çalışma yaşamında sürdürdüğü tutum ve boşanmanın kadının statüsü üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Kuramsal yaklaşım ile alan araştırmasından elde edilen verilerin bütünsel bir şekilde değerlendirildiği araştırmamız, yedi bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, Toplumsal değişme sürecinde aile ve aile yapısında meydana gelen değişimler, aile içi rol ve ilişkiler üzerine kuramsal yaklaşımlar tartışılmaktadır. Toplumsal cinsiyet, rol ve statü kavramları, cinsiyet rollerinin yeniden üretimi üzerinde durularak, Türkiye’de aile yapısına göre evlilik ve boşanma açıklanmaktadır.

Araştırmanın ikinci bölümünde, evliliğin değişen anlamı, evlilik içinde kimliğin korunması, boşanma ve boşanmayı hazırlayan koşullar, boşanmayı açıklayan mübadele kuramı çerçevesinde tartışılmakta ve evliliğin geleceğine ilişkin görüşlere yer verilmektedir.

Üçüncü bölümde, boşanmanın hukuksal yönü, kadın ve çocuk açısından sonuçları ele alınmaktadır. Araştırmanın alanını çalışan kadının oluşturması, çalışma yaşamı içinde kadının işgücü olarak tanımlanmasını, çalışma yaşamındaki koşullarını ve konumunun belirlenmesi açısından cinsiyet temeline dayalı ayrımcılığın ele alınmasını gerektirmektedir. Araştırmanın amacı, hipotezler, araştırma evreni ve örneklemin belirlenmesi, verilerin toplanması ve değerlendirilmesine ilişkin bilgiler de bu bölümde yer almaktadır.

Araştırmanın ikinci kısmını oluşturan alan araştırması sonuçlarının değerlendirildiği, dördüncü bölümde, alana ait demografik veriler, beşinci bölümde, evlenme şekli, evlilik sürecinde aile yapısı, aile içi ilişkiler ve karar mekanizması, eşlerin sorunlara yaklaşımı ve boşanma nedenleri tartışılmaktadır. Altıncı bölümde kadının çalışma yaşamındaki konumu, çalışma deneyimi, çalışma yaşamına ilişkin öncelikleri, kariyer edinme eğilimleri, işten memnunluk, boşanmanın çalışma yaşamı üzerine etkileri ve çalışma yaşamında sürdürülen tutumlar irdelenmektedir. Yedinci bölümde, boşanma sonrası yeni yaşam biçimi ve sosyal ilişkilerin, boşanan kadının toplumsal konumunu tanımlaması açısından yardımcı olduğu düşünülerek, boşanma sonrası aile yapısı, dayanışma alanları, kurumlardan yararlanma ve boş zamanları değerlendirme eğilimleri, boşanmayı kendi bakış açıları ile değerlendirmeleri ele alınmıştır. Sonuç bölümü, araştırmanın bütünsel bir değerlendirmesi ve önerileri içermektedir. Çalışan kadının mesleği, yaptığı iş, eğitim durumu, gelir düzeyi ile bağlantılı olarak evliliğin sona ermesinin nedenleri ele alınacaktır. Özellikle boşanan kadının çalışma yaşamı üzerindeki etkileri, belirtilen bu kavramsal çerçeve içinde sorgulanacaktır. Geleneksel aile yapısında kentleşme ile birlikte meydana gelen değişmelerin, kadının çalışma ve sosyal yaşamı üzerindeki etkileri, cinsiyete dayalı rol ve statüsü bağlamında irdelenecektir.

1. BÖLÜM AİLE VE AİLE İÇİ ETKİLEŞİMDE KADININ ROL VE STATÜSÜ

1.1 Toplumsal Değişme Sürecinde Aile ve Aile Yapısında Değişmeler

Sanayileşme öncesi geniş akrabalık ilişkileri içeren geniş aile, üretim birimi olmaktan çıkarak anne, baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aileye dönüşmüştür. Stone'un İngiltere' de aile hayatının gelişmesi konusundaki çözümlemesi aile biçimlerindeki değişikliklerin yararlı bir sınıflamasını ortaya koymaktadır. Stone onaltıncı yüzyıldan onyedinci yüzyıl başlarına kadar geçen süre içinde ailenin gelişmesini üç ana aşamaya ayırmaktadır. Onaltıncı yüzyıl ve öncesinde hakim olan aile tipi "hısımlı akraba ilişkilerine açık aile tipi" merkezinde çekirdek aile olsa da geniş çapta cemaat ilişkileri içindeydi. Stone'a göre evlilik, sınıf sisteminin hangi düzeyinde olursa olsun duygusal bağlılık ya da bağımlılık açısından merkez değildi. Geleneksel anlayış, mutluluğun öteki dünyaya ait olduğu ve cinselliği, soyun devamını sağlama aracı olarak görme yönündeydi. Hayattan beklenen şeyler azdı ve bu yüzden birisine duygusallıkla bağlanmak basiretsizlik idi. Evlilik ilişkilerinin ne ölçüde duygusal bağlardan yoksun olduğu tartışma götürse de romantik aşk kavramlarının yalnızca saray çevresinde geliştiği kuşku götürmemektedir⁶. Phillippe Aries'in yapmış olduğu çalışmaya göre, evlilik bağları, kişisel tercihlerle başlatılmıyordu. Toplumun daha üst kademelerindeki kişiler arasında, evlilik mal varlığının miras yoluyla güvence altına alınmasını sağlayacak ekonomik ya da siyasal çıkarlar elde edecek bir araç olarak kabul ediliyordu. Köylü ve zanaatkar içinse, evlilik, geçimini sağlamak için bir gereklilikti. Aile içinde duygusal yakınlığın az

⁶ Anthony Giddens, *Sosyoloji Eleştirel Bir Yaklaşım*, Çev.R.Esengün-İ.Öğretir, İhtar Yay.1993, 1993 s.121

olmasına karşın bireyler ayrı değil, birbirlerine yakın yaşıyorlardı. Arries'in belirttiği gibi ailenin "toplumla arasında mesafe koyması" toplumu yavaş yavaş genişleyen özel hayatın alanının dışına itmesi ancak onsekizinci yüzyılda mümkün olmuştur⁷.

Bu gelişme süreci içinde belli sosyal guruplar içinde de olsa ikinci bir tip aile hayatı ortaya çıktı. "Sınırlı baba erkil çekirdek aile" ki onaltıncı yüzyıl başlarından onsekizinci yüzyıla kadar varlığını sürdürmüş olan bu aile tipi, eski aile biçimi ile modern görünüm almaya başlayan aile tipinin arasında kalan geçiş dönemine ait bir tür oluşturmuştur. Daha önce aileyi yerel cemaatteki diğer akraba ve guruplara bağlayan bağlar zayıflamış ve bunların yerini devlete olan bağlılık almıştır. Ailenin erkek olan reisinin yüzyıllar öncesine dayanan gücü de artmıştır⁸.

Onsekizinci yüzyılın temel aile kurumu olan "bireylerin birbirine sıkı bağlarla bağlandığı çekirdek aile" nin belirgin ve ayırdedici bir kaç özelliği vardır. Stone bu özellikleri "sevgi ve muhabbete dayalı bireycilik" deyimiyile özetlemektedir. Evlilik ilişkilerinde kız ve erkek için eş seçme konusu gittikçe daha kişisel bir tercih haline geliyordu. Evlilikle bağdaştırılan cinselliğin yönlendirdiği ve içinde "sevgi" ve "aşk" bulunan ilişkiler, eş seçimini gitgide daha fazla etkiledi ve ana-baba-çocuk arasındaki ilişki duygusal bir içerik kazanmaya başladı⁹. Onsekizinci yüzyıl boyunca kadının statüsü kayda değer biçimde değişmese de, karşılıklı sevgiye dayalı evliliklerinin yaygınlaşması ve sorumlu erkeklerin, kadınların aile içinde ve özellikle çocuk üzerinde daha önemli rol almalarını istemelerinden dolayı, kadının, anne ve eş konumu ön plana çıkmıştır¹⁰.

⁷ Anthony Giddens, s.121

⁸ Anthony Giddens,1993 s.122

⁹Anthony Giddens,1993 s.121

¹⁰ Elisabeth Badinter, Anelik Sevgisi 17.Yüzyıldan Günümüze Bir Duygunun Tarihi, K.Çelik (Çev.)Afa Yay.,1992, s.137-138

Günümüz ailesi tam olarak ondokuzuncu yüzyıl boyunca ortaya çıkmıştır. Hane küçülerek, önceden aile üyesi sayılanlar, gitgide hane dışında tutulmaya başlandı ve ailenin kendisi kişisel hayatın ikametgahı olarak görülmeye başlandı. Sanayi öncesi ağırlıkla kırsal toplumlarda aile yaşamı ve iş yaşamı bir arada idi. Kapitalizm süreci, aile birimini ve iş yaşamını temelden etkiledi. Sanayi öncesi aile, yalnızca işyeri değil, aynı zamanda “kilise, okul, yurt, bakımevi” idi. Sanayileşme ve kentleşmenin artması ile aile, bu işlevleri diğer kurumlara aktarmıştır. Talcott Parsons, bu işlevlerin ayrılması sürecini, “yapısal farklılaşma” olarak nitelemektedir. Koca/baba aile için ev dışında çalışırken, kadın/anne, ev işi, çocuğun bakımı, evin idaresi işlerini üstlenmektedir. Böylece erkek rolü aile dışı mesleki alanda, kadın rolü, aile içinde temellenmektedir¹¹. Parsons, bu süreci sanayileşmiş toplum için işlevsel olarak tanımlamaktadır.

Çağdaş bir marksist olan Eli Zaretsky, ekonomi ile aile arasındaki ilişkiyi Parsons’a tezat oluşturmayacak bir tarzda analiz eder, ancak farklı bir yönünü vurgular. Zaretsky, kişisel yaşam ve çalışma yaşamı arasındaki bu “radikal ayrılık”ı, gelişen kapitalist toplumların ayırıcı bir yönü olarak görmektedir. Sonuç olarak hem Parsons hem de Zaretsky çağdaş toplumlar için aileyi, bireyler tarafından daha da çok ihtiyaç duyulan bir yapı olarak görmektedir¹². Sanayileşme öncesi süreçte kadın, üretici durumunda idi. Evin idaresine ek olarak kadın, kimi bizzat yapmakta, gıdaları (ekmek, tereyağ vb.gibi) kimi ihtiyaçları da bizzat üretmekte (iplik eğirme, elbise dikme, sabun, mum ve ilaç imal etme gibi) idi. Sanayileşme öncesinde kadının üretici konumu ondokuzuncu yüzyılda iş ve aile yaşamı ayrıldığı için daha yüksektir. Sanayileşme sürecinde acımasız ve kötü dünyaya karşı bir sığınak olarak görülen “ev” düşüncesi, kadını evcil ve duygusal olarak evine bağlama etkisine sahipti. Lash, 1978’de *Haven in a Heartless World*, adlı çalışmasında ailenin,

¹¹ Jean Stockard and Miriam Johnson, *Sex Roles Sex Inequality and Sex Role Development*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey 1980, s. 48.

¹² Jean Stockard and Miriam M. Johnson, a.g.e., s.48-49

kişisel hayatın ikametgahı olarak görülmesini “Kalpsiz bir dünyadaki tek sığınak” şeklinde yorumluyordu. Bu sığınak, dışarıdaki ücretli iş dünyasından oldukça farklı idi ve kadınlar, ailenin ahlaki merkezi olarak tanımlanıyordu¹³.

Aile formunda meydana gelen bu değişimler kadının konumunu da etkileme eğilimi taşımaktadır. Ondokuzuncu yüzyıl ortalarında evle işyerinin ayrımının yaygın hale gelmesi kadınlarla aile hayatı arasındaki ilişkinin güçlenmesine yol açmıştır. Aynı zamanda bu durumun önce sınıf sisteminin üst kademelerinde daha sonra da diğer sınıflara sızan bir ideoloji haline geldiği görülmektedir. “Kadının yeri evidir” düşüncesi toplumun değişik düzeylerindeki kadınlara göre farklılık göstermektedir. Maddi açıdan refah düzeyi daha yüksek olan kadınlar, hizmetli, yardımcı, çocuk bakıcısı olarak diğer kadınlardan yardım alırken, orta sınıf kadınları için kadınların görevi çocuklara bakıp, her türlü ev işini yapmak olmuştur. Ancak bu “işler” üretim alanında ücret karşılığı çalışma ile karşılaştırıldığında “iş” ten sayılmıyordu¹⁴. Sanayi toplumunda kadının ev içi işlevi, sonunda iş bile sayılmayacak şekilde önemsizleştirildi. Yüzyıl kadar öncesinde kadının ev içi emeği, “ilkel” kadının ki kadar üretken ve değerli idi. *Evelyn Sullerot, “Woman, Society and Change”* adlı kitabında kadının emeğinin önemsizleştirildiğini şu sözlerle vurgulamıştır.

“Bir ülkenin toplam üretimine kadınların yaptığı katkı değerlendirilmek istenirse, bu katkının, kadının, erkek kadar belki de daha fazla üretim yaptığı görülecektir. Çünkü kimya, giyim ve konserve sanayilerinin gelişmesinden çok önce kadınlar, tarım, sanayi, ticaret, ev içi hizmetlerin yanısıra, evlerde üretime ve imalata yönelik bir çok etkinlikte bulunuyorlardı”¹⁵. Sanayi, emeği geliştirerek makinalaştırdı ve kadını üretken emeğinden ayırarak kadına ev işini ve çocuk bakımını asli bir görev olarak bıraktı.

Bu durum, ortaya ev kadını ve çalışan kadın ayrımını çıkarmaktadır. Bu ayrımla “ev kadını”, çalışmayan, “iş”siz kadın olarak anlaşılmaya başlanmıştır.

¹³ - Jean Stockard and Miriam M.Johnson, a.g.e., s.49

¹⁴ Anthony Giddens,a.g.e.,1993 s.123

¹⁵ Lee Comer, *Evlilik Mahkumları*, Çev.S.Öztürk, Pazartesi Kitapları, 2.Basım, s.107

Bu noktada “iş” kavramı da anlamını yitirip değişime uğramaktadır. Ev içinde yapılan her türlü şeye “ev işi” denmekle birlikte “iş” sayılmadığı görülmektedir. Üretim, para kazanma ile özdeşleşerek, “iş” de para getiren iş olarak algılanmaya başlanmıştır. Maddi olarak kazanç getirmeyen ev işi, ev kadınının konumunu da buna göre belirlemektedir.

1.1.1. Aile içi rol ve etkileşim

Aile değerlerinin evlilikle oluşan sosyal bağ ve ilişkilerin, kadın ve erkeğin aile içi rollerinin anlamı, her kültürde, her sosyal gurupta cinsiyete bağlı olarak değişim göstermektedir. Aile ve evliliğin sunduğu fırsatlar ve yarattığı sorunların, beklentilerin ve doyumun ailenin her üyesi için aynı olup olmadığı tartışmalıdır. Çekirdek ailenin akrabalık bağları, “geniş” aile ile karşılaştırıldığında daralan boyutları ile modern kentlerin yoğun temposunda yararlı gibi görülürken geniş ailenin sağladığı çocuğun bakımı, ev işlerinin paylaşılması vs. gibi avantajlardan da yoksun kalabilmektedir. Geleneksel yapısını koruyan toplumlarda geniş aile yapısı ailenin kadın üyeleri için iş yükünün artması anlamına gelebilmektedir¹⁶. Sadece aile içindeki roller değil, aile içi etkileşim de zaman içinde farklı kültürlerde değişim göstermektedir.

Ondokuzuncu yüzyılda evli kadınların pek azı hane dışındaki bir işte çalışıyordu. Fakat çalışan evli kadınların sayısı yirminci yüzyılda özellikle de yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızla artmıştır. Kadınların dışarıda çalışması, özellikle de işçi konumunda çalışması, her ne kadar aile içinde onların güçlerini arttırdıysa da kadınlar gerçekte kocaları ile eşit olmayı sağlayamadılar. Evli kadınlar hane dışında çalışıyor olsa bile temelde ev kadını olarak tanımlanmaktadır. Kadınlar, kocalarından daha prestijli işler yapıyor olsalar dahi muhtemelen kocalarından daha az ücret almaya devam etmektedir. Bununla

¹⁶ B.Kümbetoğlu, “Aile, Evlilik, Nikah:Farklılaşan Kavramlar”, *Toplum ve Bilim*, 73 Yaz 1997, s.117

birlikte kadın çalışıyor olsa bile erkekler ev işlerini paylaşmamaktadır. Bunun temel nedeni de bu işlerin kadınların işi olarak görülmesidir. Buna karşılık erkekler gelirleri daha yüksek olduğu için, kendilerini efendi olarak görmeyi sürdürmektedirler. İşlerin paylaşıldığı evlerde bile erkekler erilliği çoğaltan sembolik avantajlar temelinde dominant olmayı sürdürmektedir. Sonuç olarak çalışan kadınların, kendilerinden beklenen iki rolü birleştirdikleri görülmektedir. Son zamanlarda erkeklerin ve kadınların cinsiyet rolleri modelinde dikkate değer değişimler olurken, kadınların daha fazla katılımı, erkek egemenliğini tehdit etmeyecek şekilde tanımlanmayı sürdürmektedir¹⁷. Genel olarak kadın, erkeğin dışarıda harcadığı emeği sevgiye ve şefkate dönüştürmektedir. Kadın çalışma yaşamına daha fazla katılsa bile kendinden beklenen işlerin artması dışında erkeğin egemen olma durumunu çok fazla etkilememektedir.

Evlilik, cinslerarası işbölümü ve iktidar paylaşımının ilk ve temel modelidir. Evlilik, kadın ve erkeği özel yaşamlarında bir araya getirerek, toplumsal yaşamda birbirinden ayırmayı haklı çıkaracak bir yapı olma özelliğini korumaktadır. Bu nedenle kadın ve erkeğin, ev dışında yani kamusal alanda süregiden çelişkilerini, evlilik içinde çözümlemeleri mümkün olamamaktadır. Çalışma yaşamında günboyu, yanında çalışan kadınlara emir veren erkeğin, eve geldiğinde eşine emir vermemesi beklenemezken, aynı şekilde iş yerinde bütün gün patronunun emirlerine uyan bir kadının kocasına boyun eğmemesi de mümkün olamamaktadır¹⁸. Sonuç olarak kamusal alandaki konum ve konumun gerektirdiği roller, ev yaşamına taşınmakta ve aile içi etkileşime de yansımaktadır.

Kadın, topluluk içinde önemli rollere sahipse de daha sonra bunlar erkeklerin mesleki uğraşları olmuştur. Örneğin kadın ebeler tarafından yaptırılan doğumlar, neredeyse tümü erkek olan doğum doktorları tarafından yaptırılmaktadır. Bununla birlikte evli kadınların bireysel ve kamusal hakları,

¹⁷ Jean Stockard and Miriam M.Johnson, a.g.e., s.49-50

¹⁸ Lee Comet, a.g.e.,s.271

erkeklere göre daha sınırlı idi. Kadının ondokuzuncu yüzyıl içinde eğitimi daha yüksek değildi ve yirminci yüzyıla kadar da oy verme hakkı yoktu¹⁹. Kamusal alanda kadının sahip olduğu hak ve özgürlükler, toplumun beklentisine uygun olarak rol ve davranışların düzenlenmesini sağlamaktadır.

Aile içi etkileşimde de kadın dezavantajlı durumda olmaktadır. Toplumumuzda aileler yakından incelendiğinde, aile üyelerinin birbirleriyle doğrudan ve açık iletişim kuramadıkları ve demokrasiyi sözde savundukları görülmektedir. Aile üyeleri, bastırılmış duyguların yoğunluğu ile birbirlerine ulaşmak isteyip de iletişim kuramamaktadır. Aile büyüklerinin kendisi de bir kimlik sorunu ve çatışma yaşadıkları için, geleneksel rol ve davranış kalıpları ile olan çelişkiler kuşaklar arasındaki iletişimsizliği arttırmaktadır. Dış görünümü ile “modern aile” görüntüsü veren ailelerde bile demokratikleşmenin tam olarak sağlanamadığı görülmektedir. Bu nedenle anne-babanın bireysel varoluş güvencesine sahip olması²⁰, düşüncelerini özgür bir şekilde açıklama ve sorgulayıp tartışması, aile içindeki etkileşimin sağlanabilmesi açısından önemli olmaktadır.

Sonuç olarak aile içindeki roller, çoğunlukla geleneksel cinsiyet rollerine göre paylaşılmaktadır. Kadın ve erkeğin cinsiyet rollerini algılama biçimi geleneksel olmakla birlikte, kadının konumu aile içindeki rollerin eşit olarak paylaşılmasında etkili olabilmektedir. Kadının mesleki statüsünün yüksek olduğu ailelerde, kadınların ev işlerinden kendilerini daha az sorumlu hissettikleri ve eşi tam gün çalışan erkeklerin, eşi çalışmayan veya part-time çalışan erkeklere göre ev işlerine daha çok katıldıkları saptanmıştır²¹. Aile içinde zaman ve statü eşit olduğunda ev işleri ve sorumlulukları geleneksel cinsiyet rollerine göre paylaşılmaktadır. Kadının statüsü ve statüsüne bağlı olarak gelirinin artması ile erkeğin ev işlerine katılımı artmaktadır. Buna karşılık erkeğin yüksek gelire

¹⁹ Jean Stockard and Miriam M.Johnson,a.g.e., s.50

²⁰ G.Koptagel İlal, “Türkiye’de Aile Demokrasi Kültürü”*Kadınların Gündemi* Necla Arat (Der), Say:Yay., 1997, s.34-36

²¹ Jean Stockard and Miriam M.Johnson, a.g.e., s. 45.

sahip olması aile içindeki otorite ve gücü elinde tutmasına neden olmaktadır. Bu nedenle kadının çalışma yaşamına katılımı ve çalışma yaşamındaki konumu, aile içindeki rollerin belirlenmesinde çok önemli rol oynamaktadır.

1.2 Ailede Rol Ve İlişkiler Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar

Toplumun temel birimi olan aile, toplumu oluşturan bireyler arası ilişkilerin ahlaksal , töresel ve normalsal boyutta düzenlenmesinden sonra, evlenme ve aile ile ilgili normların sistemleşmesi, diğer bir deyişle kurumlaşması sonucu oluşmaktadır²². Toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün, yeniden üretim olarak adlandırılan çocuk doğurma, yetiştirme ilişkileri içinde temellenmesi ve bu ilişki biçimlerinin, toplumun aile kurumu içinde gerçekleşmesi, evlilik ve boşanmanın da konusu olan, aile ile birlikte ele alınarak değerlendirilmesini gerektirmektedir. Araştırmanın kuramsal çerçevesi, aile içi rol ve ilişkilerin, ailenin sürekliliği sorununun, farklı yaklaşımlar içinde ele alınarak belirlenmesine çalışılmıştır. Bu amaçla İşlevselci, Marksist ve feminist teoriler ile araştırmayı kuramsal olarak yönlendiren sembolik etkileşimcilik ve mübadele (exchange) kuramları irdelenmiştir.

İşlevselci yaklaşım içinde cinsiyete dayalı iş bölümünü açıklayan kuram, kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıkların, kadınlar için annelik, ev kadını, erkekler için de evin geçimini sağlayan rolleri “üstlendiğini savunmaktadır. Bu tür bir rol paylaşımının anlamsal ve araçsal olduğu ve toplumun sürekliliği açısından gerekliliği savunulmaktadır. Modern aile ve işlevleri konusunda Parsons’un açıklamaları önemli yer tutmaktadır. Parsons, anne-baba ve çocuklardan oluşan çekirdek ailenin, yapısal olarak modern ailenin özelliklerini taşıdığını ve temel işlevlerinin çocukların sosyalizasyonu ve yetiştirilmesi olduğunu savunmaktadır. Parsons, kadını, ailenin duygusal bütünlüğünü sağlayan, erkeği de ekonomik gereksinimleri sağlama

²² Sevinç Özen, “Aile Kurumuna Sosyolojik Yaklaşımlar” Seminer, E.Ü.Yay., s.5, 1987, s.267

sorumluluğunu taşıyan bireyler olarak tanımlamaktadır. İşlevselci bir perspektif içinde Parsons, aileyi, teknolojik olarak ilerleyen sanayileşmiş kent ekonomisinin ihtiyaçlarını karşılayan bir birim şeklinde tanımlamaktadır²³.

İşlevselci yaklaşımda, işlevler, sosyal yapının bir sonucu olarak tanımlanmaktadır. Sosyal sistem, sosyal yapı, sosyal fonksiyon, disfonksiyonsuzluk, gizli ve açık fonksiyon, işlevsel koşul, ön koşul, denge, düzen, statü ve norm gibi kavramlar, İşlevselciliğin temel kavramlarını oluşturmaktadır²⁴.

Marksist gelenek, modern batı ailesini açıklarken, işlevselci gelenek ve benzeri yaklaşımlardan farklı bir açıklama getirmektedir. Marksist yaklaşım da işlevselci analizler gibi, çekirdek ailenin yapısal olarak soyutlandığını ve çekirdek aile ilişkilerinin yoğunlaştığını savunmaktadır. Marksistler de ailenin diğer kurumsal alanlardan yapısal ayırımından ve işlevlerinin üreme, çocuk yetiştirme ve psikolojik destek sağlama olarak kavranması gerektiğinden söz etmektedir. Teorinin temel varsayımı, çatışmanın doğal ve kaçınılmaz olduğudur. Çatışmanın bozucu veya olumsuz olmaktan ziyade, ilişkiyi güçlendireceği varsayımında bulunmaktadır²⁵.

Marksist yaklaşım da ailedeki değişmeyi, ekonomideki değişmelerle ilgili olarak görmekte ve modern aile ile mevcut ekonomik düzen arasında uyum olduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte Engels, özel mülkiyetin, monogam evliliğin ve modern çekirdek ailenin ortaya çıkışında tehlikeli bir faktör olduğunu savunmaktadır²⁶.

Engels'e göre ilk avcı ve toplayıcı toplumlar, grup evliliği ve topluluk mülkiyeti niteliklerine ek, babalığın tanınmaması nedeni ile anasoylu bir

²³ Faith Robertson Elliot, *The Family : Change or Continuity?* Mac Millan Education Ltd. Hong Kong. 1991.s.35

²⁴ J.Ross Eshleman, *The Family*. Firth Edition. Massachusetts, Allyn and Bacon, 1988, s.55

²⁵ J.Ross Eshleman, a.g.e., s.58

²⁶ Faith Robertson Elliot, a.g.e.,s.61

görünüm vermektedir. Hayvanların ehlileştirilip üretilmesiyle birlikte, erkekler iş alanında bir artı değer kazanmışlar ve sonuç olarak bu, onların topluluk içindeki pozisyonlarını güçlendirmiştir. Bu süreç anasoylu ailenin, babasoylu aile ile yer değiştirmesi ve monogaminin yerleşmesiyle erkeklerin mülkiyet bazında mirasçıların yasallığını güvence altına alması ve dolayısıyla da kadınların seksüalitesini ve doğurganlığını kontrol edebilmesi şeklinde evrimleşmiştir. Bu süreç içinde Engels'e göre daha önceden ortak bir aktivite olan evsel işler, artık erkekler için kadınlar tarafından yapılan özel bir hizmet olmuştur. Böylece de kadınlar, üretimden ihraç edilip seksüel bir mal, eve bağımlı köleler olmuşlardır. Onun görüşünde, özel mülkiyetin ortaya çıkışının bir sonucu olarak görülen erkek hakimiyeti, özel mülkiyetin kaybolmasıyla ortadan kalkacak ve cinsiyetler arasındaki eşitlik sosyalist bir devrimle sağlanacaktır²⁷.

Ailenin kapitalizm için ideolojik önemi olduğu tezine katkıda bulunan Seccombe, aile bilincinin ekonomiden farklı ve karşısındaymış gibi olmasının sadece bir aldatma olduğu üzerinde durur. Ailenin iki temel işlevsel yönü olduğunu ve ailenin bir üst yapı olduğunu vurgular. Aile, hem işgücünün yeniden üretimi hem de malların tüketimi yoluyla maddi yönünü sürdürmek durumundadır. Seccombe ailenin kapitalist üretim biçiminde, tüketim birimi olarak işlediğini vurgulamaktadır²⁸. Seccombe, işçi ücretlerinin, ailenin tüketimi için satın alınan mallara araç olduğunu ve bu malların ev kadını tarafından ailenin fiziksel ve duygusal bakımı için uygun bir forma dönüştürüldüğünü savunmaktadır. Seccombe, bu anlamda kapitalizmin aile tüketimini azami düzeyde arttırmaya çalıştığını da belirtmektedir. Kapitalist yaşamın gerektirdiği değer ve davranışların aile içinde çocuğun sosyalizasyon sürecinde geçirildiğini belirterek²⁹ ailenin kapitalist üretimi için ideolojik önemine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda kapitalist üretim biçiminin ev kadını rolünü temellendirdiğini

²⁷ Akt., Faith Robertson Elliot, a.g.e., s.104-105

²⁸ Akt. Faith Robertson Elliot, a.g.e.,s.64

²⁹ Akt. Faith Robertson Elliot, a.g.e., s.65

belirtmektedir. Kapitalist sistem kadına, eve ait işleri, erkeğe de sanayileşmiş işleri vererek toplumsal cinsiyet rollerini temellendirmektedir. Marksist-çatışmacı perspektif içinde çatışma, rekabet, mücadele, kaynak, kıtlık, değişme, güç, sınıf ve çıkar kavramları, temel kavramlarını oluşturmaktadır.³⁰ İşlevselci ve Marksistlerin sosyal dünya açıklamalarında, erkek (men) referans noktası olmaktadır. Feminist teoriler, bu dengeyi bozmaya çalışmaktadır. Feminist teori, kadını hareket noktası olarak almaktadır³¹.

Feminist çatışmacı teorisyenler ise, Marksistlerin savunduğu ekonomik eşitsizliği redetmezken, kadın-erkek eşitsizliğinin de tek kaynağı olarak görmezler. Feminist teoriye göre, cinsiyet rolleri farklı ama, görev ve güç eşittir. Erkeğin hakimiyeti her yere nüfuz etmiştir. Bu da kadın açısından baskı ve cinsiyet ayrımcılığına neden olmaktadır. Bu baskı ve cinsiyet ayrımcılığının kaynağı, çalışan veya çalışmayan kadın için “ev” dedir. Ev ve ev işi aynı sistemin bir parçasıdır³². Toplumdaki sosyal ilişkiler, sınıf ayrımından daha etkili olan, erkek egemenliğine ve cinsiyet ayrımına dayanmaktadır. Bu perspektif, modern toplumun ataerkil bir yapıya sahip olduğu ve ataerkil buyrukların aileyi biçimlendirdiği görüşüne götürmektedir. Daha özel olarak, cinsiyete dayalı işbölümü, erkekleri ev işlerinden kurtarır ve sosyalleşme sürecinde kız ve erkek çocuklara cinsiyet rollerini benimseterek, ataerkil düzeni yeniden üretir. Bu bakış açısı altında aile, kadınları baskı altında tutan bir kurum olarak görülmektedir³³. Bu nedenle kadının ücretsiz, eve ait iş gücü olması üzerinde durarak, erkeklerle ilişkilerinde, sosyal konumları ve kimlikleri konusuna yönelmektedirler. Birçok feminist, kadınların benlik duygusu ve bireysel gücünü küçümseyen imajın içselleştirilmesinin, erkek egemen bir toplum tarafından dayatıldığı yönünde görüş birliği içindedir. Bu bağlamda feminist teorisyenler üç benlik teorisinden söz etmektedir:

³⁰ J.Ross Eshleman, a.g.e., s.59

³¹ Faith Robertson Elliot, a.g.e., s.12

³² J.Ross Eshleman, a.g.e., s.59-60

³³ Faith Robertson Elliot, a.g.e., s.12-13

1. Rasyonel Hesaplayıcı(artırmacı) Benlik Teorisi:Gerek muhafazakar gerekse liberal kesimden birçok kişi tarafından benimsenen bu görüşe göre benlik, rasyonel düşünen bütünleşmiş bir öznedir ve yaşamı ile ilgili amaç veya amaçlarını gerçekleştirebileceği araçları seçebilecek yeteneğe ve özgür iradeye sahiptir. Buna göre belli bir grubun, örneğin kadınların sosyal baskıya maruz kalması, bireylerin hedeflerine ulaşmalarını engelleyen dışsal kısıtlamalarla açıklanmaktadır. Bu kısıtlamalar, toplumsal olarak “kadın işi” diye nitelenen işler için daha az ücret verilmesi, ev işinin ücretsiz emek olması gibi kurumsal cinsiyetçiliğe kadar uzanmaktadır³⁴.

Rasyonel artırmacı benlik teorisine göre, kadın ve erkeğin, yetenek ve becerilerini geliştirmede farklı seçimlere yönelmesi, doğuştan gelen cins tercihleri ya da becerileri değil, tamamen toplumsal ve bireysel koşulların dayattığı seçeneklerdir. Bu açıklamaya göre, kadınların benlik değerinin düşük olması, toplumda değer verilen becerilere sahip olmaması, ekonomik bağımsızlık ve statü elde etmek için gerekli ücrete sahip olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu koşullar karşısında getirilen öneriler de, kadınlara ekonomik bağımsızlığı özendirilen, bilinç yükseltmeyi içeren ve kendi hayatını idame ettirme becerilerini kazandıran bir eğitim sağlamak olmaktadır³⁵. Bu görüşle kadın ve erkeğin farklı amaç ve becerilere yönelse de özünde aynı olduğu kabul edilmektedir.

2. Farklılık Teorisi: Farklılık teorisi, kadın ve erkek arasında gerçekten aşırı derecede kişilik ve beceri farklılıkları olduğunu savunur. Bu özellikler, ister doğuştan gelmiş olsun ister sosyalizasyon ile edinilmiş olsun değiştirilmesi mümkün olmayan özelliklerdir. Bu görüşe göre, insanın kendi cinsiyetle özdeşleşmesi, bireysel kimliğin özsel bir özelliğidir. Bu anlamda kadınların,

³⁴ Ann Ferguson, “Benliğin Cepheleri Üzerine Feminist Bir Teori”,(Çev. A.Durakbaşı), *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem*, S.Çakır-N.Akgökçe, (Der.) Sel Yay.,1996, s.189

³⁵ Ann Ferguson, a.g.e., s.190

kendi “benlik” değerlerine ulaşmaları, erkekleri taklit etmesi ve erkeksi hedefleri içselleştirmesiyle gerçekleştirilemez.

Cinsiyet farklılıklarının kaçınılmaz olduğunu savunan farklılık teorisyenleri arasında farklı ekoller de bulunmaktadır. M.Daly, M. O’Brien gibi biyolojik deterministler ekolü, ki bunlar, biyolojik temelli olarak cinsler arasında farklılıklar olduğunu kabul etmektedir. Feminist psikanalitik teori ve radikal feminist teori de farklı ekoller içinde sayılabilir. Bu teorisyenler, erkekler ve kadınlar arasındaki kişilik farklarının bireysel kimlik için önemli olduğunu ve bu nedenle değiştirilemeyeceği halde biyolojik temelli olmadığını savunmaktadır. Bu farklılıklar, çocuk bakımı sırasındaki cinsel işbölümü aracılığıyla toplumsal olarak üretilmektedir³⁶. Radikal feminizm, kişisel olanın politik olduğu, ataerkillik ya da erkek egemenliğinin, kadınların baskı altına alınmasının kökeninde yer aldığı ve kadınların, diğer kadınlarla birlikte kendilerine baskı uygulayanlara -erkeklerle- karşı bir harekete yönelmeleri gerektiği düşüncelerini içermektedir. R. Dunbar, bu konuda kadınların erkeklerden farklı olduklarını, başkalarının bakımını üstlenmek, esneklik, rekabetçi olmamak ve işbirliğine açık olmak gibi bazı “anneliğe özgü tutumlara” koşullandıklarını öne sürmektedir. Kadınlar, “baskı altına alınmışların bilinçliliğine” sahiptir. Dunbar’a göre böylesi tutum ve bilinçlilik, özünde insancıldır ve yeni bir toplumun ahlaki temeli olmalıdır³⁷. Atkinson da kadınların baskı altına alınmasının sınıf sisteminin başlangıcı olduğunu ve kadınların ilk sömürülen sınıf olduğunu vurgulayarak radikal feminizmin şekillenmesine yardımcı olmuştur³⁸. Bu yaklaşım içinde, kadınların erkek egemen dünyada başarılı olma şansını arttırmak için erkeğe

³⁶Akt., Ann Ferguson, a.g.e., s.191

³⁷ Josephine Donovan, *Feminist Teori*, Çev. A.Bora, M.A.Gevrek, F.Sayılan, İletişim Yay., 1997, s.269-270

³⁸ Josephine Donovan, a.g.e., s.286.

benzemek yerine, toplumsal olarak yeterli ölçüde önemsenmeyen feminen değerleri öne çıkaran feminist bir güçlenme süreci önerilmektedir³⁹.

3.Çok Boyutlu Benlik Teorisi: Bilinçli benliğin, kişinin kimliğini sınırlayan ve tanımlayan sosyal kısıtlamalarla bireysel önceliklerin rekabet ettiği sürekli bir sosyal süreç olduğu görüşündedir. Benlik, farklı becerileri ve değerleri öne çıkaran sosyal pratiklerle gelişir. Bu bağlamda getirilen öneri de, özel alan ile kamusal alan arasında varolan ilişkide radikal bir değişiklik olmasını sağlamaktır. Bunun için de sosyal hayatın her yönünün cinsiyetsizleştirilmesi gerekmektedir⁴⁰.

Aile konusunda kullanılan kavramsal çerçevelerden bir de sembolik etkileşimcilik olmaktadır. Sembolik etkileşimciler, toplumsal etkileşimin sembolik olmayan etkileşim ve sembolik etkileşim olmak üzere iki düzeyde ele alınabileceğini belirtmektedirler. Sembolik olmayan etkileşimde, birey diğerinin davranış ve jestlerine göre tepkilerini belirlerken, sembolik etkileşimde davranış ve jestler, bireylerin verdiği anlam temelinde yorumlanarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşım içinde aile etkileşimindeki kişilerin bir birliği olmaktadır. Birey, bireysel veya kolektif olarak tanımlanan diğer aile üyelerinin rol ve beklentilerini algılayarak aile içinde belli sayıda rolleri olan konuma sahiptir.⁴¹ Sembolik etkileşimcilik, insanların grup yaşamı ve kişisel davranışlarına ilişkin özel bir inceleme yaklaşımına işaret etmektedir. Sembolik etkileşimcilik, kendini iki esas soruda ifade etmektedir. İlki yani sosyalizasyon, insanın davranış kalıplarını nasıl aldığı ve içselleştirdiği üzerinde durmaktadır. İkincisi ise kişilik, tutum, değer ve davranışların organize edilme tarzı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Sembolik etkileşimcilik, şu iddialardan hareket etmektedir.

-Evlilik ve aile kendi düzeyleri içinde incelenmelidir. İnsanların etkileşimine müdahale edilemez.

³⁹ Ann Ferguson, s.193

⁴⁰ Ann Ferguson, a.g.e., s.195-198

⁴¹ Sevinç Özen, 1987, a.g.e., s.272

-Evlilik, aile ve bileşenleri, sosyal çerçeve bağlamında ve içinde var oldukları toplum bağlamında anlaşılabilir. Konuşulan dil, yapılan tanımlar, sosyal bağlam içinde anlamlıdır.

-Doğduğunda insan ne sosyal ne de anti-sosyaldır. Fakat asosyaldır. Kabul edilen ve edilmeyen davranışları, diğerleri ile etkileşimi sonucu öğrenir.

-Sosyal insan bir aktördür. Semboller aracılığı ile iletişime geçer ve anlamları paylaşır. Böylece bireyler, sadece nesnel uyarılara karşı sorumlu olmamakta aynı zamanda uyarıları seçen ve yorumlayan konumunda da olmaktadır. Bu iddialar temelinde sosyal kimlik, referans grubu gibi kavramlar, Sembolik Etkileşimci yaklaşımın temel kavramları olmaktadır.

Araştırmada Sembolik etkileşimci yaklaşım ile birlikte temel alınan diğer yaklaşım, Mübadele (Exchange) Kuramı olmaktadır. İnsanlar arası ilişkilerde karşılıklı kavramının önemini vurgulayan bu kuram, insanların birbirlerine bağımlı oldukları, kaçınılmaz olarak karşılıklı bir şeyler alıp verdikleri, insanların birbirlerine kaçınılmaz olarak gereksinmeleri olduğu sayılıştısından hareket etmektedir⁴².

Boşanma ve boşanma sonrası tercih edilen yaşam biçimi ve bu yaşam biçiminin gerektirdiği rollerin yerine getirilmesi, bireysel olarak karar vermeyi içermektedir. Evliliği de bir mübadele ilişkisi temeline göre açıklayan mübadele kuramının boşanmayı açıklamada yol gösterici bir nitelik taşıdığı düşünülmektedir.

Mübadele Kuramının özet anlatımını Durkheim'ın "iki katlı insan" kavramında bulmak mümkün olmaktadır. İki katlı insan "her şeyi kendine ilişkin olarak ve kendi görüş açısından ifade eden" yerden başlayarak, zamanla ve kendisi gibi diğer canlılarla olan karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin zorlayıcılığı ile

⁴² Sevinç Özen, Mübadele (Exchange) ve Çatışma Kuramlarında Aile" Sosyoloji Dergisi, E.Ü. Yay., s.3, 1992,s.118

diğer kata “dünyayı sonsuzluk görüntüsü altında tanıyan, davranışlarıyla kendi amaçlarını aşan, amaçları gerçekleştirmeye çalışan” katına geçmektedir. Bu noktadan hareketle kendini yönlendiren bir canlı akılcı bir uyum sağlayarak başlar, ve çevredeki benzer canlıların, istenilen biçimde davranmalarını sağlamak için, kullanılması gereken stratejileri öğrenme sürecine girerek devam etmektedir. Sonuçta başkalarının onda değerli buldukları nitelikler ve davranışlara değer vermeye başladığını anlatan bir çerçeve sunulmaktadır. Kuram, daha sonra alışverişte bulunan ve alışveriş kapsamına giren şeylerin ve alışverişin düzenlediği sembolik ortam ve kurumsal biçimlerin uygunluğunu tanımlayan kuralların evrimine yönelmektedir⁴³. Sosyal mübadele ve sosyal tercih kuramı, tercihlerin, ödülleri en üst düzeyde sağlanacak ve bedellerin en aza indirileceği şekilde yapıldığı tezine dayanmaktadır. Sosyal mübadele kuramı, evlilik cinsellik istihdam gibi davranışsal sonuçların, yaş ırk, toplumsal cinsiyet, sınıf gibi yapısal koşullardan etkileşim düzeyinde nasıl etkilendiğini açıklamaktadır. Sosyal mübadele kuramı, George Homans ve Peter Blau’nun temsil ettiği, iki farklı okulu izlemektedir. Homans, davranışsal psikolojide sosyal mübadele kuramını başlatılmasını sağlayan kişi olarak tanınmaktadır. Blau, Homans’tan farklı olarak, sembolik etkileşimcilikten hareket eden bir perspektifi benimsemiştir. Blau, davranışsal sonuçların, roller üstlenen, sosyal çıkarlarına sahip, sembolik olarak etkileşim içinde olan bireylerin bir fonksiyonu olduğunu açıklamaktadır. Karşılıklılık, müzakere, anlaşma, kaynaklar, ödül ve maliyet, adalet, adil mübadele ve güç, sosyal mübadele kuramının temel kavramlarını oluşturmaktadır⁴⁴.

Sosyal mübadele kuramı şu varsayımlardan hareket etmektedir.

1. İnsan davranış rasyoneldir. İnsanlar ödülleri arttırma ve maliyetlerini azaltma çabası içindedir.
2. Her davranış, bir maliyeti ve tercihi içerir.

⁴³ Harry C. Bredemier, “Alışveriş Kuramı” Çev. A. Buğra, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Tom Bottombre ve Rober Nisbet (ed), V yay., 1990, s.465-466

⁴⁴ J.Ross Eshleman, a.g.e. s.64-66

3. Sosyal davranış, ödüllendirildiği takdirde tekrarlanma olasılığı vardır.

4. Sosyal mübadele, karşılıklılık ilkesi ile işlemektedir⁴⁵.

Mübadele kuramının aileye uygulanışında hareket noktası, evliliğin mübadele ilişkisi temeline göre kurulduğu şeklinde olmaktadır. Levi-Strauss, işbölümünün karı-koca arasındaki mübadeleyi güçlendirdiği şeklindeki analizi, ilkel toplumlarda dıştan evlenme, iki klan arasındaki kuralları belirleyen mübadele sitemine dayandırılmaktadır. Modern toplumlarda ise evlenme, sadece iki birey arasındaki mübadele sistemini açıklamaktadır. Mübadele kuramı çerçevesinde boşanma olgusu ve boşanma nedenleri, boşanma üzerine kuramsal yaklaşımlar bölümünde daha geniş olarak tartışılmaktadır.

1.2.1. Toplumsal Cinsiyet, Rol Ve Statü

Toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında cinsler arasında farklı davranış örüntülerine ve farklı uygulamalara rastlanmaktadır. Toplumsal etkinlik alanlarından birini oluşturan ekonomik alanda yaşanan statü ayrılıkları, bu uygulamaların bazı örneklerini oluşturmaktadır. Bu uygulamalar, bireylerin cinsiyetleri nedeniyle gerçekleştirmesi beklenen rol ve davranış kalıplarından kaynaklanmaktadır. Statü daha çok hukuksal nitelikte bir kavram olarak kullanılmış ve bireyin toplumdaki hukuki hak ve ödevlerinin toplamı anlamında kullanılmıştır. Hagen'e göre statü, kişinin kimliğini belirleyen bir niteliktir ve aynı zamanda kişinin yaşamındaki değer ve amaçlarını da kapsamaktadır. Bu anlamda birey ve statü kavramları birbirinden ayrı düşünülemez⁴⁶.

Toplumsal yapının bütünleyici parçaları olan statü, bireylerin birbirleri ile ilişkilerini düzenlemede de önemli bir öge olma özelliğini taşımaktadır. Toplumun karmaşıklığına uygun olarak bireylerin işgal ettikleri statüye göre, roller de artmaktadır. Ancak bireyler kendi statülerini kendileri belirlemezler.

⁴⁵ Akt. Sevinç Özen, a.g.e., 1992, s.120

⁴⁶ Akt., Altan Eserpek *Sosyoloji*, A.Ü. D.T.C.F. Yay., 1981, s.146

Sosyal süreç içerisinde karşılıklı ilişkiler sonucu statüler oluşur ve bireyler bu statülere atfedilir. Sosyal yaşama ilk olarak aile içinde katılan bireyin benliği zaman içinde çevreyle etkileşimi sonucu oluşur.

“Kendi” ve “ben” önce anne, baba ve sonra diğerlerinin beklentilerine uygun biçimde davranışların geliştirilmesi için denetlenen ve uyarılan benliğin parçası olarak ortaya çıkar. Bütün insan davranışları aynı süreç içinde “sosyal etkileşim süreci” içinde öğrenilir. Bu süreç birbirini izleyen üç aşamayı kapsamaktadır. Taklit, rol oynama ve oyun evresi. Çocuk ilk olarak aile içinde anne ya da babayı örnek olarak taklit eder. İkinci aşamada kendi kişiliğine “kendim” tanımlamasıyla gönderme yapar. Bu evrede roller, anne ve baba tarafından belirleniyorsa da, sosyal bir varlık olma yoluna girilmiştir. Üçüncü aşama olan oyun evresinde ise, dili kullanma yetkisi artar ve iletişim olanakları genişler. Artık, birey, kendisinde sosyal davranışın ve eylemlerin öznel başlatıcısı olma potansiyelini görür ve “ben” olarak başkalarının davranışlarını, eylemlerini etkileyebilir. Bu evrenin en önemli özelliği, oyuncunun, oyundaki diğer katılımcıların tutumlarının, örgütlü bir bütün olduğunu varsaymasıdır. Bu örgütlülük, bireyin tepkisini denetim altında tutar⁴⁷. Bu etkileşim süreci içinde roller giderek yerine oturmaya ve benimsenmeye başlamaktadır.

Rol kavramı, farklı çalışmalarda “belli bir toplumsal duruma ilişkin olarak beklenen davranışlar”, “belli bir toplumsal durumdaki kişiden beklenen davranış kalıpları”, “kişinin toplum içinde işgal ettiği tanımlara uygun olarak yerine getirmekle yükümlü olduğu eylemler”⁴⁸ gibi çeşitli tanımlar yapılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu tanımlarla rolün, toplumsal yaşam içinde bireylerin belli konumları işgal ettikleri ve sahip oldukları bu konuma uygun olarak kendilerinden beklenen belli davranış kalıpları olduğu anlatılmaktadır. Etkileşimci çerçeve içinde kullanıldığı şekli ile rol, kendi yaptığımız ile başkalarının yaptıkları arasındaki ilişki ile ilgili olmaktadır. Etkileşimci

⁴⁷ Doğu Ergil, *Toplum ve İnsan*, Turhan Kitabevi, 1984, s. 35-37

⁴⁸ Mine Tan, *Kadın-Ekonomik Yaşamı ve Eğitimi*, T.İş Bank. Yay., 1979, s.58

yaklaşımına göre “rol üstlenme” bir pozisyon ile birleştirilen kurallar kümesi değil, etkileşim içinde benimsenen roller olmaktadır. Diğerlerinin beklentileri doğrudan bilinmeyip, statüye uygun olarak çıkarılmaları yapılır. Bu tanımlar çerçevesinde cinsiyet rolü kavramı da bireyin, kadın veya erkek olması nedeniyle kendisinden beklenen davranışlar olmaktadır. Bunun yanısıra kadın ile ilgili araştırmalar, cinsiyet (sex) ve toplumsal cinsiyet (gender) kavramlarının ayırt edilmesini önermektedir. Kadınların karşı çıktıkları ve mücadele etmek zorunda kaldıkları bir çok sorun da kadın ve erkek kimlikleri ve rolleri konusunda toplum ve kültür tarafından belirlenmiş önyargılarla, diğer bir deyişle toplumsal cinsiyetle ilişkili olmaktadır. Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetten farklı olarak, toplumsal ve kültürel olarak belirlenen ve içeriği toplumdan topluma olduğu kadar tarihsel olarak da değişebilen “cinsiyet konumu” ya da “cins kimliği”dir. Toplumsal cinsiyet yalnızca cinsiyet farklılığını belirlemeyip aynı zamanda cinsler arasındaki eşitsizlikleri de belirtmektedir⁴⁹. Bu anlamı ile toplumsal cinsiyet, bireyin ait olduğu kültür içinde edindiği deneyimlere ve kültürel farklılaşmalara da gönderim yapmaktadır.

Hiller ve Philliber, evlilikte rol ve kimlik konusunu, kimlik teorisi olarak bilinen⁵⁰ sembolik etkileşimci bir perspektif içine oturtmaya çalışmıştır. Bu bağlamda öncelikle evlilik ilişkilerini anlamak için, evlilik içinde toplumsal cinsiyet, rol ve kimliğin önemi ve bunun teorik zeminini tanımlamaya yönelmişlerdir. Sembolik etkileşimin temel öncülü, kişiliğin toplumun bir ürünü olduğudur. Sosyal yapı kişilik kavramını biçimlendirerek sosyal davranışı etkiler. Sembolik etkileşimci George H. Mead, sosyal etkileşimi, eğilimlerin ve benliğin toplumla birlikte ortaya çıkan bir şey gibi görmektedir. Fikirler, düşünceler veya problemleri çözme aktiviteleri hep çevre ile ilişkiler sonucu ortaya çıkmaktadır⁵¹.

⁴⁹ Fatmagül Berktaş, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, Metis Kadın Araş., 1996, s.16

⁵⁰ Akt., Suzanne Skevington and Deborah Baker, *The Social Identity of Woman*, Sage Publications, New Delhi 1989, s.4

⁵¹ Akt., Dana Yannoy-Hiller, and William W. Philliber, *Equal Partners*, Sage Library of Social Research 174, London, 1989, s.63

Toplum ve kişilik arasındaki karşılıklılık (reciprocity) düşüncesi, sembolik etkileşimin önemli bir ögesidir. Sosyal rol beklentileri, statüye uygun olarak belirlenir. Bununla birlikte statü ve roller, gerçek kişilerde somutlaşır. Rol kimlikleri, “ben kimim?” sorusuna cevap vererek bireylerin sosyal yapıdaki konumlarını gösterir. Bu tanımlama, (baba, arkadaş, tenis partneri, avukat) gibi yapılan ilişkilerin farklı ortaya çıkışları ile çokkimlikli roller olduğunu varsaymaktadır. Kimlik kavramı her bir bireyin hiyerarşik bir konuma sahip olduğunu varsaymaktadır. Kimliği yüklenme, davranış tercihleri ile ilgili olan kimlik görünümünü etkiler. Kişi sürekli olarak, diğerleriyle ilişkilerinde, yerini bulma zorunluluğu ile karşı karşıya kalmaktadır. Mevcut, belli beklentiler üzerine, bireyler, diğerlerinin ve kendi rollerinin bilincine varırlar. Bireyin kendine sorduğu “ben kimim?” sorusunun cevabı, yaşama bizzat katılarak tanınan gerçek davranış modelleri ile olan ilişkiler ve sosyal olarak yerine getirilen rollerdir⁵².

Bir kişinin sosyal kimliği, geçerli olan sosyal konumunun bir fonksiyonudur. Juhasz’a göre kimlik, veya insan doğası, diğerleri ile etkileşim yoluyla kazanılan sosyal kimlikten aktarılmaktadır⁵³.

Her konum, bir kişinin nasıl davranacağını gösteren, rolünü belirleyen normları da içinde taşır. Doyle, normatif olarak kadın ve erkekten, kadın ve erkek oldukları için, toplumsal cinsiyet rollerinin beklendiğini belirtir. Doyle, bu beklentileri, analık ve evlilik zorunlulukları olarak adlandırmaktadır. Evlilikle birlikte kadın, ilk olarak evi idare etme sorumluluğunu almaktadır. Diğer beklentiler ise huzuru sağlama, nazik olma, hizmet etme gibi beklentilerdir. Normatif olarak toplumsal cinsiyet rolleri, erkek için, kadın kadar ebeveyn olma ve evlilik üzerine odaklanmamaktadır. Doyle, normatif olarak beş ayrı beklentiden söz etmektedir. 1.Femine olmayan öge (antifeminine): Erkek, kadına karşı erkek gibi olmalıdır. 2.Başarı ögesi:Erkek işte, sporda ve yaptığı birçok

⁵² Dana Vannoy-Hiller, and William W. Philliber, a.g.e., s.64

⁵³ Akt.,Dana Vannoy-Hiller, and William W. Philliber, a.g.e s.65

şeyde diğer cinse göre daha iyi olmalıdır. 3.Agresif olma:Erkek, kararları erkek verdiği için emredebilir. 4.Cinsellik Ögesi:Erkek cinsellikte, üstün veya kontrol eden taraf olmalıdır. Erkek, sakin, soğukkanlı, kontrollü ve birçok durumda sert olmalıdır⁵⁴. Erkekten, bağımsız, agresif, objektif, başat, rasyonel, cesur, kararlı ve güçlü olması beklenmektedir. Diğer yandan kadından, duygusal, hassas, nazik, anlayışlı, sakin, uysal sevecen, yetiştirici, sezgili, ve memnun edici olması beklenmektedir⁵⁵. Kadın, eş, anne, hemşire, genç çocuğun öğretmeni iken aynı zamanda erotik, bakımlı, düzgün zarif bir vücuda sahip olmalıdır⁵⁶. Kadın ve erkekte beklenen toplumsal cinsiyet rolleri, toplumsal normlara uygun olarak birbirine karşıt öğeler taşımaktadır. Erkekten beklenen davranışlar, yüksek düzeyde eril özellikler taşıırken, kadının davranışları için feminen özellikler beklenmektedir.

Kadınları egemenlik altına alan eril motifler, kurumsal yapıdan dolayı cinsiyet rollerini aile içinde ayırarak kadına annelik rolünü vermektedir⁵⁷. Böylece kız çocuk, aile içinde anne rolünü öğrenerek büyür ve aslında kurumsal yapının dayatmış olduğu bu role odaklı bir yaşam sürdürür.

1.2.2.Cinsiyet Rollerinin Yeniden Üretimi Ve Aile İçi İlişkilerin Dönüşümü

Cinsel rol gelişimi yaşamın her aşamasını kapsamaktadır. Örneğin kızlar, yaşamlarının ilk yıllarından itibaren bağımlı olarak yetiştirilir ve yaşamlarının her aşamasında rolleri ile ilişkili olarak handikapla karşılaşır. Kurumsallaşmış kalıplar, çocukların bakımından sorumlu olan bir kişilik yapısını kadına motive ederek erkek egemenliğinin yeniden üretilmesine yol açmaktadır. Cinsel olarak farklılaşmış kişilikler, eril ve dişil motifler olarak kurumsal ve

⁵⁴Dana Vannoy-Hiller, and William W. Philliber, a.g.e., s.66

⁵⁵ Dana Vannoy-Hiller, and William W. Philliber, a.g.e. s.67

⁵⁶ J. Ross Eshleman, a.g.e., s.15

⁵⁷ Jean Stockard and Miriam M.Johnson, s.3

kültürel araçlar ile yeniden üretilmektedir. Çocuk doğduğu anda kız mı erkek mi diye sorulan ilk soru, çocuğun geleceğinde son derece etkili olacaktır. Çocukları kız veya erkek diye sınıflarken, çocukların kişisel özellikleri de cinsler üzerindeki bu ayırım üzerine temellenmektedir. Tüm bunlar önce anne tarafından daha sonra öğretmen ve kitle iletişim araçlarının sorumluluğunda pekiştirilmektedir. Kadın ve erkek çoğunlukla farklı aktivitelere ve ekonomi dünyasında farklı alanlara yönelme eğiliminde olmaktadır. Çok da basit olmayan bir farklılıkla kadına ve erkeğe ayrılan sosyal roller, onları farklı şekilde değerlendirmekte ve ödüllendirmektedir. Örneğin işgücüne katılan kadın, hem erkeklerden farklı hem de daha az önemli olarak tanımlanan işleri sürdürmektedir⁵⁸. Bununla birlikte kadın, hayatının tüm evrelerinde emek harcar ve aynı zamanda Harris ve Young'ın da belirttiği gibi, toplumsal sistemin yeniden üretimi, uygun biçimde toplumsallaşmanın yeniden üretimi, emeğin uygun biçimde bakımı ve beslenmesi gibi, maddi, biyolojik ve toplumsal yeniden üretimi sürdürmektedir⁵⁹.

Hem erkek hem de kadın yaşamı boyunca ilk ilişkisini, bir anne figürü ile yaşamaktadır. Yaşamın ilk yılları bakım ve beslenme açısından anneye olan bağımlılık, böyle bir ilişkiyi gerekli kılmaktadır. Bu ilişki içerisinde her iki cinsten çocuk, toplumsal rollerini kazanır ve toplumsal yaptırımdan sorumlu hale gelir. Bir bütün olarak aile içindeki kurallar içselleştirilir. Bu süreçte cinsiyet rolleri, aile içinde yeniden üretilmektedir⁶⁰. Çocuklar daha okula başlamadan cinsiyet rolleri oluşmakta okul yıllarında ise bu roller, pekiştirilmektedir.

Ailenin kaynaklarının çocuklar arasındaki paylaşımı da cinsiyet temeline dayanmaktadır. Araştırmalar, farklı beslenme ve bakım sonucu kız çocukların

⁵⁸ Jean Stockard and Miriam M.Johnson, s.3

⁵⁹ Akt., Jenny B. White, *Para ile Akraba Kentsel Türkiye'de Kadın Emeği*, İletişim Yay., İstanbul, 1999, s.107-108

⁶⁰ Jean Stockard and Miriam M.Johnson, s.224-226

erkek çocuklara göre daha az gıda aldıklarını, erkek çocukların kız çocuklardan daha fazla aşılandığını, 1-4 yaş arası çocuk ölüm oranları içinde kız çocuk ölüm oranlarının erkek çocuk ölüm oranlarına göre daha yüksek olduğunu ve 1991'de 6-11 yaş arası okula kaydedilmeyen çocuğun 2/3'ünün kız çocuk olduğunu göstermektedir⁶¹. Aile, çocukların yetiştirilmesi sürecinde cinsler arasındaki eşitsizliklerin yeniden üretilmesinde önemli bir role sahip olmaktadır.

Hem günlük yaşam hem de kültürel semboller, erkek egemenliği tarafından kuşatılmaktadır. Erkekler, düşünme ve iletişim aracı olan dil, din, kitle iletişim araçları ile kadınlardan daha değerli ve daha çok otoriteye sahip kılınmışlardır. Kadınların eğilimleri de rollerin ayrılaşmasını güçlendirmektedir⁶². Küçük yaşlardan itibaren içselleştirilmiş olan değerler, kadın ve erkeği bu beklentiler çerçevesinde davranmaya yönlendirmektedir. Bu konuda yapılan bir çok araştırma, kızların, genelde yeteneklerini azımsama, küçümseme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Ann Oakley, Sex, Gender and Society çalışmasında Amerika'da yaşayan kadınların yarısından fazlasının (%14'ü sık sık, %43'ü bazen) erkek arkadaşlarından zeka olarak daha düşük düzeyde gibi görünmeyi tercih ettiklerini göstermektedir⁶³. Benzer bir araştırma, kahramanlık ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki kurarak, çocukların sosyalleşme eğilimleri üzerine yapılmıştır. Bu araştırmaya göre kız çocukların, kahramanlığın gerçek ve bireysel düzlemlerine, buna karşılık erkek çocukların kurgusal ve toplumsal yanına vurgu yaptıkları görülmüştür. Araştırmanın sonuçlarına göre erkek çocukların %52'si kadın ve erkek kahramanları birbirine benzer olarak tanımlarken , kız çocuklar arasında aynı oran %39 olmaktadır. Kız çocuklar erkek kahramanlar ile bedensel gücü özdeşleştirirken, kadın kahramanlarda duygusal ve ruhsal güç üzerinde durmuşlardır. Erkek çocuklar ise kadın kahramanların güzelliğinin ve erkek kahramanların yüksek toplumsal statülerinin üzerinde durmuşlardır. Erkek çocuklar, kadınlarda fiziksel

⁶¹Bélgis Kümbetoğlu, a.g.e., s.115

⁶²Jean Stockard and Miriam M.Johnson, s.4-6

⁶³ Lee Comer, a.g.e s.31-32

özelliklere, kız çocuklarsa toplumsal ve zihinsel yönlerine değinmişlerdir. Kızların %54'si kadınlara fedakarlığı, toplumsal erdemleri atfederken, erkek çocukların %28'i bu özellikleri kadına atfetmişlerdir. Buna karşılık erkek çocukların yarısı, kadını güzel ve zayıf insanlar olarak tanımlamışlardır⁶⁴. Görüldüğü gibi küçük yaşlardan itibaren kız ve erkek çocuk, cinsiyetlere yüklenen değerleri toplumsal yaşama taşımak üzere benimsemektedir. Küçük yaşlarda erkeğe öncelik ve üstünlük tanıyan değerler ile kuşatılan kadın, hayatının her alanında ve aşamasında içselleştirmiş olduğu bu değerlerle hareket etmektedir. Bu nedenle bireyler toplumsal değerler doğrultusunda kendinden beklenen roller ile uyum içinde olmaktadır.

Ailenin sahip olduğu kaynaklar, otorite, statü, hizmet ve bilgi ile birlikte yeni nesile aktarılmaktadır. Diğer bir deyişle aile içindeki kontrolün maddi boyutu yanında manevi boyutları da bulunmaktadır. Özellikle bazı kavramlar kurumsal yapının bir dayatması olarak kadın üzerinde daha çok baskı yapıcı bir özelliğe sahiptir. "Namus", "ayıp" gibi kavramlar aile içi ilişkilerde özellikle kadın için toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretilmesi anlamını taşımakla birlikte aile onurunun korunması açısından da önem kazanmaktadır. Aile onurunu savunmak, erkeğin sorumluluğu altında iken kadın ve çocukların aile üyesine bağlı geçimleri de bu onurun "namus" ve "ayıp" kavramları temelinde korunmasına bağlıdır⁶⁵.

Hem aile hem de eğitim sistemi insanları, mesleki dünyaya hazırlamaktadır. Kadınlar genel olarak bu kurumların -hem aile hem de eğitim- her ikisinde de yüksek bir görünürlülüğe sahiptir. Bununla birlikte kadının başlıca toplumsal rolü, aileye demirlenmiş olarak görülmektedir. Bu düşünce ondokuzuncu yüzyılda sanayileşme ilerlediği ölçüde yaygınlık kazanmıştır. Kadınlar, ev dışında çalışsalar bile ev kadını ve annelik rolü esas rol olarak

⁶⁴ Sart Nare, "Kahramanlık ve Toplumsal Cinsiyet", *Kadın Gerçeklikleri*, N.Arat,(Der) Say Yay.,1996B, s.194-198

⁶⁵ B.Kümbetoğlu a.g.e.,s.116

kalmaya devam etmektedir. Diğer yandan cinsiyetler arasındaki katmanlaşma ekonomik yapıya da yansımaktadır. Kadınların yüksek eğitime daha az katılmaları tam da asli rolü olan ailevi rolünü destekleyici olduğu iddiasını yansıtmaktadır. Kadınların yüksek eğitimden yoksunluğu onların ekonomik güçten yoksunluğunu da doğurmaktadır. Kurumsal cinsel ayrımın çeşitli kalıpları, açık bir şekilde güçlendirilmektedir. Kadının çalışma yaşamına katılımının artması da daha az cinsel katmanlaşmayı garantilememektedir. Bununla birlikte kadınların iyi bir eğitim alması, kocalarının otoritelerine boyun eğmesi gerekse bile daha fazla eşitlik sağlayacağı savunulmaktadır⁶⁶.

Charles Smith ve Carol Smith New Society çalışmasında ergenlik çağındaki kızların, kendileri için değil, ilerideki eşleri için mesleki idealler düşündüklerini göstermişlerdir. Rhona ve Robert Rapoport da benzer bir çalışmada, “kızların beşte birinin orta yaşa geldiklerinde sadece ev kadını olmak istediklerini, %66’sının ev kadınlığını bir meslek ile birlikte yürütmek istediğini ve sadece %2’sinin mesleğini evlilikten daha önemli bulduğunu göstermişlerdir⁶⁷. Evliliğin iş yaşamı ile birlikte yürütülmesi konusundaki sorular da yine kadınlara yöneltilmektedir. Bu eğilim de toplumda yaygın olarak benimsenmiş olan değerleri yansıtmaktadır. Evli olan erkek için evliliğinin mesleği üzerine etkisi söz konusu olmamaktadır.

Ekonomik yaşam içinde de kadın belli alanlarda yer almakta ve eline daha az ücret geçmektedir. Ancak ekonomi ve politikadaki ayrımcılığın ötesinde, yer alan temel varsayım, kadının toplumsal rolleri aile içinde iken erkeğin toplumsal rolleri ise ekonomi ve iş dünyası içindedir. Kadınların rollerine ilişkin olarak karı ve anne olmak bakımından kendilerini adadıkları varsayılmaktadır. Erkeklerin odaklandığı rol ise hane dışındaki iş dünyası olmaktadır. Bununla birlikte ailevi rolleri kadını, doğrudan veya dolaylı olarak kamusal rollere

⁶⁶ Jean Stockard and Miriam M. Johnson, a.g.e., s.86-88

⁶⁷ Akt., LComer,, a.g.e., s.80

geçirmekten alıkoymaktadır⁶⁸. Gerçekte analık, toplum tarafından kadınlara dışsal etkilerle benimsetilmiş ve sonradan kadınlar tarafından içselleştirilmiş bir durumdur. Analığın, bir görev olarak yalnızca kadına yüklenmesi, tarihsel süreç içinde sonradan ortaya çıkan bir olgudur⁶⁹.

Hangi toplumsal sistem ve hangi gelişme düzeyi olursa olsun, kadının kamusal ve özel alandaki statüsü 1.kadının güç ve otoritesine 2.toplumun kadınlar için uygun ve kabul edilir gördüğü roller gözönüne alınarak tanımlanmaktadır. Kadınların erkekler karşısındaki eşitliği de erkeklerle karşılaştırmalı olarak kadınların etki, güç ve otorite uygulayabilme yetenekleri ve her iki cins için uygun görülen toplumsal rol parametreleri tarafından ölçülmektedir. Ayrıca “kadınların durumunun toplumsal ilişkiler, ailenin rolü, toplumsal rol, ekonomik rol eylem ve yasak eylem alanları ile tutarlı ve bütünsel bir yapı görünümünü verdiği” kabul edilmektedir. Amal Rassam biraz farklı bir yaklaşımla kadının statüsünün üç boyutta ele alınması gerektiğine işaret etmektedir. “1.İktidarın toplumsal örgütlenmesi. 2.Kadın bedenini denetleyen ideolojik ve kurumsal araçların niteliği. 3.Toplumdaki cinsel işbölümü ve roller⁷⁰. Diğer bir deyişle kadın ve erkek kimliği toplumların din ve kültürlerinden aktarmış oldukları gelenekler ve değerlerin bir ürünüdür.

Bu geleneksel değerlerin aktarılmasına rağmen, sosyo-ekonomik değişim süreci içinde cinsel kimlikler de dönüşüme uğramaktadır. Cinsel kimlikler, öncelikle aile içi işbölümü ile etkileşim halindedir. Ücretli kadın işgücüne olan talep, kadının çalışma yaşamında yer almasını sağlamaktadır. Kadın ev dışında çalışırken ev içi ücretsiz üretimi de büyük ölçüde devam ettirmektedir. Ancak buna rağmen, geleneksel aile içi roller giderek daha fazla eşitlikçi olma yönünde gelişmektedir.

⁶⁸ Jean Stockard and Miriam M.Johnson, s.41-42

⁶⁹ Juliet Mitchell, *Kadınlık Durumu*, Kadın Çevresi Yay., 1985, s.162

⁷⁰ Fatmagül Berktaş, a.g.e., s.15

1.3 Türkiye’de Aile Yapısı ve Evlilik

Türkiye’de 1926 İsviçre Medeni yasası ile ailenin yapısal değişimi hukuksal olarak desteklenmiştir. Bu yasa gerek aile mallarının, gerek ölümden sonra kadına servetin paylaşılmasında erkekle eşit haklar getirmiştir. Daha sonraki yıllarda yerel ve genel seçimlerde oy kullanma hakkı gibi gelişmelerle kadınlar eğitimde ve ekonomik etkinliklerde, erkeklerle eşit haklardan yararlanmaya başlamışlardır. Bu yasal ve sosyo-ekonomik değişimler, aile yapısı ve aile içindeki ilişkileri büyük ölçüde etkilemiştir. Bu değişim süreci içinde çekirdek aile, gerek kentsel gerekse kırsal bölgelerde hakim olan aile yapısı durumuna gelmiştir. Kadınların aile içinde ve kamusal alanda erkeklerle eşit haklara sahip olmaya başlaması, çok eşli evliliği sınırlamış ve birden çok kuşağın birlikte yaşadığı geleneksel geniş ailelerin sayısını da azaltmıştır⁷¹.

Kongar, Türk toplumunda aile yapısını üç ayrı çevrede inceleme zorunluluğundan söz etmektedir. Birbirinden ayrı özelliklere sahip olan kırsal aile, gecekondü ailesi ve kentsel aile, ailenin biçimlenmesi açısından da farklı sonuçlar doğurmuştur. Türkiye’deki aile yapısının genel niteliklerine uygun olarak, çekirdek ailenin egemen olduğu kırsal aile yapısının, ikinci aile tipi de geleneksel geniş aile olmaktadır. Ancak çekirdek aile yapısının egemen olmasına karşın, akraba ile olan ilişkiler geleneksel geniş aile çerçevesinde sürdürülmekte ve akrabalar, toplumsal birlik olma niteliğini korumaktadır⁷². Kırsal ailede erkek otoritesi, açıkça ifade edilmektedir. Nikahta, dinsel törenlerde erkeğin, otoritenin sahibi olduğu bildirilir ve saptmalar konusunda hoşgörüyeye yer yoktur. Bu nedenle toplumsal denetim güçlü olmaktadır. Geleneksel ailede birincil ilişkilerin ve biz duygusunun güçlü olması, aile değerlerine olan sıkı bağlılık, aile üyelerinin yeniliğe karşı kapalı olmalarına yol açmaktadır⁷³. Bununla birlikte yüksek

⁷¹ Emre Kongar, *İmparatorluktan Günümüze Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, Cem Yay.,1976, s.402

⁷² Emre Kongar, a.g.e. s., 404-406,(1976)

⁷³ Önal Sayın, *Aile Sosyolojisi, Ailenin Toplumdaki Yeri*, EÜ.Yay., İzmir.1990, s.9-14

doğurganlık, düşük eğitim düzeyi, yüksek bebek ölümlülüğü, kırsal aile yapısı içinde yer alan kadının, belirgin özellikleri olmaktadır. Gecekondu ailesi, kırsal ailenin özelliklerini göstermekle birlikte, kadın ve çocuklar geleneksel geniş aileye göre daha fazla özgür, ancak aile içindeki denetim, babaya ait olmaktadır. Bununla birlikte akrabalar ile olan ilişkiler de zayıflamıştır. Kente göç, bir anlamda sanayi ve hizmet alanlarına geçiş olmaktadır. Kentsel alana göç ile birlikte, ailenin içinde bulunduğu ilişkiler de değişmektedir. Gecekondu ailesi, kente göç ile birlikte, kendisini kentin üst sosyal tabakasında yaşayan gruplarla karşılaştırmaktadır. Kentsel yaşama sağlanan uyumla, gecekondu ailesi, köyüne geri dönmeyi istememektedir. Kentsel yaşam ile uyum sürecinde, ailenin günlük yaşam alışkanlıkları ile birlikte yaşama bakış açısı ve tutumları da değişmektedir. Kırsal alanda yüz yüze kurulan birincil ilişkiler, kentte yerini, örgütlerle kurulan ve kurallara göre düzenlenmiş ilişkilere bırakmaktadır⁷⁴.

Gecekondu ailesine yönelik yapılan araştırmalar, gecekondu nüfusun, kentle bütünleşmeye çalıştıklarını ve bu süreçte kendilerini kentli olarak gördüklerini, geri dönmeyi istemediklerini ortaya koymaktadır. Gecekonducular, kır kökenleri, kente entegrasyon biçimleri, kentte kümelenmeleri ve işgücü piyasasındaki yerleri açısından hem bir alt kültür oluşturmakta hem de özgün bir sınıfsal konumu göstermektedir. Genel olarak gecekondu ailelerinde geleneksel davranışlar, modern davranışlardan daha fazla olmaktadır. Akraba kümeleşmesi de bu davranış kalıplarının yeniden üretilmesine olanak sağlamaktadır. Bu davranış kalıplarının eğitim kurumlarına katılım ile aşıldığı görülmektedir. Aile içinde geleneksel rol ve beklentiler, gecekondu ailesinde yeniden üretilmektedir. Bununla birlikte eğitim kurumlarından yararlanan gençlerin ve özellikle kadınların değişime daha açık oldukları ortaya konmaktadır⁷⁵. Kentsel aile yapısının özellikleri, eğitim kurumlarından yararlanma düzeyinin yüksek olması,

⁷⁴ Emre Kongar, a.g.e., s.407-409(1976)

⁷⁵ Birsen Gökçe, Feride Acar ve Diğerleri, *Gecekonducularda Ailelerarası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü*, Sosyoloji Derneği Araş., Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı, 1993, s345-347

buna bağılı olarak evlenme yaşının yükselmesi ve doğurganlığın düşmesi, anne-babadan evli çocuklara yapılan kaynak aktarımı olmaktadır. Kentsel aile üyelerinin, yaşam düzeyinden beklentileri çok yüksektir. Beklentileri karşılamak üzere eşler birlikte çalışmaktadır. Ancak çalışan eşler için gerekli hizmet ve olanakları sağlayacak örgütlenmelerin yetersizliği⁷⁶, kentsel aileler üzerinde çeşitli baskılara yol açmaktadır. Daha geniş bir ifade ile sanayi ötesi toplumun aile üzerine yaptığı baskı, aile ilişkilerine yansyarak, kendi yapısına uyan yeni tür ailelerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Sanayi ötesi toplumlarda görülen en önemli ailelerden biri de Ogburn'un ortaya koyduğu "çözülen aile olmaktadır. Çözülen aile, sanayileşen modern toplumlarda ailenin yok olduğunu savunan görüşün ileri sürdüğü bir kavram olmaktadır. Bu tip ailenin tek fonksiyonu, sadece karı-koca ilişkilerinin çok zayıf bir şekilde düzenlenmesidir⁷⁷.

Pollak da modern toplumda ortaya çıkan diğeri iki aile tipinden, "parçalanmış aile" ve "tamamlanmamış aile" tipinden söz etmektedir. Parçalanmış aile, çekirdek ailenin üyelerinden birinin sonradan yok olması ile⁷⁸ (ölüm veya boşanma yoluyla) ortaya çıkmaktadır. "Parçalanmış" sıfatı her ne kadar olumsuz bir anlam yüklüyor olsa da, "parçalanmış aile", ailenin işlevlerini yerine getirmesi bakımından, en az parçalanmadan önceki kadar aile olarak kabul edilmelidir. Tamamlanmamış aile ise, çekirdek ailenin hiçbir zaman kurulmamış hali olmaktadır. Bir başka deyişle, tamamlanmamış aile, gayrimeşru çocuklarla, annelerinden oluşmaktadır. Bununla birlikte Sayın, boşanan çocuklu çiftlerin yeniden evlenerek, başka eşlerden olan çocukları ile birlikte yaşamalarına ilişkin olarak "eklemlı aile" kavramını önermektedir⁷⁹. Boşanma yoluyla parçalanmış aile ve boşanma sonrasında başka eşten olan çocuklarla bir araya gelme durumu büyük ölçüde aile yapısı ve özellikleri ile de ilgili

⁷⁶ Emre Kongar, a.g.e., s.409-411(1976)

⁷⁷ Emre Kongar, *Türkiye Üzerine Araştırmalar*, Remzi Kitabevi, 1986, s.31-32

⁷⁸ Emre Kongar, a.g.e., 1986, s.31-32

⁷⁹ Bkz., Önal Sayın, 1990a.g.e., s.21

olmaktadır. Evlilik biriliğinin kurulması, devamı ve sona ermesinde aile yapısı ve aile içindeki ilişki örüntüsü de belirleyici bir rol oynamaktadır.

Nüfusun evlilik durumu incelendiğinde, dul ve boşanmış kadın sayısının, dul ve boşanmış erkek sayısından daha fazla olduğu görülmektedir. Türk toplumunda erkeklerin geleneksel olarak kendilerinden daha küçük yaşta kadın ile evlenmeleri, dul kadın sayısının daha fazla olması sonucunu doğurmaktadır. Boşanmış kadın sayısının, boşanmış erkek sayısından daha fazla olması da büyük ölçüde erkeklerin yeniden evlenme eğilimine bağlı olmaktadır.

Tablo 1: Yıllara göre medeni durum ve cinsiyete göre nüfus

Medeni Durum	Yıllar					
	1970			1990		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Bekar	25.9	33.9	20.4	34.5	38.9	29.9
Evli	67.1	65.8	68.5	60.4	59.1	61.8
Dul	6.1	2.1	10.1	4.3	1.3	7.3
Boşanmış	0.6	0.4	0.7	0.7	0.6	0.8
Bilinmeyen	0.3	0.3	0.3	0.4	0.3	0.3

Kaynak: DİE Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1998

Ancak yıllara göre bakıldığında boşanmış kadın ve erkek arasındaki farkın az da olsa düştüğü görülmektedir.

Türk toplum yapısında boşanma olgusu, çok fazla onaylanan bir durum olmamakla birlikte yerleşim birimin özelliklerine ve toplumsal değerlerin etkisine göre farklı şekillerde karşılanmaktadır. Boşanma oranları da, aile üzerindeki toplumsal değer ve normların baskısını yansıtmaktadır.

Kırsal ailede kadın, erkek ile aynı haklara sahip olmamakla birlikte, boşanma, evliliğin maliyeti nedeniyle düşük oranda gerçekleşmektedir. Levine, kırsal alanlarda boşanma oranlarının düşük olmasının nedenlerinden birinin,

büyük olasılıkla başlık geleneğinden kaynaklandığını belirtmektedir⁸⁰. Ekonomik değişimler, kırsal alandan kentsel alanlara olan göç sosyal ve ekonomik yaşam şartlarını da değiştirmiştir. Levine'e göre, yaşam şartlarının bireyler üzerine etkisi, kişisel isteklerin düşük düzeyde gerçekleşmesi şeklinde olmaktadır. Geleneksel aile yapısının güçlü olduğu kırsal alanda kırsal alanlarda çoğu boşanmalar kayda geçmemekle birlikte otoriter ve ataerkil aile yapısı, evlilik üzerine olan baskılara daha dayanıklı olmaktadır⁸¹. Balaman, kendi kendine yeterli olmak için ekonomik çaba veren, geleneksel tarımcılığın ve hayvancılığın egemen olduğu kırsal alanda, her yaş ve cinsten bireye duyulan gereksinme nedeniyle geçimsizlik ve diğer nedenlerle boşanma oranı oldukça düşüktür. Kırsal yaşamda boşanmayı meşrulaştıran en önemli etken, kadının kısırlığı olmaktadır. Bu durumlarda genellikle soyun devamını sağlamak üzere bu niteliğe sahip, ikinci bir kadınla evlenme yoluna gidilmektedir⁸². Geleneksel aile yapısında farklılaşmış roller, denetim ve kontrol mekanizmasının gücü, bu tür baskılardan aileyi korumaktadır. Kırsal ailede, boşanma bireysel bir karar değil, sadece toplumsal bir zorunluluk durumunda –soyun devamı sağlanamadığında-gerçekleşmektedir.

Gecekondu ailesinde ise boşanma, “mutsuz olma” durumunda hoş karşılanan bir olgu olmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde boşanma hoş karşılanmazken, diğer tüm bölgelerde, kadın ve erkeklerin, “mutsuzsa boşanmalı” yanıtında birleştikleri ve “başka çare yoksa boşanmalı” görüşünü paylaştıkları görülmektedir⁸³. Boşanma, zorunlu olmadıkça onaylanmamakta ancak Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde rastlandığı kadar hoşgörüsüz karşılanmamaktadır. Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da

⁸⁰ Emre Kongar, a.g.e, s.394(1976)

⁸¹ Ned Levine, “Social Change and Family Crisis The Nature of Turkish Divorce” Çiğdem Kağıtçıbaşı (ed), a.g.e., s.328

⁸² A.R.Balaman, “Kırsal Kesimde Aile Kurma, Çözme, Aile-İçi Etkileşim ve İlişkiler”, *Türkiye'de Ailenin Değişimi Toplumbilimsel İncelemeler*, Türköz Erder(der) Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1984, s.187-188

⁸³ Aytül Kasapoğlu, “Aile Yapısı Demografik Özellikler” Gecekondu Ailelerarası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü (içinde) s.117

yapılan bir başka araştırmanın sonuçlarına göre de, eşi istemese bile kadının boşanabileceğini düşünen kadının oranı kırsal alanda %14.9, kentsel alanda ise %17.2 gibi düşük bir oran olmaktadır. Aynı çalışmaya göre, resmi nikahlı kadınlar, boşanmada en çok %54.1 ile Türk Medeni Kanununu, %23.1 ile töreleri ve %13.9 ile dinsel kuralları geçerli yasalar olarak görmektedir. Boşanmada başvurulacak otoritenin de %50.8 ile mahkeme, %29.8 ile aile olacağı yönünde görüş bildirmişlerdir. Yalnızca dini nikahlı kadınlar ise en çok %49.9 ile dini kuralları, %34.7 ile töreleri geçerli yasalar olarak görmektedir. Dini nikahlı kadınlar, boşanmada geçerli gördükleri yasalar konusundaki görüşlerine paralel olarak, otoritenin %46.4 ile aile ve %32.3 ile din yetkilileri olacağını belirtmişlerdir. Buna karşılık otoritenin mahkeme olacağı görüşünü belirtenlerin oranı %7.2 olmaktadır⁸⁴. Aynı araştırmaya göre benzer konuların hiç birinde kadın, haklarını bilmemekte, sadece dinsel ve ataerkil değerlerin belirlediği kurum ve kuralları tanımaktadır.

Türkiye’de boşanma oranları bölgelere göre incelendiğinde, İstanbul ve İzmir gibi metropolitan kentleri içeren ve en gelişmiş bölge olan Batı Bölgesinin % 0.72 ile en yüksek boşanma oranına sahip olduğu görülmektedir. Levine, en yüksek boşanmanın olduğu yerleşim alanlarının, kadının rollerinin en fazla değiştiği yerler olduğunu saptamıştır. Düşük doğurganlık, düşük bebek ölümlülüğü, daha küçük aile birimi, daha yüksek okuma-yazma ve eğitim düzeyi gibi özelliklere sahip kentsel alanda boşanma oranı artmaktadır. Ekonomik gelişmeler, kadını geniş ailenin yükümlülüğünden kurtarmakta ve daha aktif sosyal rol oynamasını desteklemektedir. Kadının rollerindeki böylesi değişimler, kadının bağımsızlığı yönünde bir ivme kazandırmaktadır. Bununla birlikte aileleri içinde daha fazla çatışmaya yol açmaktadır. Türkiye’de kırsal aile yapısında erkek ve kadın için iyi ayrılmış olan roller, kentsel alanlara doğru

⁸⁴ P.İlkkaracan, “Doğu Anadolu’da Kadın ve Aile” *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, A.Berktaş Hacımirzaoğlu (ed)Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay.,1998, s.184

değişime uğramaktadır⁸⁵. Erkeğin temel görevi olan ekonomik kazancı sağlama, kentsel alanlarda kadın ile birlikte paylaşılmaktadır. Böyle bir paylaşım da geleneksel değerlerin belirlediği kadın ve erkek rollerinin yeniden gözden geçirilerek sorgulanmasına yol açmaktadır.

Sonuç olarak Türk aile yapısı incelendiğinde, toplumdaki hiyerarşik yapının, ailede de benzer bir yapının oluşmasına yol açtığı görülmektedir. Türk toplumunda hakim olan kişi egemenliğine dayalı merkezi ve hiyerarşik örgütlenme, kişileri bağımlı olmaya yöneltmektedir. Türk ailesinde egemen kişi çoğunlukla baba olmaktadır. Babanın veya kocanın aile içindeki egemenliği, hiyerarşiye dayalı bir ilişki sistemine yol açmaktadır. Böylesi bir ilişki sistemi, Türk ailesinde gerek çocuğa gerekse kadına karşı şiddet, aşağılama, horlama, onur kırıcı davranışlarda bulunma gibi davranışların yaygın olmasına neden olmaktadır⁸⁶. Bu ilişki sistemi aile içinde yeniden üretilmekte ve aile içinde eşitlikçi bir yapının kurulmasına olanak vermemektedir.

Geleneksel Türk aile yapısı içinde kadının, aile içi ilişkileri düzenleyen bir konum üstlenmesi bu hiyerarşik yapılanmaya dayanan ilişki sisteminin de bir yansıması olmaktadır. Kıray, kız ve erkek çocuk ile baba arasındaki ilişkileri çoğu kez annenin düzenlediğini ve aile içi ilişkilerde tampon rolü üstlendiğini belirtmektedir⁸⁷. Kadın, aile içindeki hiyerarşik bir temele dayanan ilişkileri düzenleyerek bir anlamda bu otorite sistemine de hizmet etmektedir.

Olson da Türk çekirdek aile yapısının, batıdaki çekirdek aile yapısı ile benzerlik gösterdiğini, ancak Türk aile yapısında karı ve kocanın görevlerinin farklılaşarak, ilgi ve faaliyetlerinin de ayrılaştığını ortaya koymaktadır. Olson Türk çekirdek ailesindeki rol ilişkilerinin büyük oranda ayrılaşmasını, “iki merkezli” olarak ifade etmektedir. Kadının aktivitelerinin büyük kısmı eve ait

⁸⁵ N.Levine, a.g.e., s.336.

⁸⁶ H.Erkan, “Aile Yapımız ve Demokratik Değerlerin Oluşumuna İlişkin Bir Analiz” Aile Kurultayı, *Değişim Sürecinde Aile; Toplumsal Katılım ve Demokratik Değerler*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yay., 1995 s.107-108

⁸⁷ Mübeccel Kıray, *Toplumbilim Yazıları*, İstanbul 1982, s.485-487

özel alanda geçerken, kurum ve sistemleri içeren kamusal alan da erkeğe ait olmaktadır⁸⁸.

Geleneksel aile yapısı içinde kadın, önemli bir unsur olmaktadır ve aile içindeki statüsü, çocuk sayısı ve yaşlılık ile yükselmektedir. Ancak gerek aile içindeki ve gerekse toplum içindeki statüsü, üretim fonksiyonu ile orantılı olmamaktadır. Kadının aile ve toplum içindeki statüsü, çocuklarının sayısı ve yaşlılık ile yükselmektedir⁸⁹. Bu koşullar içinde toplumsal yaşantıda her iki cins için belirlenmiş olan toplumsal cinsiyet rolleri, kadının hem evlilik içindeki konumunu hem evliliği sonlandırma davranışını hem de boşanma sonrasındaki konumunu etkilemektedir.

⁸⁸ E.A.Olson, Çiğdem Kağıtçıbaşı (ed), a.g.e., s.35-37

⁸⁹ İlber Ortaylı, "Osmanlı Toplumunda Aile", Türköz Erder (ed),a.g.e., s.80

2.BÖLÜM EVLİLİK VE BOŞANMA SÜRECİNDE KADIN

2.1 Evlilik Anlayışında Değişmeler

Ekonomik ve politik değişmeler beraberinde toplumsal değişimi de getirmiştir. Aile yapısı ile birlikte evliliğe verilen anlam ve önem de değişim göstermiştir. Önceleri duygusal bağlardan yoksun, cinsel doyum da dahil her türlü hazzın öteki dünyaya ait olduğu düşüncesi ile bastırıldığı bir anlayışa dayanarak, soyun devamı için bir araç olarak görülen evlilik, giderek cinselliğin yönlendirdiği, karşılıklı sevgiye dayalı tercihlerin ön plana çıktığı bir birliktelik olarak anlaşılmaya başlamıştır.

Geleneksel beklentiler, bir aile üyesi olarak kadını, çocuk doğurma hazırlığı içinde olmaya, çocuk bakımına ve evle ilgili işleri üstlenen konuma yönlendirmektedir. Günümüzde ise geleneksel beklentiler değişime uğrayarak toplumsal değer ve normları tartışılır hale getirmiştir. Artık bir çok toplumda evli çiftlerin evlilik yıllarının sadece %18'ini çocuk yetiştirmeye geçirdikleri, oysa bir yüzyıl önce evlilik yıllarının %54'ünün çocuk yetiştirmeye ayrıldığı saptanmıştır. Evlilikler giderek daha fazla eşler arası bir birlik ve eşler arasındaki yoğun kişisel ilişki anlamına gelmektedir¹. Ekonomik işlevlerin aileden ayrılması, evliliğin dışsal işlevlerini de azaltarak, evliliğin duygusal doyuma ve anlaşmaya dayanan bir kurum haline gelmesini kolaylaştırmıştır. Böylece evlilik, giderek kişisel mutluluğun bir aracı, bir duygusal ve cinsel tatmin kaynağı olarak şekil ve anlam değiştirmeye başlamıştır².

Daha önceki yıllarda evlilik, güvencenin, saygınlığın, doğurganlığın eş anlamlısı olarak kabul görmekte idi. Günümüzde evlilik, doğurganlık ve saygınlık özelliğini devam ettirmekle birlikte önemini yitirmiştir Evlilik konusundaki yeni tutumlar, evliliğin dinsel, ekonomik bir işbirliği olmadığı yönündedir. Evlilik artık

¹ Belkıs Kümbetoğlu, a.g.e., s.114

² Deniz Kandiyoti, "Aile Yapısında Değişme ve Süreklilik" Türköz Erder (ed), a.g.e., s.19

iki aileyi değil, iki bireyi ilgilendiren bir durum olmaktadır. Eş seçiminde ebeveynler dışlanırken, ebeveynsel her türlü müdahale de bireysel özgürlüğe bir saldırı olarak algılanmaya başlamıştır. Bireylerin beğeni ve eğilimlerini gözardı eden evliliklerin, “mutluluk ve bireysel özgürlük” hakkına tecavüz olduğu düşünülmeye başlanmıştır. Artık çıkarları ve mutluluğu bağdaştırmak önemli olmaya başlamıştır³.

Burgess ve Lock’a göre “hayvanlar eşleşir, insanlar evlenir”. Gökçe’ye göre, bu ifade evlilik kavramının salt eşleşmeden daha geniş bir anlam içerdiğini göstermektedir. Evlilik, insan guruplarının yaşantıları boyunca uyguladıkları ve geliştirdikleri sosyal öğelerle yüklü bir kavram olmaktadır. Evliliğin kültürden kültüre farklılık göstermesi de sosyal öğelerin, değişik kültürlerde değişik şekillerde oluşması ve farklı değer yapıları ile örülü olmasına bağlanabilir. Toplumlar, evlilik üzerine çeşitli kurallar geliştirmiş olsalar bile, esas itibariyle toplum tarafından onanan kadın ve erkek arasındaki bir ilişki türünü karakterize etmektedir⁴. Aile birliği sürekliliğini evlilik kurumuyla sağlar. Malinowski bu iki kavram arasındaki farkı şöyle belirtmektedir. “Aile bir grup ya da örgüt, evlilik ise çocuk yapmak ve yetiştirmek için yapılmış bir kontrattır.”⁵ Böylece evlilik toplumun değer ve normlarına bağlı olarak şekillenen bir sözleşme niteliğinde ortaya çıkmaktadır.

Evlilik çok çeşitli nedenlerle gerçekleşmekle birlikte pek çok toplumda bu nedenler arasında “sevgi” söz konusu olmadığı gibi cinsel haklar da evliliğin bir gereği olarak kabul edilmemektedir. Örneğin ilkel toplumlarda evlilik, ekonomik bir zorunluluktur. İlkel toplumda, cinsel ihtiyaçlar, evliliğe gerek duyulmadan karşılanabilmekteydi. Ekonomik zorunluluğun yansısı evliliğin, özellikle yerel

³ E.Badinter, a.g.e., (1992), s.141

⁴ Akt.,Birsen Gökçe “Evlilik Kurumuna Sosyolojik Bir Yaklaşım” *Aile Yazıları 4*,B.Dikeçligil, Ahmet Çiğdem (Ed.) TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu 1991, s.385-386.

⁵ Akt.,Birsen Gökçe, a.g.e., s.386

grup için politik fonksiyonları da vardır. Evlilik kurallarının bireylere bir kolaylık olmaktan çok toplum için politik bir araç olduğu, evlilikle yakın ilişkisi olan iki adetin yaygınlığından anlaşılmaktadır. Bu adetler, eşlerden birinin ölümünden sonra bile bir evlilik durumunun sürmesini sağlayan *levirate* ve *sororate* uygulamalarıdır. *Levirate*, bir erkeği, ağabeyi ya da erkek kardeşinin ölümü üzerine, onun dul karısı ile evlenmeye zorunlu kılan bir kuraldır. *Sororate* ise bir kadına, ablasının ya da kız kardeşinin ölümü üzerine onun dul kocası ile evlenme yükümlülüğünü getiren kuraldır. Bunlar sadece bireylerin eğilimlerinin bir yansıması değil ilkel toplumlarda yaygın olan ve toplum tarafından bireye empoze edilen kurallardır⁶.

Kadın ve erkek arasındaki ilişkileri düzenleyen aile ve evliliğe yüklenen değer ve işlevler, kültürden kültüre değişim göstermektedir. Romantik aşk kavramı, evlilik sembolleri (yüzük, törenler, balayı gibi), farklı zaman ve kültürlerden günümüze dek taşınmıştır. Göçebe kabilelerden, İbranilere, 13. yüzyıldan, Rönesans toplumlarına kadar aile hayatı, kuşkusuz farklılıklar göstermiştir. Evliliğin bir sorumluluk olarak görüldüğü, katı patriarkal yapısı ile İbrani ailesinin yanında, Roma uygarlığında güçlü patriarkal kontrole dayalı evliliklere rastlanmaktadır. Savaşların Roma kültürüne taşıdığı zenginlikle evlilik, önceleri sosyal yaşamın gereği bir sorumluluk, daha sonra kişisel bir kazanım aracı gibi değerlendirilmiş ve zamanla evlilik oranları düşmüş, metres ilişkileri artış göstermiş, boşanmalar yaygın hale gelmiştir. Hıristiyanlığın yayılmasının ilk evresinde kilise Roma kültüründeki kural koyucu, kontrol edici etkisi ile aile ve aile değerlerini kutsallaştırarak karı-koca arasındaki ilişkinin meşruluğunu güçlendirmiştir⁷. Hıristiyanlık öncesi dönemlerde “aile evlilikten değil evlilik aileden yeşermiştir” gibi bir görüş, Hıristiyanlığın doğuşu ile birlikte daha önemli hale gelmiştir. Hıristiyanlık, evliliğin sadece çocuk yapmak için değil, zina

⁶ Elman R. Service çev. Aygen Erdentuğ “Avcı-Toplayıcı Toplumlarda Evlilik ve Akrabalık” *Aile Yazıları 4*, s.484-485

⁷ Belkıs Kümbetoğlu, a.g.e., s.114-115

günahından kurtulmak için de gerçekleştirilmesi gereğini ortaya atmıştır. Ortodoks Hıristiyan sisteminde evliliğin iki amacı vardır: birincisi zinanın önlenmesi , ikincisi ise çocuk yetiştirmektir. Bunun sonucu olarak Hıristiyanlıkta evlilik ile sadece cinsel birleşme yasallaştırılmamış, eğer birleşme karı-koca arasında bile olsa çocuk yapmayı amaçlamazsa, günah kabul edilmiştir. Katolik Kilisesi de meşru çocuk sahibi olmayı, cinsel birleşmeyi haklı gösteren tek güdü olarak kabul etmektedir. Ancak evliliğin iki amacından biri olan çocuk yapma, Hıristiyanlık, çocuğu olmayan evliliklerin bozulmasına izin vermediği için, tali bir amaç olarak kalmaktadır. Temel amaç ise gınahtan korunma olmaktadır. Protestanlık ise, Katolik Kilisesinin özelliği olan bekaret kutsamayı ve evliliğin kutsal olduğuna ilişkin öğretiyi de bir yana bırakarak, belli koşullarda ayrılmaya izin vermiştir. Bununla birlikte cinsel iffet üzerinde ısrarla duran Hıristiyan etiği kaçınılmaz olarak kadının konumu üzerinde büyük rol oynamıştır⁸. Dünyanın hemen her yerinde evlilik, aileler ve akraba grupları arasındaki bir ittifak olmuş ve bireysel doyumdan çok, toplumsal ve ekonomik yeniden üretim amacına yönelmiştir. Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Fransız Devrimi'nin düşünceleri, özellikle de özgürlük düşüncesi, aile yaşamında etkili olmaya başladı. Fransız Devrimi'nin toplumsal açıdan en radikal olan özgürlük düşüncesi, Osmanlı toplumunun okumuş çevrelerinde özel, kişisel ve aile hayatında etkin olmaya başlamıştır. Son dönem Osmanlı toplumunda eğitimin özellikle kadınlar üzerindeki etkisi ve Batılı kurumların etkisi, nesiller arası çatışmalara yol açarak gençlerin evlilikte eşlerini seçme isteklerinin şiddetlendirmişti. Duben, aşk evlilikleri diye adlandırılan evliliklerin özellikle Birinci Dünya Savaşından sonra arttığını belirtmektedir⁹. Ancak buna rağmen yüzyılın ilk yirmi otuz yılına kadar, evlilik büyük ölçüde ailenin denetimi altında idi¹⁰.

⁸ Bkz. Bertrand Russel, *Evlilik ve Ahlak*, Çev.V.Eranus, Varlık Yay., s.33-42

⁹ Alan Duben ve Cem Behar, *İstanbul Haneleri Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940*, 2.Baskı İletişim Yay., 1998, s.101-112

¹⁰ Alan Duben ve Cem Behar, a.g.e., s.134

Burgess, 1953'te, kentleşmenin gitgide artan bir hareketliliğe, bireyselleşmeye, kadınların özgürleşmesine yol açtığına ve bununla birlikte ailenin yasalara ve adetlere dayalı bir kurum olmaktan çıkıp, ortaklığa ve sevgiye dayalı bir kurum olmaya başladığına dikkat çekmiştir. Burgess, aile içindeki değişikliklerin büyük ölçüde topluma yararlı olduğunu kabul etmektedir. Bununla birlikte Burgess'e göre evlilik ilişkisine yapılan baskı, mahremiyet ve samimiyet beklentileri için yapılmıştır. Burgess ve Davis'e göre, kafa dengi ve ortak olmaya duyulan ihtiyaç ve çiftlerin beklentilerinin artmasının yarattığı baskı, boşanmaya neden olmaktadır¹¹.

Modern aile, yapısal farklılaşmalar ve uzmanlaşmalar geçirmektedir. Aile üyelerinin rollerindeki değişimler artık sapma veya sosyal düzensizlik ya da sosyal sistemin entegrasyonunu bozan unsurlar olarak görülmemektedir. Aile üyeleri artık hem özel hem de kamusal alanda deneyimler kazanmaktadır. Bu değişim, evliliğin standartlarının yükselmesine neden olmaktadır. Artık daha yüksek oranda samimiyet ve iletişim. Bu beklentiler karşılanmadığında, eşler ilişkinin bozulmasında kendilerini daha özgür hissetmektedirler. Bu anlamda boşanma tamamen negatif bir durum değil, olumlu yönleri de bulunan bir tercih olarak ortaya çıkmaktadır.

2.1.1 Evliliğin Yaşam Kalitesi Üzerine Etkileri

Evlilik içinde karı-kocanın birbirleri ile ilişkilerinde bireysel özelliklerinin evliliğin kalitesi ve sürekliliği üzerinde önemli etkisi olduğu düşünülmektedir. Evlilik kalitesi ile ilgili olarak yapılan araştırmalar Luckey, Murstein ve Glauzin'in araştırmaları, eşinin olumlu kişilik özelliklerine sahip olduğunu ifade edenlerin evlilik kalitesinin de daha yüksek olduğunu saptamışlardır. Kirk Patrick,

¹¹Akt., Frank F.Furstenberg, Nancy Ten Kate., "The Future of Marriage" *American Demographics*, June 1996, v.18, n.6. s.35

eşlerin birbirlerine karşı anlayışlı olmalarının evlilik kalitesini arttırdığını göstermektedir¹². Evliliğin kalitesinin evlilik içinde uyumsuzluklar ve anlaşmazlıkların olması değil, her iki tarafın da, sorunları, birbirlerini tatmin edecek şekilde çözmeleri ile ilişkili olduğu savunulmaktadır. Evlilik içinde eşler arasındaki anlaşmazlık veya uyumsuzlukların olması, evliliğin iyi gitmediği ya da boşanmanın kaçınılmaz olduğu anlamına gelmemektedir. Evliliğin kalitesi, her evlilikte rastlanabilir olan bu anlaşmazlıkların eşler tarafından giderilmesine bağlı olmaktadır.

Evliliğin sürekliliği ve boşanma ile ilgili araştırmalar, karı koca arasındaki iletişimin evliliğin devamlılığı açısından en önemli alan olduğunu ortaya koymaktadır. Evlilik tercihleri, evlilik içindeki mutluluğu da belirlemektedir. Eşler arasındaki olumlu duygusal bağlılığın, evlilik süresini arttırma olasılığı da yüksek olmaktadır¹³. Eşlerin birbirlerine karşı olumlu duyguları, ilişkinin gelişip sürekli olmasına olanak sağlamaktadır. Eşler arasındaki olumlu duygular, aralarındaki iletişimi arttırmakla beraber duygusal bağları da güçlendirmektedir.

Eşlerin birbirlerine karşı olumlu duygular içinde olmaları evliliğin kalitesini de yükseltmekle birlikte evliliğin sürekliliğini mutlak olarak sağlamamaktadır. Diğer bir deyişle evlilikte sevginin varlığı veya gücü, evliliğin sürekli ve sağlam olacağını göstermemektedir. Buna karşın sevgi temeli üzerine kurulamayan evliliklerin de uzun sürebileceğini gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Yakın bir geçmişe kadar, İrlandalı köylülerde evliliğe aile tarafından karar verildiği halde, evliliklerin mutlu ve süregelen olduğu saptanmıştır. İnsanların çok az farklılaştığı yerlerde evlilik daha kolaylaşmaktadır. Bu nedenle erkek veya kadının kiminle evli olduğu, yaşamı üzerinde çok fazla değişikliğe yol

¹² Robert A. Lewis and Graham B. Spanier, "Theorizing About The Quality and Stability of Marriage" (Eds). Wesley R.Burr, Reuben Hill, F.Ivan Nye, Ira L. Reiss, *Contemporary Theories About the Family*. Vol. 1, New York: The Free Press, 1979, s.281

¹³ Wilbert Van Der Klauw, "Female Labour Supply and Marital Status Decisions: A Life-Cycle Model" *Review of Economic Studies*, 1996, 63, s.202

açmamaktadır¹⁴. Geleneksel toplumların homojen yapısı, farklılıkların ortaya çıkmasına olanak vermemektedir. Farklılıkların artması, alternatiflerin artmasına olanak sağlamaktadır. Bununla birlikte evliliğin romantizmine, çok fazla önem veren Amerika'da, ayrılıkların fazla olması, birlikte olmaktan hoşlanmanın, evliliğin devamında yeterli olmadığını göstermektedir¹⁵. Bu sonuçlar da evliliğin, toplumun gerçek dokusunu biçimlendiren ve karı-kocanın kişisel duygularının çok daha ötesinde bir kurum olduğunu akla getirmektedir.

Evlilikte başarı ve başarısızlık iki yaklaşımla ele alınmaktadır. Bu yaklaşımdan ilki, evlilikteki başarı ve başarısızlığın evliliğin kalitesini belirlemesidir. Diğeri ise evliliğin istikrarı (marital stability) üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu konuda geliştirilmiş ilk kavram White ve Feideres'in "ailede istikrar kavramı" dır. Bu araştırmada, evlilik istikrarını belirleyen üç temel değişken belirlenmiştir. Bu değişkenler, eşe karşı olumlu duygular, evliliğin sona ermesini engelleyen baskılar, bekarlık ve yeniden evlenme gibi evlilik karşısında cazibesi olan seçeneklerdir¹⁶.

Evli olmayan kadının az oluşu veya toplumsal durumun başka bir kadınla ilişkiye girmeye izin vermemesi de evlilikte mutluluğu sağlayan bir başka koşul olmaktadır. Böylesi koşullar içinde her iki taraf da evliliğini idare ederek, olağan dışı şeyler olmadıkça durumuna katlanmaktadır. Bu nedenle toplumsal adetlerin sabitliği, mutsuz evliliklerin sona ermesini engellemektedir¹⁷. Bu anlamda geleneksel toplumların özelliği olan akraba ve yakın çevrenin kontrol ve baskısının, evliliğin sürekliliği ve evlilikte mutluluğun sağlanması açısından iki yönlü katkısı olmaktadır. İlk olarak geleneksel toplumlarda evliliklerdeki gerginlik ve sıkıntılar, boşanma onaylanmadığı için akraba ve yakın çevrenin baskısı ile

¹⁴Bertrand Russel, a.g.e., s.88

¹⁵ Bertrand Russel, a.g.e., s.52

¹⁶Robert A. Lewis and Graham B. Spanier, Wesley R.Burr(Eds). a.g.e, s.282

¹⁷B.Russel, a.g.e.,s.88-89

giderilmektedir. Boşanma ancak evliliğin bir amacı olan soyun devamının sağlanamadığı durumlarda onay görmektedir. Bu nedenle koşullar, yakın çevre tarafından baskı altında tutularak, evliliğin sona erdirilmesine olanak tanınmamaktadır. Diğer yönü ise evlilikten beklentilerin çok fazla olmamasıdır. Evlilik için bir araya gelen eşlerin birbirlerinden beklentilerinin fazla olmadığı geleneksel toplumlarda hayal kırıklığına uğramaları da minimum düzeyde kalmaktadır. Böylece eşler, beklentilerin gerçekleşmemesi gibi bir sorunla karşılaşmamakta ve evliliğin sürekliliğine de gölge düşmemektedir.

Russel'a göre "kadınların özgürlüklerinin genişlemesiyle birlikte, geçmişe oranla evliliklerine ihanet için daha fazla fırsat ortaya çıkmaktadır. Bu fırsatlar düşüncenin doğmasına, düşünceler isteğin kabarmasına ve dinsel vicdanın yitirilmesi ile isteğin gerçekleşmesine yol açmaktadır"¹⁸. Kadın çevresinde gelişen bu olanaklar, istek olarak gerçekleşmese bile, kadın için erkeğe karşı bir tehdit unsuru olmaktadır.

Sonuç olarak evlilik, iki insanın birbirine karşı sevgi duymasından daha fazla bir şeydir ve eşler, evliliği kabul etmekle birlikte evliliğin gerektirdiği sorumlulukları da kabul etmektedir. Eşlerin birbirlerine karşı sevgi duymaları, evliliğin sürekliliği açısından önemli, ancak yeterli olmamaktadır. Evliliğin gerektirdiği sorumlulukların yerine getirilmesi, evliliğin sürekliliğinde ve kalitesinde önemli rol oynamaktadır.

2.1.2. Evlilik İçinde Kimliğin Korunması

Kadın ve erkeğin üstlenmiş oldukları roller, evlilik ilişkisi içinde de kadının konumunu belirleyici olmaktadır. Evlilik, kadını toplumun içinden çekip alarak, erkeğe bu kadını "toplumdan koruma" hakkını vermektedir. Erkek, eşini ve çocuklarını bakmak için dışarıda çalışır ve ailesini topluma karşı koruma görevini

¹⁸B.Russel, a.g.e., s.90

üstlenir¹⁹. Erkek, bu kontrol görevini üstlenirken başka birçok alandaki kontrolü de elinde bulundurmaktadır. Erkek, evin geçimi için çalışarak maddi kontrolü elinde bulundurmaktadır. Bu kontrol sadece evin geçimi üzerine değil, otoritenin de kontrolü olarak erkeğin eline geçmektedir. Erkek, ailesini topluma karşı korurken daha önemli bir işi, kadın ile toplum arasında aracı olma işini de üstlenmiş olmaktadır. Bu türden bir görev paylaşımı da evlilikte eşitliği tehdit etmektedir.

Evlilikte eşitlik, erkek iktidarının tarafsızlaştırılması, genellikle de eşlerin yuvalarıyla, çocuklarıyla ve gelecekle ilgili kararları birlikte almaları, olarak anlaşılmaktadır. Oysa erkeğin otoritesi sadece kararlar ile sınırlı kalmamaktadır. Gillespie, "Who has the Power?" (Güç Kimde) adlı makalesinde "Açıktır ki bir kadının evlilik ilişkisinde birazcık güç sahibi olabilmesi, ancak dış kaynaklarla mümkündür. Yani kadının iş gücüne katılması, eğitiminin kocasından üstün olması ve çeşitli örgütlere katılımının kocasından daha fazla olması gerekir. Kaynak eşitliği durumunda iktidar kocanın ellerinde kalır"²⁰ diyerek kadın açısından evlilikte eşitliğe ulaşmanın zorluğunu vurgulamaktadır. Evlilik içindeki koşullar, kadın ve erkek için aynı düzeyde gerçekleşmemektedir. Kadının çalışma yaşamına katılımı, sorumluluklarını arttırmaktan öteye gidememektedir. Çoğu evliliklerde kadın ev dışında çalışırken ev içindeki sorumlulukları da tek başına üstlenmektedir.

Evlilik içinde cinsler arasındaki eşitsizliğin temeli, cinsiyet rollerinin farklı olmasına dayanmaktadır. Kısa süre öncesine kadar inanılan değerlere göre "kadın hayat verir", "erkek onu korur" du. Kadın çocuklarla uğraşır, erkek dünyayı fetheder. İşlerin bu şekilde bölüşülmesi sonucu cinsler, farklı karakter özellikleri geliştirdiler ve bu basit işbölümünün, her iki cinsin kimlik duygusunun oluşumuna

¹⁹ Lee Comer, a.g.e., s.99

²⁰ Akt.Lee Comer, a.g.e., s.277

büyük katkıları oldu²¹. Bununla birlikte kadın ve erkeğe atfedilen bu geleneksel rol modeli, evliliğin kutsal anlamı ile desteklenmektedir. Geleneksel anlayış içinde evlilik ve toplumsal cinsiyet rolleri açıktır. Kadından evine, evliliğine, çocuklarına bakması ve sahip çıkması beklenmektedir. Kadın, kocanın ismini alır, gelirini paylaşır, kocanın statüsü ve kimliği altına girer.

Geleneksel kültürde evlilik içinde kadın-erkek ilişkilerini anlamada atasözleri önemli bir kaynak olmaktadır. “Eşsiz at, yularsız at”, “At alırsan taydan, kız alırsan soydan”, “Erkek getirmeyi, kadın yetiştirmeyi bilmelidir”, “Kadının karnından sıpayı sırtından sopayı eksik etmeyeceksin” gibi atasözleri günümüze kadar gelmiş ve tamamen geçerliliğini yitirmemiştir. Bu sözler içinde kadının nesneleştiğine, akı, yeteneği ve etkinlikleri ile küçümsendiğine, hiyerarşik bir yapılanma içinde erkeğin ardında yer alması gerektiğine rastlanmaktadır. Bu nedenle kadının konumunda tarih ve gelenek önemli bir yer tutmaktadır. Toplumsal değer ve günlük alışkanlıklar, sözlü kültürün nesilden nesile aktarılması ile şekillenmektedir. Bu anlamda çağdaş Türk kadını da modern yaşam yönündeki pek çok talebinin karşılığını bulmasına rağmen tarih ve geleneğin oluşturduğu kültürel genlerin etkisi altında kalmaktadır²².

O.İmamoglu, evlilik içinde kadın ve erkek ilişkileri konulu araştırmasında, kadın ve erkek arasındaki farkları beş noktada toplamıştır. Birincisi, evlilik içindeki ilişkiler eşit değildir. Erkekler, kadınlara göre daha çok ekonomik güce sahiptir ve önemli kararları kendisi vermektedir. Ev işlerinin büyük çoğunluğunu ise, kadınlar yapmaktadır. İkincisi; kadınlar evlilikten daha az memnun olduklarını ve eşleri ile yeterince ilişki kuramadıklarını düşünmektedirler. Üçüncüsü; eşler arasında bir iletişim sorunu yaşanmaktadır. Dördüncüsü; İletişim sorununun ötesinde kadın, rahatsız edici davranışlara ve kaba kuvvete maruz kalmaktadır. Son olarak da kadın duygularını saklayarak,

²¹ Elisabeth Badinter *Biri Ötekidir. Kadınla Erkek Arasındaki Yeni İlişki ya da Androjin Devrim*. Şirin Tekeli (Çev.) Afa Kadın Yay., 1992, s.11

²² İ.Doğan, “Kadın Toplumsallığında Tarih ve Gelenek”, *Düşünen Siyaset* Haziran 1999, sayı:5, s.28

kendini yalnız, mutsuz hissetmektedir²³. Eşlerin bu kimlik duygusu ile hareket etmeleri evlilik içindeki eşitliğin sağlanamamasının önemli bir nedeni olarak belirmektedir.

Evlilik içinde kadın ve erkek kimliği ile ilgili olarak Kağıtçıbaşı'nın yapmış olduğu çalışmada ise kadın ve erkek arasında cinsiyet rolleri açısından en önemli farklılığın, "eşi kısıtlama" konusunda olduğu saptanmıştır. Erkeklerin sadece %19.2'si eşleri tarafından kısıtlanırken, kadınların, %62.5'i kocaları tarafından kısıtlanmaktadır. Ulusal düzeyde ortaya çıkan tablo, kendini algılama ve özerkliği düşük düzeyde olan kadının, erkeğe karşı konumunu ve rollerini belirgin bir şekilde yansıtmaktadır²⁴.

Kadının sosyo-ekonomik statüsünün düşük olduğu koşullarda, eşitliğin sağlanması olasılığı da düşmektedir. Toplumumuzda kadın açısından geleneksel bir evlilik modeli süregelmektedir. Evlilik içinde kadın, ailenin ve toplumun kurallarına uymakla yükümlü, bağımlı, ev kadını, eş, anne ve çalışan kadın rolünü bir arada yürütmek zorunda kalmaktadır. Özügürlü çalışmasında evli kadınların %87'sinin, eşlerinin kendilerini değersiz görmelerinden ve evlilik içinde kişiliklerinin bastırıldığından yakındıklarını vurgulamaktadır²⁵.

Kadının işgücüne katılımı erkeğe olan bağımlılığını azaltmıştır. Aile içinde erkeklere ayrıcalıklı bir konum veren eski statü düzeni parçalanmaya başlamıştır. Günümüzde artık erkek, evin geçimi için kadından yardım beklerken, kadın da ev işlerinde erkekten yardım beklemektedir. Kadının, toplumsal ve aile içi etkinliğinin artması, daha paylaşımcı eşitlikçi, doyumlu ve demokratik evliliklere doğru bir değişim sürecini başlatmaktadır.

²³ Olcay İmamoğlu, "Değişim Sürecinde Aile;Evlilik İlişkileri Bireysel Gelişim ve Demokratik Değerler", *Aile Kurultay*, a.g.e., s.37-39

²⁴ Çiğdem Kağıtçıbaşı, "Sex Roles, Value of Children and Fertility", Ç.Kağıtçıbaşı, (Ed.),1982, s.156-157

²⁵ K.Özügürlü, *Evlilik Raporu*, Altın Kitaplar Yayınevi, İst.1985, s.91

2.2. Boşanma Olgusu

Sosyo-ekonomik ve kültürel değişimlerin, modern aile yaşamı üzerine etkisinin yoğunluğu farklı olmakla birlikte her toplumda görülmektedir. Avrupa Birliği ülkelerinde hanehalkının küçüldüğü yönünde veriler bulunmaktadır. Bu veriler, evlilik oranlarının düşmesi, boşanma oranlarının artması, ilk evlenme ve çocuk yapma yaşının yükselmesi, doğurganlık oranlarının düşmesi, evlilik dışı ilişkiler gibi etkenlerle birlikte değerlendirilmektedir. Avrupa Birliği ülkelerinde evlenme ve boşanma oranlarına bakıldığında 1970'li yıllardan itibaren evlilik oranlarının düştüğü ve boşanma oranlarının da arttığı görülmektedir²⁶. Son yıllarda ülkemizde de aile birliğinde büyük değişim yaşanmaktadır. Bu değişim içinde, kadınların işgücüne katılımı ve boşanma oranlarındaki artış, doğurganlık oranlarında düşme, tek başına yaşayan kadın sayısındaki artış ve hem kadın hem de erkekte hiç evlenmeme oranlarındaki artış dikkate değer görülmektedir. Devlet İstatistik Enstitüsünün verilerine göre, 1970 yılında boşanma oranları % 0.30 iken 1997'de % 0.52'ye yükselmiştir²⁷.

Son zamanlarda boşanmaya bakış açısı da değişmiş ve boşanma, mutsuz ve sorunlu evlilikler için çözüm yolu olarak görülmeye başlamıştır. Armand L. Mauss, aile konusundaki problemleri tanımlayan görüşleri iki farklı grupta ele almayı önermektedir. Gelenekçiler, modern aile yaşamının bozuk olduğunu ve ailenin, daha önce mevcut olan bütünlüğünü kaybettiğini savunmaktadır. Aynı görüş içinde olanlar, evlilik dışı ilişkiler, boşanmaların artması, yalnız yaşayan genç kadın sayısındaki artış gibi gelişmeleri, evlilik ve aile yaşamının bozulması olarak nitelendirmektedir. Bu görüşü rededen diğer grup ise, ailenin bozulduğu konusunda aynı görüşte olmakla birlikte, problemi tamamen farklı biçimde tanımlamaktadır. Gelenekçilere karşı çıkanlar, bedeli yüksek, acı verici ve mutsuz evliliklerin, boşanmanın uygun görülmediği gelenekler yüzünden sürdürülmesinin,

²⁶ "Women and Men in the European Union A Statistical Portrait". Eurostat, Luvenburg, 1995,

²⁷ D.İ.E. Boşanma İstatistikleri 1997

üzüntü verici olduğunu savunmaktadırlar. Bu tür evliliklerin, özellikle kadın için bunalım verici olduğu öngörülmektedir²⁸. Sonuç olarak boşanma oranlarının önemli ölçüde yükselmesi bazıları tarafından tutucu bir bakışla toplumun çürümesinin bir ölçüsü olarak değerlendirilirken, tamamen karşıt görüşle, aileyi temelde baskıcı bir kurum olarak alanlar, boşanmayı farklı toplumsal formların gelişmesinin bir göstergesi olarak açıklamaktadır²⁹.

Giddens'in çağdaş gelişmelerin aile hayatının parçalanmasına değil de "sevgi ve duygu"ya dayalı bireyciliğin hakim olduğu bir ilişkiye yol açtığı görüşü³⁰ daha akla yatkın bir yorum olmaktadır. Bu anlamda boşanma oranlarındaki artış, evlilik ya da aile gibi değerlerden uzaklaşma yerine doyum sağlayan ilişkiler çerçevesinde daha sağlam kararlar alındığını gösteren bir durum olarak yorumlanabilir.

Boşanma konusunda bireylerin tutumları da, evlilik içindeki ilişkilerin düzeyine ve evlilik ile ilgili değerlere göre değişmektedir. Evliliği kalıcı bir birliktelik olarak görme, çeşitli etkenlere bağlı olarak boşanma konusundaki tutumlar üzerinde, belirleyici olmaktadır. Boşanmanın, sorunlu evlilikler için bir çözüm olarak görülmesi, daha geniş kesimler tarafından onaylanmaya başlamıştır. Bu konuda Thornton'ın yaptığı bir araştırmada kadınların, 3/5'ünün, evlilikte sorunların çözümlenemediği aşamaya geldiklerinde boşanmayı tercih ettiklerini saptanmıştır³¹.

Bir çok etmen evliliğin sona ermesi veya sürdürülmesinde rol oynamaktadır. Bir çocuğun varlığı, boşanmayı geciktirebilmekte hatta engelleyebilmektedir. Bununla birlikte eşler, boşanmanın çocukları mutsuz bir evlilikten daha az etkileyeceğini de düşünerek, boşanmayı tercih edebilmektedir. Eşlerin, evliliklerini sürdürme veya sona erdirme konusunda tercihleri ve bu

²⁸ Akt.,Dennis E. Poplin, *Social Problems*, Murray State University, London, 1978, s.392.

²⁹ Anthony Giddens, 1993 s.131.

³⁰ Anthony Giddens,1993 s.132.

³¹ Akt.,J.Ross Eshleman, a.g.e., s. 410

tercihleri belirleyen değişkenler, genellikle sosyal mübadele (social exchange theory) kuramı çerçevesinde ele alınmaktadır.

2.3. Boşanma Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar

Evlilikte ayrılıklar veya boşanma konusunda bireylerin farklı durumlarını karşılaştırarak açıklamaya çalışan teorisyenler, çoğunlukla Ekonomist Gary Becker'in 1981'de "Yeni Ev Ekonomisi" veya sosyal psikolog Levinger'in 1976'daki "sosyal mübadele" gibi sosyal davranış modellerini temel almaktadır. Mübadele kuramı, bireyin, evlilik konusundaki deneyimleri üzerine odaklanmaktadır. Evlilik içinde fayda ve kazançlar olduğu sürece evlilik sürdürülmektedir³². Bu yaklaşımın en çok üzerinde durduğu konu evlilikten fayda sağlandığı sürece evliliğin sürdürüldüğü olmaktadır.

Boşanma ile ilgili olarak verilen bu iki model temel kavramları açısından benzerlik göstermektedir. Levinger'in boşanmayı açıklamak üzere kurduğu bu model, evliliğin devamı, evliliğin sona ermesi ve boşanmanın nedenlerini bir arada ele almaktadır.

Levinger'e göre boşanma, genellikle aradaki soğukluğun bir süreç içerisinde gelişmesiyle ortaya çıkmaktadır. Eşler ilişkilerinde giderek daha az ödüllendirici ve birbirlerine daha az çarpıcı gelmeye başlar. Böylece eşler birbirlerinin gözünden düşmeye başlamaktadır. Çiftlerin ayrılığı çoğu kez koşullar yüzünden istek ve baskıların fark edilmesi ile ortaya çıkmaktadır. İlişki içindeki uyumun, iletişimin yetersizliği tamamen olmasa da kısmen ilişkinin bozulmasında etkili olmaktadır. Ancak evliliğin bozulmasında en çok dışsal faktörlerin etkisi kabul edilmektedir³³.

³² Kristin G. Esterberg, Phyllis Moen and Donna Dempster-McCain "Transition To Divorce: A Life Course Approach to Women's Marital Duration and Dissolution" *The Sociological Quarterly*, 35, 2, s.289-290

³³ George Levinger, a.g.e., s.21-22

Levinger, evliliğin sürdürülmesinde iki yaklaşımdan söz etmektedir. Birinci yaklaşıma göre, evlilik, iki kişilik gruptur. Evlilikteki devamlılık, grubun devamlılığına benzemektedir. Evlilik ilişkisi de buna göre tanımlanabilir. “Grup devamlılığı” üyelerin grupta kalmaya yönelik hareket etmesidir. Herhangi bir grupta kalma sebebi grubun çekiciliği ile ilişkilidir. Gruptan ayrılmama veya gruba bağlılık, grubun çekiciliği veya grubun yerine geçecek ilişkilerin olmamasına bağlıdır. İkinci bir yaklaşım, kişiler arasındaki ilişkilerin derece derece değişmesi üzerine odaklanmaktadır. Kişiler arasındaki ilişkinin karşılıklı olması, yüzeysel bir ilişkiyi davranışsal ve duygusal olarak bağlılığa kadar aşamalı olarak değiştirir. Eşler arasında kesişen ortak özellikler, ortak görüş, davranış, duygu, ortak anılar ve beklentiler, ilişkideki pozitif çekicilikleri vermektedir. Dargınlık veya nefret gibi duygulara sahip olmalarına rağmen birlikte yaşamaya devam eden çiftlerde ise birbirlerine karşı negatif duygular artmaktadır³⁴. Levinger, evlilik ve boşanma sürecini eşler arasındaki ilişkiler açısından üç grupta toplamaktadır.

1.Evliliğin çekiciliği: Eşler arasındaki sevgi, saygı, dostluk, cinsel doyum, kocanın geliri, eğitim düzeyi, mesleği, benzerlik (dini inanç ve sosyal benzerlik), gibi eşleri birbirine yaklaştıran ve evliliğin sürekliliğini sağlayan kaynaklardır.

2.Engeller: Çocukların varlığı, boşanmanın uygun görülmediği geleneklere inanç, dinsel inançlar, toplumsal baskı, ekonomik engeller gibi evliliğin sürdürülmesini zorlayan güçlerdir.

3.Alternatiflerin çekiciliği: Levinger’e göre, bireyler, evlilik ilişkisi dışında olan bir durumu, evlilik içindeki durumlarına göre daha cazip bulmadıkça, boşanma yoluna gitmemektedir. Başlıca alternatif çekimler ise, bağımsızlık, kendini gerçekleştirme, potansiyel eşler, evlilik dışı ilişkilerden sağlanan doyum, kadının, kocasından bağımsız olarak bir gelire sahip olması gibi boşanmayı tercih edilir kılan, etmenlerdir. Levinger, kadının, iyi eğitilmiş, prestijli bir mesleğe sahip,

³⁴ G. Levinger, a.g.e., s.22-23

güçlü ve atak olmasının, evlilik dışında kendine yeteceğini düşündüğünü de belirtmektedir³⁵. Bu tür kaynakların varlığı, kadına evlilik dışındaki seçeneklerle, mevcut durum arasında karşılaştırma imkanı vererek tercih yapmasını olanaklı kılmaktadır.

Becker ise evlilik ilişkisinde eşlerin, sürekli olarak evli kalmanın yarar ve maliyetlerini gözden geçirdiklerini ileri sürmektedir. Becker'in modelinde temel önerme, bireylerin eşlerine ilişkin olarak bilgi eksikliği içinde olmalarıdır. Evlilik piyasasında (marriage market) potansiyel eşlerin özelliklerine ilişkin bilgiler yeterli olmadığı için, ilişkinin yararlılığı (utility) hakkındaki bilgiler de eksik olmaktadır. Becker'a göre evlilikte geçen süre içinde eşler birbirini tanımaktadır. Eşler birbirleri ile ilgili beklenmedik bir bilgi edindiklerinde boşanma yoluna gitmektedir. Örneğin alkol problemi, işteki istikrarsızlık, düşük iletişim düzeyi, bu evliliğin devam etmesinden sağlanacak faydayı azaltmaktadır. Bu durumda eşler, boşanma halinde ne gibi fayda elde edeceklerini düşünmeye başlarlar. Diğer yandan evlilik, bekarlıkta olduğu gibi eş aramaya olanak tanımamakta ve evliliğin sona ermesinin bir maliyeti olmaktadır. Bu durumda bireyler, karşılaştıkları ilk uygun kişiyle evlenmemekte, daha uygun eşler aramayı denemektedir. Eşler hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak evlilik tercihlerinin (marital choice) niteliğini yükselterek, evlilikten beklenen yararları arttırmaktadır. Ancak bunun için ayrılan zaman uzadığında, evlilikten sağlanacak yararlar da ertelenmektedir. Rasyonel bireyler, bu sonucu yaşamamak için son buldukları uygun kişi ile evlenmektedir³⁶. Becker, din ve benzeri gibi kişisel özelliklerin önemini savunarak, farklılığın olduğu evliliklerde özellikle ilk birkaç yılda evliliğin bozulduğuna dikkat çekmektedir³⁷. Bu nedenle Becker, boşanmaların, çoğunlukla evliliğin ilk yıllarında gerçekleşmesini evlilik piyasasındaki yetersiz bilgiye bağlamaktadır. Bununla birlikte Becker, insanların birbirlerini en iyi tercih olarak

³⁵ G. Levinger, a.g.e., s.28-32

³⁶ G.S.Becker, *A Treatise on the Family*, Harvard University Press, 1981, s.220

³⁷ G.S.Becker, a.g.e., s. 223

gördüklerinde evlendiklerini ve evliliği sürdürmenin sağlayacağı yararların, boşanmanın sağlayacağı yararlardan daha az olduğunda, boşanma yoluna gideceklerini savunmaktadır³⁸. Özünde iki teori de aynı noktadan hareket etmekte, ancak kavramlar değişmektedir. Levinger'de çekicilik (attraction) Becker'da ise fayda-maliyet açısından ele alınmaktadır.

Her iki modelde de evliliği sürdürme veya sona erdirmeye bireylerin, bir maliyet hesabı yaparak, mevcut veya yeni durumun sağladığı fayda ve bedelleri dikkate alarak davrandıkları, ortak bir şekilde vurgulamaktadır.

Boşanma konusunda son çalışmaların bir çoğu da, boşanmaya geçişte bireylerin, yaşamlarındaki olayların zamanlaması açısından, yaşamın belli dönemlerini izleme (*A Life Course*) modelini kullanmaktadır³⁹. Bu yaklaşım, insanların yaşadıkları koşullar içinde evlilik ilişkilerini, fayda ve bedelleri saptayarak tercihlerini belirlediklerini savunmaktadır. Bununla birlikte zamana gönderim yaptığı için, tarihin getirdiği değişimleri de dikkate almaktadır. Evlilik, bir kariyer gibi tanımlandığı için, bu yaklaşım ile, aile içindeki olayların ve boşanmayı hızlandırabilecek gerilimlerin anlaşılabilirliği düşünülmektedir. İşten ayrılma, okula geri dönme, gibi olaylar evlilik ilişkilerini değiştirebilmekte veya boşanmayı kolaylaştırabilmektedir. Çok erken yaşta veya geç yaşta evlenme, normatif yaşta yapılan evliliklere göre daha sıkıntı verici olabilmektedir. Tüm bunlar göz önüne alındığında, evliliğin sürekliliği konusunda iki faktör önerilmektedir. Evliliğe geçişi kolaylaştıran ve ikinci olarak da boşanmaya geçişi kolaylaştıran faktörlerdir. Evliliği kolaylaştıran faktörlerin, evliliğin süresi üzerine olumlu etkisi bulunmaktadır. Örneğin; aynı din ve etnik kökenden olma, evliliğe geçişi kolaylaştırmaktadır⁴⁰. Diğer bir deyişle kişisel özelliklerin benzerliği,

³⁸G.S.Becker, a.g.e., s.229-230

³⁹ bkz.D.Jary and J.Jary, *The Harper Collins Dictionary Sociology* s.277. Bu yaklaşım literatürde "*A Life Course*" olarak geçmektedir. Bebeklikten ileri yaşlara ve ölüme kadar biyolojik ve sosyal olaylar arasındaki etkileşimin beraberinde getirdiği kişisel değişimin sürecidir. *Life Course*, hem insanların eylemlerinin sonuçları hem de kişisel biyografilerin, sosyo-tarihsel süreci üzerinde temellenmektedir. Yaşam döngüsü (*Life cycle*), bir kişi, bir kurum veya bir varlığın bir değişim ve gelişim sonucu olarak dikkate alınabilir. Bu nedenle benzer bir anlam taşımaktadır. Her iki terim birbirinin yerine kullanılabilir ama günümüzde "*life course*" tercih edilmektedir.

⁴⁰ Kristin G. Esterberg, Phyllis Moen and Donna Dempster-McCain, a.g.e., s.290-291

evlilik için ortam sağlayarak evliliğe geçişi kolaylaştırmaktadır. Bu tür evliliklerde aile yapısını oluşturan rutinler, evlilik için destekleyici olabilmektedir. Evlilik yaşı, eğitim, organize bir dine ait olma gibi aile, arkadaşlık, topluluk bağlarını güçlendiren sosyal ilişkiler ağı içinde eşlerin bütünleşmesini sağlayan sosyal etmenler, evliliğe geçişi kolaylaştıran etmenler olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra din, eğitim gibi eşler arasındaki farklılıklar da boşanmayı etkilemektedir. Bu farklılıkların evliliğe geçişte olumsuz etkisi olmasına rağmen, bu farklılıklar içinde gerçekleştirilen evlilikler, evlilik içinde farklı rol ve beklentilere neden olduğu için evliliğin sürekliliğini azaltabilmektedir⁴¹.

Diğer yandan orta ya da daha ileri yaşlarda, boşanmaya çalışan ve boşanmayı yıllarca düşünmesine rağmen gerçekleştiremeyen pek çok insan bulunmaktadır. Bu, boşanma kararının sürece yayılan, gelişimsel doğasını vurgulamaktadır. Boşanma statik gibi görünmekle birlikte bir sürece yayılmaktadır. Levinger ve Becker'in teorisi, bazılarının boşanmayıp uzun süreli bir evlilik sürdürürken, bazılarının niçin boşandığı sorusuna yanıt ararken, boşanma için ileri sürülen neden üzerinde odaklanmanın yetersiz olduğunu vurgulamaktadır⁴². Boşanma olgusunun, evlilik içindeki ilişkiler, evliliğin sona ermesini engelleyen etmenler ve evlilik dışındaki olanakların incelenmesi gereği de bu yetersizlikten doğmaktadır.

2.4 Boşanmayı Belirleyen Etmenler

Boşanmayı isteme hakkı, evlenme sözleşmesinin bozulmasını bildirme hakkıdır. Ancak borçlar hukukuna giren sözleşmelerde olduğu gibi, sözleşmeyi bozma yetkisine sahip olanın bunu bildirmesiyle sözleşme sona ermemektedir. Sona ermesi yargıcın kararına bağlı olmaktadır. Mahkemece boşanma kararının

⁴¹ Kristin G. Esterberg, Phyllis Moen and Donna Dempster-McCain, a.g.e., s.292

⁴² Sally A.Lloyd and Cathleen D.Zick, "Divorce at Mid and Later Life: Does the Empirical Evidence Support the Theory?", *Journal of Divorce*, V.9(3), Spring 1986, s99

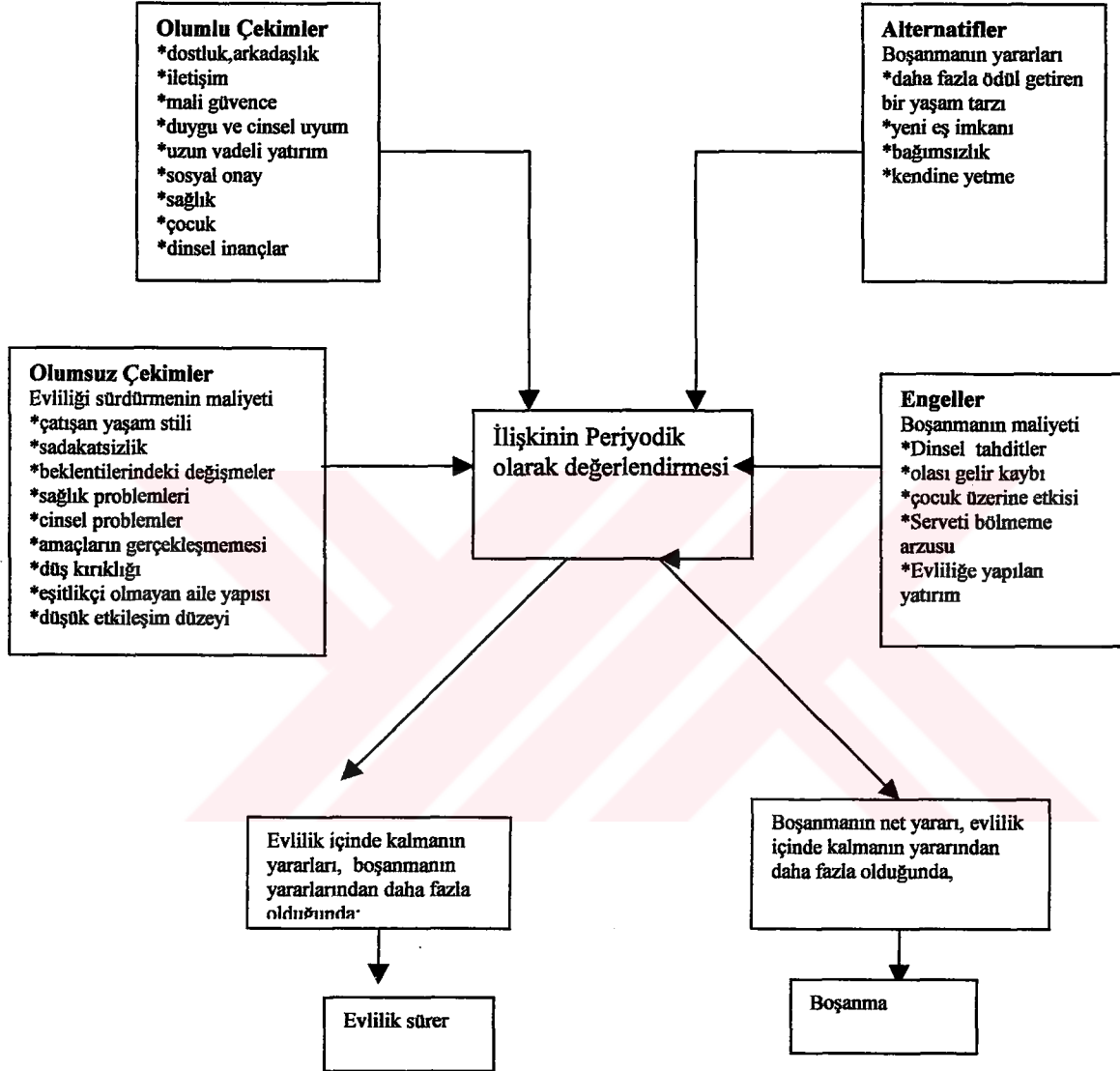
alınabilmesi de eşlerden birinin istemi ve yasada yazılı boşanma nedenlerinden birinin varlığı halinde mümkün olmaktadır. Bu nedenler de, özel ve genel olarak ayrılmaktadır. Özel boşanma nedenleri, zina çana kast, kötü muamele, cürüm ve haysiyetsizlik, terk, akıl hastalığıdır. Genel boşanma nedenleri ise aynı zamanda en yaygın boşanma nedeni olan geçimsizliktir⁴³. Aileler, boşanma aşamasında yasalar çerçevesinde belirlenmiş olan bu boşanma nedenlerini belirtmek durumundadır.

Evliliğin sona ermesinin nedenleri farklı olmasına rağmen çoğunlukla geçimsizlik olarak bildirilmektedir. Bu konuda yapılan çok sayıda araştırmanın ortak bulguları doğrultusunda, belli başlı nedenler belirlenmiştir. Boşanmaya zemin hazırlayan ve bazen de birbirinden ayırmanın güç olduğu pek çok etmen bulunmaktadır. Bu nedenle boşanma nedenlerini, bir model çerçevesinde sınıflamanın, daha yararlı ve açıklayıcı olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda, evliliğin sona ermesine neden olan temel etmenler, bu konuda referans olan araştırma modelleri ve sonuçları ile birlikte değerlendirilecektir.

Lloyd ve Zick'in, Levinger ve Becker'in modelini temel alarak boşanma sürecini ve boşanma sonrası yaşamı daha ayrıntılı şekilde ele aldığı model, boşanma nedenlerini açıklamada önemli bir kaynak olmaktadır. Lloyd ve Zick evliliğin devamında etkisi olan çekimleri olumlu ve olumsuz çekimler olarak yeniden ayırmaktadır⁴⁴. Eşler, tüm bu olumlu ve olumsuz çekimleri evlilik dışındaki olanakları ve engelleri gözönüne alarak evliliği değerlendirme yoluna gitmektedir.

⁴³ H.V.Velidedeoğlu, Ailenin Çilesi Boşanma, Çağdaş Yay., 1976, s.141- Boşanma Nedenleri için bkz. T.C. Başbakanlık D.İ.E. Boşanma İstatistikleri 1992, 1992 yılında toplam 27.133 boşanmanın 25.189'unun nedeni geçimsizlik olarak geçmektedir.

⁴⁴ Boşanma süreci ve boşanma sonrası yaşam üzerine hazırladığı model için bkz. Sally A.Lloyd and Cathleen D.Zick, s.98

2.4.1. Gelir Durumu ve Mesleki Statü

Batı toplumlarında boşanma oranları yüksek gelirli ailelerde, düşük gelirli ailelere göre daha yüksek olmaktadır. Evliliği sürdürmede olumlu etkileri olan özellikler, toplumun alt gelir düzeyinde azalmaktadır. Amerika'da nüfus sayımlarına göre boşanma oranları incelendiğinde boşanma ve gelir arasında ters orantı olduğu gözlenmiştir. Aile gelirinin, diğer değişkenlerden daha önemli olduğu görülmektedir. Verilere göre, ne eğitim ne de meslek gelir kadar ayrılmayı etkilememektedir. Aile gelirinin yüksek olması, evliliğin başarısının artmasında güdüleyici olmaktadır. Kocanın geliri ve boşanma eğilimliliği arasındaki ilişki negatif iken, kadının geliri ve boşanma arasındaki ilişki pozitif olmaktadır. Kocanın gelirinden bağımsız geliri olan kadın, büyük olasılıkla evliliğine daha az bağlanmaktadır⁴⁵. Kocanın gelirinin kadından daha yüksek olması, kadının kocaya olan bağımlılığını arttırmakta ve boşanmanın kadın için maliyeti yüksek olacağından evliliği sürdürmek daha rasyonel olmaktadır. Genel anlamda aile gelirinin yüksek olması ailenin refahını da yükseltmektedir. Ailenin gelirinin yüksek olması, ekonomik sorunların beraberinde getirdiği bir çok sorundan uzak kalmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte yüksek gelire sahip olma, evliliğin sağlam olmasını gerektirmemektedir.

ABD.'de Gelir Dinamikleri Araştırmaları, kocanın kazancındaki artışla, kadının ücretinde düşme olduğunu göstermektedir. Kocasının kazancı yüksek ve kendi geliri düşük olan kadın daha az boşanmaktadır. Kadının kazancı yükseldikçe çalışma kararlılığı artmakta, buna karşılık evlilikten menfaatleri azalmaktadır⁴⁶.

Evliliğin devam ettirilmesinde temel olan gelirin yanında eve sahip olma da boşanmadan alıkoyan bir etmen olmaktadır. Araştırmalara göre ev sahibi olanlar, olmayanlara göre daha az boşanmaktadır. Bu, büyük ölçüde gelirin yüksek olmasına bağlı olmaktadır. Ev sahibi olmanın evlilik içinde çekimin önemli bir

⁴⁵ Levinger, s.31 bkz. Sharon Price and Patrick C. Mc.Kenry, *Divorce*, Family Studies Text Series 9, 1988, s.24

⁴⁶ Wilbert Van Der Klauw, a.g.e., s.228

kaynağı olduğu saptanmıştır⁴⁷. Ev sahibi olanların, yaptıkları yatırımdan zararlı çıkabilecekleri düşüncesi, evliliğin çözülme olasılığını düşürmektedir⁴⁸.

Çalışma ve mesleki statünün de boşanma davranışını önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. Yüksek mesleki statüde olanların, evliliği sürdürme yönünde daha fazla pozitif davranış sergiledikleri saptanmıştır. Örneğin, Greenstein, profesyonel olarak çalışanların, teknik elemanların veya yöneticilerin, diğer çalışanlardan daha az, boşanma deneyimini yaşadıklarını ileri sürmektedir. Moore ve Waite ise, ücretin, evliliğin çözülmesi üzerine pozitif etkisi olduğunu bulmuştur⁴⁹. Özellikle kocanın mesleki statüsünün yüksek olduğu evliliklerde boşanma eğiliminin, düşük statülü meslek sahibi olanlara göre daha az olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Cutright'in analizleri, boşanmada yalnızca statünün değil, mesleki statüye bağlı olarak gelirdeki farklılıkların boşanma eğilimlerini değiştirdiğini göstermektedir⁵⁰.

2.4.2. Eğitim Düzeyi

Sosyal statünün kaynağı olarak eğitimin, eşler arasındaki çekimde, olumlu etkileri bulunmaktadır. Özellikle kocanın eğitiminin yüksek olması, maddi olanakların ve yaşam standardının da yüksek olmasını sağlamaktadır⁵¹. Bu koşullar da evliliğin sürdürülmesine katkıda bulunarak, boşanmaya neden olacak etmenlerin, etkilerini azaltmaktadır. Araştırmalar, yüksek eğitim düzeyinde olanların evliliklerinin daha süregelen olduğunu göstermektedir. Son bulgular, en yüksek boşanma oranlarının, yüksekokul mezunu olmayan kadın ve erkek için daha yaygın olduğunu göstermektedir. Ancak boşanmanın yüksekokul mezunları arasında az rastlanır olduğunu söylemek mümkün olmamaktadır. Çünkü tüm

⁴⁷G. Levinger, a.g.e., s.31

⁴⁸ Sharon J.Price and Patrick C.Mc.Kenry, a.g.e., s.24

⁴⁹ Akt.,Vijaya Krishnan, a.g.e., s.93

⁵⁰ Levinger, a.g.e., s.33

⁵¹G. Levinger, a.g.e., s31

eğitim düzeylerinde boşanma ve ayrılma oranlarında önemli bir artış gzlenmektedir⁵².

Bununla birlikte yapılan araştırmalarda yüksek eğitimi kadınların, evliliği kalıcı bir birliktelik olarak daha az benimsedikleri gözlenmiş ve kadının eğitim düzeyi ile evliliğin sürekliliği arasında olumsuz bir ilişki olduğu saptanmıřtır⁵³. Eğitim düzeyi doğrudan olmasa bile, özellikle kadın açısından, evliliğin sorgulanmasına olanak sağlayarak, evliliğin sona ermesinde belirleyici olabilmektedir.

2.4.3. Sosyal Benzerlik

Çok sayıda araştırma, ırk, din, eğitim, yaş gibi sosyal özelliklerin, eşler arasında birbirine yakın olmasının, birbiri ile yakın olmayanlara göre evliliklerinin daha yüksek kaliteye sahip olduğunu göstermektedir. Farklı dinden evlilikleri olanların, aynı dinden olanlara göre boşanma oranlarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Benzer şekilde yaşları yakın olan çiftler de evliliklerinden daha fazla doyum sađlamaktadır⁵⁴. Araştırmalar en düşük boşanma oranlarının, beş yaş kategorisi içinde yer alan çiftler arasında olduğunu göstermektedir. Eşlerin yaşları beş yaştan daha yüksek ve özelikle kadının yaşı erkekten daha büyük ise boşanma oranı daha yüksek olmaktadır⁵⁵.

Morgan ve Rindfuss, bireysel deneyimlerin en çok 20’li yaşlarda değişime uğradığını ve bu yaşlardaki evliliklerde gerginliklerin daha fazla ortaya

⁵² Sharon J.Price and Patrick C.Mc.Kenry, a.g.e., s.24

⁵³ Vijaya Krishnan, “The Impact of Wives’ Employment on Attitude Toward Divorce” *Journal of Divorce and Remarriage*, March-April 1994, v.22, n.1-2 s.93

⁵⁴ Sharon J.Price and Patrick C.Mc.Kenry, a.g.e., s.25

⁵⁵ Levinger s.34

çıkabileceğini vurgulamaktadır. Ayrıca araştırmalara göre bu yaşlarda evlenen çiftler, evliliğin çözümlmesine karşı daha sorumsuz olmaktadır⁵⁶.

Genç yaşta evlenen kadın ve erkek (20 yaşın altında olan) tipik olarak evliliğe ait sorumlulukları daha az yerine getirebilmektedir. Benzer şekilde 30 yaşın üzerinde yapılan evliliklerde de boşanma eğilimlerinin yüksek olduğu ileri sürülmektedir⁵⁷. Normatif yaşlarda yapılmayan evliliklerin evliliğin istikrarını etkilediği saptanmıştır. Bununla birlikte bazı araştırmalar da evlilik yaşının diğer faktörler sabit tutulduğunda çok az etkisi olduğunu göstermektedir⁵⁸.

Benzer sosyal normlara bağlılık da eşler arasındaki benzerliği arttırarak iletişimi kolaylaştırmaktadır. Eşlerin benzer değerleri benimsemeleri, değerler açasından ortaya çıkabilecek çatışmaları en aza indirmektedir.

2.4.4. Duygusal Çekim Ve Arkadaşlık

Duygusal yakınlık ve arkadaşlık, uzun süreli evliliğin temeli olarak görülmektedir. Evliliğin devamlılığı açasından karı koca arasındaki sevgi, evlilik bağını güçlendirici olmaktadır. Ancak, evlilik öncelikleri, orta yaşlarda değişim göstermeye başlamaktadır. Evliliğin ilk yıllarında duyulan güvenlik ihtiyacı, orta yaşlarda yerini dostluk ve birbirini anlama ihtiyacına bırakmaktadır. İletişim, evlilikten sağlanan doyumun önemli bir kaynağı haline gelmekte ve eşler zaman içinde birbirlerine bağımlı olmaktadır. Bununla ilgili olarak yapılan araştırmalar, uzun süreli evliliklerin, duygulanım, seksüel ifade, sosyal onay, dini inanç, sağlık, çocukların varlığı, ekonomik güvence ve paylaşılan hatıralar gibi faydaları olduğunu göstermektedir. Bu tür faydalar, evlilik ilişkisinde geniş bir yatırımın sonucunu temsil etmektedir. Evliliğe yapılan bu yatırım da ilişkinin pozitif yönlü

⁵⁶ Vijaya Krishnan, a.g.e., s.91

⁵⁷ Sharon J. Price and Patrick C. Mc Kenry, a.g.e.s.17

⁵⁸ Vijaya Krishnan, a.g.e., s.99

bir çekiciliği olmaktan çıkarak, ilişkiyi sona ermekten koruyucu bir engel olmaya başlamaktadır⁵⁹.

Evlilikte arkadaşlığın yüksek olduğu eşlerde birbirine karşı saygının ve karşılıklı cinsel doyumun da yüksek olduğu, ortaya konmaktadır. Eşler arasındaki cinsel doyum, evlilikteki memnuniyetle ilişkili olmaktadır. Evliliklerinde mutlu olan çiftlerin çoğu, evlilikteki başarılarının cinsel ilişkiye bağlı olmadığı, ama yine de iyi bir cinsel ilişkinin evlilikte mutluluk getirdiği görüşünde birleşmektedir. Genelde cinsel doyumun yüksek olduğu çiftlerin evlilik kalitesinin, cinsel doyumun daha düşük olduğu çiftlere göre daha fazla olduğu görülmektedir⁶⁰. Evliliğin sürdürülmesinde katkıları olan bu etmenlerin yokluğu veya zayıflaması evliliği olumsuz yönde etkilemektedir.

Her boşanmanın, evlilik ilişkileri açısından kendine özgü yönleri bulunmakla birlikte, çok yaygın olan birkaç neden bulunmaktadır. Good'un kadınlar arasında yapmış olduğu araştırmada boşanmanın en temel nedenleri, 1.Sorumlulukların yerine getirilmemesi. 2.Kocanın otoriter olması. 3.Kumar ve sadakatsizlik. 4.Aşırı alkol. 5.Kişisel problemler ve uyuşmazlıklar olarak belirtilmiştir⁶¹. Bununla birlikte, çatışan yaşam biçimi, sağlık sorunları ve cinsel problemler, eşitlikçi olmayan aile yapısı, düşük etkileşim düzeyi, işsizlik gibi olumsuz çekimler, evlilikteki ilişkilerin bozulmasına ve eşler arasında uyumsuzluklara yol açmaktadır. İşsizlik, ailenin alışmış olduğu yaşam standardını ve statüsünü sarsarak eşler arasındaki gerilimi arttırmakta ve rol kaymalarına neden olmaktadır. Temel ihtiyaçlara ilişkin olarak sürekli sıkıntı ve endişe, birbirini anlama için ayrılacak zamanı asgariye indirerek, ailenin uyumunun da bozulmasına yol açmaktadır⁶².

⁵⁹ Sally A.Lloyd,Cathleen D.Zick, a.g.e., s.92-93

⁶⁰ Sharon J.Price and Patrick C.Mc.Kenry, a.g.e., s.23

⁶¹ Akt. Sharon J.Price, and Patrick C.Mc.Kenry, a.g.e.,s32

⁶² L.Jones, "The Relationship Between Unemployment and Divorce", Journal of Divorce, V.12, n.1, s.104

Boşanma nedenleri gelir grupları ve cinsiyete göre de farklılık göstermektedir. Alt gelir grubunda olanlar, orta sınıfta yer alanlara göre daha çok maddi sorunları, aşırı alkol ve fiziksel istismarı boşanma nedeni olarak belirtmektedir. Orta sınıfta yer alanlar ise sevgisizlik, sadakatsizlik ve aşırı taleplerden şikayet etmektedir. Kadınlar fiziksel ve sözel istismar, maddi problemler, alkol, evin ve çocukların ihmali, sevgisizlik gibi problemlerden daha çok söz ederken, erkekler, daha çok birine yasal olarak bağlı olmanın getirdiği sorunlardan söz etmektedir⁶³.

Evlilik içinde eşler arasındaki rollerin paylaşımı da, evliliğin devamı üzerinde önemli rol oynamaktadır. Evlilikte kadının daha fazla bağımsız olması ve erkekle eşit olması durumunda boşanma olasılığının yükseldiği savunulmaktadır. Bu durumun, büyük ölçüde patriarkal otoritenin düşmesi ve kadının istihdamının artmasına, eşlik ettiği düşünülmektedir. Benzer bir varsayım, alt sınıf zenci aileleri için sunulmaktadır. Erkeğin işsiz, kadının da bağımsız olduğu böyle bir ailede, eşler arasındaki ilişkinin daha kırılgan olduğu savunulmaktadır. Pearson ve Hendrix, kadının, istihdam ve gelirin artmasıyla, boşanma şansının da arttığını, boşanma oranlarının, kadının davranışsal özerkliği ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır⁶⁴. Çalışma yaşamına katılan ve daha fazla gelir elde eden kadın, evlilik içindeki sorunları, evlilik dışındaki koşullar da uygun olduğunda, daha fazla boşanma nedeni olarak görebilmektedir.

Evlilik içindeki ilişkilerin yanı sıra evlilik süresinin uzaması da evliliğin devamını sağlamada önemli rol oynayabilmektedir. Uzun süreli evliliklerde, eşler, evlilik için yatırım yaptıklarından dolayı boşanma olasılığı düşmektedir. Ancak buna rağmen, evliliğin uzaması ile birlikte rol farklılaşması da artar ve duygusal yakınlık, evlilikten sağlanan doyum, özellikle onuncu yıldan itibaren düşer.

⁶³ Sharon J.Price and Patrick C.Mc.Kenry, a.g.e., s32

⁶⁴ Lewellyn Hendrix and Willie Pearson Jr. "Spousal Interdependence, Female Power and Divorce: A Cross-cultural Examination". *Journal of Comparative Family Studies*, Summer 1995 V.26, N.2, S.217-218

Kocanın zaman içinde mesleki başarı elde etmesi rol farklılaşmasının artmasına daha çok yol açmaktadır⁶⁵.

2.4.5. Maddi Ve Sembolik Engeller

Ekonomik ve duygusal kaynaklı engeller veya birincil ilişkilerin yoğunluğu, dinsel inançlar ve baskılar çoğu kez evliliğin sona ermesini engellemektedir. Bu etmenleri, maddi ve sembolik engeller olarak ayırmak mümkündür.

Maddi Engeller:Boşanmanın maliyeti her iki eş için de yüksek olmaktadır. Ayrılma veya boşanma durumunda, iki ayrı ev ve iki evin geçimi söz konusudur. Bu da her iki taraf için gelir kaybına neden olmaktadır. Boşanma durumunda maddi kayba uğranacağı düşüncesi, çoğu kez boşanmayı ertelemektedir. Özellikle orta yaş ve daha ileri yaşlarda gelir kaybı düşüncesi boşanmayı daha fazla engellemektedir. Orta yaşta olan insanlar kazanç bakımından en verimli dönemlerini yaşamakta, daha ileri yaşta ise ciddi bir gelir kaybına uğramaktadır⁶⁶. Boşanma, gelir kaybını daha da arttıracığından, engelleyici bir özellik taşımaktadır.

Evliliğin ileri yıllarında boşanmayı engelleyen en önemli etkenlerden biri evliliğe yapılan yatırım olmaktadır. Eşlerin sahip oldukları serveti bölmek istememeleri de boşanmayı engellemektedir.

Sembolik Engeller: Evlilik yalnızca iki kişi arasındaki hukuksal bir sözleşme olmayıp, dinsel inançlar ve toplumsal değerlere göre kurulan ve denetlenen bir birim olmaktadır. Nikah ve evlilik sözleşmesi, bir çok toplumda dinsel inançlara sıkı sıkıya bağlı olarak işlemektedir. Dinsel inançlar sadece nikah töreninde değil, evlilik bağının sürekliliğini denetlemede de devreye girmektedir. Hıristiyan olmayan toplumların büyük bölümünde boşanma, koca için kolayca

⁶⁵ Philip Morgan and Ronald Rindfuss "Marital Disruption:Structural and Temporal Dimensions" *AJS.*, V.90.,n.5.1985, s.1057

gerçekleştirilen bir durum olmaktadır. Musa'nın yarası boşanma hakkını kocaya vermektedir. Katolik kilisesince evlilik kutsal olduğu için boşanmaya kesinlikle izin verilmemektedir. Protestanlıkta ise boşanmaya daha hoşgörölü bakılmaktadır. Günümüzde İngiltere'de her türden boşanma hoş karşılanmaktadır. A.B.D'nin Protestan bölgelerinin çoğu için de aynı şey söz konusudur. Protestan ve Katolikler, boşanmaya ailenin biyolojik gerekleri açısından bakmayıp, dinsel günah kavramıyla ele almışlardır. Katolikler evliliğin bozulmasına hiçbir şekilde izin vermezken evlilik dışı cinsel ilişkiyi de yasaklamaktadır. Protestanların boşanmadan yana olmalarının nedeni ise kısmen Katolik dinsel ayin öğretisine karşı olmaları kısmen de evliliğin bozulmazlığının evlilik dışı ilişkilere yol açabileceği düşüncesi olmaktadır⁶⁷. İslam dininde ise boşanma hakkı sadece "temkinli erkeğe" verilmektedir. İslam dininde "Boşanma harama yakın bir olaydır", "Evleniniz fakat boşanmayınız" gibi hadisler olmakla birlikte, dört kadınla evliliğe izin verdiğinden, ikinci bir evlilik için boşanma, zorunlu olmamaktadır. Bu görüntüsü ile İslam hukukunda boşanma, kadının aleyhine işleyen hukuksal bir uygulama içersinde olmaktadır. Bu hukuka göre koca, hiçbir neden göstermeksizin karısını boşamak yetkisine sahip olmaktadır. Kadının boşanmayı isteme hakkı, sayılı durumlar için geçerli iken, erkek için boşanma hakkı sınırsız olmaktadır⁶⁸.

Dinlerin evlilik ve boşanma konusundaki yaklaşımları, boşanmanın onaylanması açısından, boşanma oranları üzerinde etkili olmaktadır. Bununla birlikte farklı dinsel inançlara sahip olmanın evliliğin sürekliliğini etkilediği gözlenmektedir. Araştırmalar, aynı dinden yapılan evliliklerin evliliğin devamlılığını kolaylaştırdığını göstermektedir. Diğer bir deyişle karı ve koca ayrı dinden ise boşanma daha az gerçekleşmektedir. Boşanmaya yönelik tutum ile ilgili araştırmalar da dinsel faktörlerin etkili olduğunu hatta, boşanmaya yönelik

⁶⁶ Sally A.Lloyd,Cathleen D.Zick a.g.e., s.95

⁶⁷ B.Russell a.g.e. s.137-138.

⁶⁸ H.Veldet Velidedeoğlu, a.g.e., s.274-275

tutumun sadece sosyo-demografik ve ekonomik faktörlerle açıklanamayacağı dinsel inançların da göz önüne alınması gerektiğini ortaya koymaktadır⁶⁹.

Bununla birlikte toplumda birincil ilişkilerin de boşanma oranları üzerinde önemli etkisi olduğu düşünülmektedir. Ackerman, birincil grup ilişkilerini özendirilen toplumlarda boşanma oranlarının daha düşük olduğunu bulmuştur. Bu konuda diğer sosyal antropologlar da eşler arasındaki bağ yetersiz olsa bile, ilişkinin sürdürülebilmesinde akrabalık ve arkadaşlık bağlarının önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte birincil gruplar tarafından uygun görülmeyen evliliklerin daha çok boşanmayla sonuçlandığı saptanmıştır⁷⁰. Ailenin evlilik üzerindeki etkisi konusunda yapılan araştırmalar, ebeveynleri boşanan kişilerin, boşanmaya karşı daha fazla hassasiyet gösterdiklerini saptamıştır. Bryan Rodgers'ın yapmış olduğu araştırma da boşanma oranlarının, boşanmış ailelerden gelenler için daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır⁷¹. Boşanmayan ebeveynler, çocuklarının boşanmasına daha çok engel olmaktadır. Boşanmamış ailelerde, tek ebeveynli ailelere göre çocuklar üzerindeki sosyal kontrol daha fazla olmaktadır. Bu koşullar da boşanma olasılığını düşürmektedir. Geleneksel değerlerin sürdürüldüğü toplumlarda, akrabaların, eşler üzerindeki kontrolü daha fazla olmaktadır⁷².

Toplumsal Baskı ve Önyargılar: Eşler arasındaki uyumsuzluklara rağmen evliliklerin sürdürülmesinin bir başka nedeni de boşanmanın toplum tarafından uygun görülmemesi olmaktadır. Toplumsal baskı, küçük topluluklarda ve kırsal kesimde daha fazla iken çiftlerin sosyal görüşleri ile de bağlantılıdır. Birincisi çift olarak daha çok arkadaşlıkların olması, ikincisi toplumca çiftlerin daha çok kabul görmesi evliliğin sürekliliğini arttırmaktadır. Boşanmaya neden olabilecek hatalar, boşanma sonuçlarının eşler üzerindeki baskısı sonucu gözardı edilebilmektedir⁷³.

⁶⁹ Vijaya Krishnan, a.g.e., s.99

⁷⁰ Akt.,G.Levinger, a.g.e., s.39

⁷¹ Bryan Rodgers, "Pathways Between Parental Divorce and Adult Depression" *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, Oct., 1994, v.35, n.7, s.1296

⁷² Sharon J.Price and Patrick C.Mc.Kenry, a.g.e.,28-29

⁷³ Sharon J.Price and Patrick C.Mc.Kenry, a.g.e., s28

Toplumsal baskı nedeniyle boşanma caydırıcı olmakta ve evlilik zorunlu olarak sürdürülmektedir. Özellikle birincil ilişkilerin yoğun olduğu kırsal alanlarda bu baskı daha fazla hissedilmektedir.

Duygusal Engeller: Evliliğin sona ermesini ve ailenin parçalanmasını engelleyen en önemli nedenlerden biri de çocukların varlığı olmaktadır. Çocuk sahibi olmak ve çocuğa olan duygusal bağlılık, çoğu kez çiftleri boşanmaktan alıkoymaktadır.

Çocuk, evlilik yolu ile kurulan ailelerde en önemli öge olmaktadır. Belsky'ye göre evlilik ve çocuk arasında çift yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre, hem evlilik, çocuğu hem de çocuk, evliliği etkilemektedir. Aynı konuda birbiri ile çelişen iki farklı görüş bulunmaktadır. Çocuğun evliliğe olumlu etkisi olduğunu savunan görüşe göre; çocuk evlilik ilişkisini, daha zengin hale getirir ve doyum kaynağıdır. Çocuğun, evliliğin üzerine olumsuz etkisi olduğunu savunan görüşe göre, çocuk evlilik içinde çatışma kaynağıdır ve eşler arasındaki yakınlaşmayı engelleyerek uyumsuzluklara yol açmaktadır. Bu konuda yapılan araştırmalar da böyle bir bakış açısını olumlamakta ve çocuğun varlığı ile evlilik kalitesi arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir⁷⁴. Hauseknecht de yaptığı çalışmada aynı görüşü destekleyerek, çocukların, eşlerin birbirlerine zaman ayırmasını engellediğini ve bunun da evliliği olumsuz yönde etkilediğini savunmaktadır. Cowran ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada yeni anne-baba olan eşler arasında çatışmanın arttığı, çocuksuz çiftlerde ise çatışmanın zamanla azaldığı ileri sürülmektedir.

Buna karşın mutsuz evliliklerde, çocuk veya çocukların varlığı çocuğun boşanmadan olumsuz etkileneceği düşüncesi, tek ebeveyn olarak bakımını üstlenmenin maliyetinin yüksek ve zaman alıcı olması, çocuğa düşkünlük ve yeniden evlenme şansını azaltacağı gerekçeleri ile boşanmayı önlediği savunulmaktadır⁷⁵. Çocuk sayısına göre boşanma oranları ile ilgili istatistikler de

⁷⁴ J.Belsky, "The Effects of children on Marriage", The Psychology of Marriage, F.D.Fincham.and T.N.Bradbury,(ed), New York, The Guilford Press, 1990, s. 173-174

⁷⁵ J.Belsky, a.g.e., s. 176-177

aynı görüşü desteklemektedir. Boşananların %46.24'ü çocuksuz iken, %24.71'inin tek çocuklu, % 17.71'inin iki çocuklu olduğu belirlenmiştir. Üç çocuklu olanların oranı ise %6.65'e düşmektedir⁷⁶. İstatistiki veriler çocuk veya çocukların varlığının boşanmayı önleyen bir unsur olduğunu göstermektedir.

Boşanma ve çocuğun varlığı ile ilişki kurarken evliliğin süresi de dikkate alınmalıdır. Evliliğin süresi de çocuğun varlığı ile ilişkili olarak evliliğin bozulmasını etkilemektedir. Bu değişkenleri dikkate alarak yapılan bir çalışmaya göre, çocuksuz ailelerde ilk dört yıl içerisinde boşanma oranı % 15 iken, beş yıldan sonra aynı oran % 44'e yükselmektedir⁷⁷. Bu verilere göre çocuksuz ailelerde, belli bir süre sonrasında boşanmaya yol açmaktadır. Bu anlamda evlilik süresi önemli olmaktadır.

Sonuç olarak, çocuğun varlığı, evlilik içinde çatışmayı ortaya çıkaran değil, önceden mevcut olan sorunların ortaya çıkmasını sağlayan bir etken olarak değerlendirilebilir.

2.4.6 Evliliğe Tercih Edilen Durumlar

Boşanma, statü kaybına, umutsuzluk ve üzüntüye neden olurken, eşler için yeni olanaklar da sunabilmektedir. Diğer yandan evlilik dışındaki koşullar daha iyi olmadığı sürece evlilikler sona ermemektedir. Çiftler sadece mutsuz oldukları için boşanmamakta veya sadece çevrenin baskısı boşanmasına engel olmamaktadır. Eşler, boşanmaya karar vermeden önce, evlilik dışındaki koşulların çekici olup olmadığına da karar vermektedir.

⁷⁶ DİE.- Boşanma İstatistikleri 1997

⁷⁷ Paul Jacobson "Divorce and Size of Family", *Readings in Marriage and The Family*, Judson T. Landis, Mary G. Landis, (ed), New York Prentice Hall 1952, s.339

Evliliğe alternatif olan durumlar, yalnızca bir erkek veya bir kadın değildir. Bazen yalnız yaşamak, bağımsız olmak da evliliğe tercih edilen bir durum olabilmektedir.

Kadının Bağımsız Sosyal ve Ekonomik Statüsü:Çalışan kadın, evlilik içinde istismar edildiğini hissettiğinde ve evlilik dışında maddi olarak geçinebileceğini düşündüğünde evliliğini sona erdirmektedir. Araştırmalar üst gelir gruplarında bulunan kadınlar için, evlilik dışındaki olanakların maddi olarak çekici olmadığını göstermektedir. Alt gelir gruplarında yer alan kadınlar, boşanamadan daha çok kazanç sağlamak ve maddi olarak daha az şey kaybetmektedirler⁷⁸. Eğitim düzeyi de evlilik dışında tercih edilebilecek ilişki olasılığını arttırmaktadır. Eğitim düzeyinin yüksek olması direkt olarak gelir ve mesleki düzeyi de etkilemektedir. Böylece yüksek eğitilmiş kadın için, evliliğe tercih edilecek koşullar artmaktadır.

Bernard, evliliğin, kadın için zayıf bir kişiliğe yol açtığını savunmaktadır. Evli ve evli olmayan kadınların fiziksel ve ruh sağlığı üzerine yapılan karşılaştırmalı istatistikler, ev kadınlığının, bir kadını tam anlamıyla hasta yaptığı sonucuna varmaktadır⁷⁹. Evlilik içinde erkekten daha fazla sorumluluk üstlenen kadın, evlilik dışında daha iyi koşullar elde edebildiğinde evlilik yerine yalnız yaşamayı tercih edebilmektedir.

Yalnız Yaşama: Kadının ekonomik kaynakları elde edebilirliği arttıkça davranışsal özerkliği de artmakta ve kocaya olan bağımlılığı düşmektedir. Maddi açıdan bağımlılığın ortadan kalkması ile birlikte kadın, evlilik dışında daha fazla olanağa sahip olmaktadır. Bağımsız olma ve kendini gerçekleştirme çabası içinde olan kadın yalnız yaşamayı, evli olmaya tercih etmektedir. Bu anlamda boşanma da artık bir başarısızlık olarak görülmemektedir. Evlilik içinde birçok aktiviteye zaman bulamayan eşler, evlilik dışında bu aktiviteleri gerçekleştirmek için daha çok olanağa sahip olmaktadır. Boşanan insanlar maddi imkan ve enerjiye sahip

⁷⁸ G.Levinger, a.g.e., s.41

⁷⁹ G.Levinger, a.g.e., s.42

olduklarında daha çok seyahat edebilmekte ve daha çok yeni işler edinip, yeni sosyal ilişkiler içine girebilmektedir⁸⁰.

Evlilik Dışında Duygusal Çekimler: Kadın için alternatiflerin varlığı, sıkıntı verici bir evliliği sona erdirmeye konusunda son derece kolaylık sağlamaktadır. Diğer bir deyişle alternatifler arttıkça boşanma kolaylaşmakta ve kadın, tercihini özgür olarak kullanabilmektedir. Bu anlamda kadın, tercihlerini kullanarak toplumsal cinsiyet rollerine boyun eğmeyip tam da karşı çıkarak evliliğini sona erdirmeye cesaret gösterebilmektedir.

Peters, kadının çalışma yaşamına katılmasının, yeniden evlenme olasılığını arttırdığı yönünde etkisi olduğunu savunmaktadır. Çalışma yaşamına katılan bir kadın için bir partner bulma olanağı daha yüksek olmaktadır. Peters boşanmış kadının, başka araştırmaların sonuçlarıyla tutarlı olarak daha genç, kısa süreli evlilik yapmış, işgücüne katılım oranı daha yüksek ve daha az çocuk sahibi olduğunu vurgulamaktadır⁸¹. Birbirinin nedeni olan bu değişkenlerin, boşanma kararını etkilerken diğer yandan boşanma sonrasında kadının konumu ve yaşam standardında olumlu etkileri bulunmaktadır.

Boşanma konusundaki yaklaşımlardan biri de, evlilik içinde kadının daha fazla bağımsız olması veya erkeklerle arasında daha fazla eşitlik sağlanmasının, boşanmayı arttırdığı yönündedir. Bu yaklaşım, sanayileşmiş ve kentleşmiş toplumlarda önemli bir faktör olarak kadın iş gücünün artmasına ve ataerkil otoritedeki düşmeye işaret etmektedir. Bu yöndeki çalışmalar da kadının ücretli işgücü olarak yer almasının boşanma ile arasında ilişki olduğunu göstermektedir⁸².

Alkolizm, depresyon veya kişisel bozuklukların yol açtığı psikolojik sorunlar, eşlerden birinin, diğerine karşı tahammülünde risk oluşturabilmekte ve

⁸⁰ Sharon J.Price and Patrick C.Mc.Kenry, a.g.e., s.31

⁸¹ Elizabeth H.Peters "The Importance of Financial Considerations in Divorce Decisions"
Economic Inquiry, Jan 1993, v.31, n.1, s.80

⁸² Lewellyn Hendrix and Willie Pearson Jr, a.g.e., s.217

eşler arasındaki ilişkiyi bozarak boşanmayı arttırıcı bir etken olarak ortaya çıkabilmektedir⁸³.

Sonuç olarak evliliğin bozulması, eşlerin evliliğin yarar ve zararlarını, evlilik dışındaki olanaklara ilişkin dikkatli bir irdelemenin yapılması sonucunda ortaya çıkmaktadır.

2.5 Evliliğin Geleceğine İlişkin Görüşler

Kadının iş gücüne katılımı, giderek erkeğe olan bağımlılığını azaltmaktadır. İş gücünün erkeklere, domestik görevlerin ise kadınlara yüklendiği toplumsal düzen de giderek geçerliliğini yitirmektedir. Bu süreç, aile içinde erkeklere ayrıcalıklı bir konum sağlayan statü düzenini de parçalanmaktadır. İdeal evlilik düşüncesi, evliliğin standartlarını yükseltmektedir. Evlilik içinde daha yüksek oranda samimiyet, iletişim ve cinsel doyum beklenmektedir. Bu beklentilerin karşılanmaması, ilişkinin bozulmasına, eşlerin yeni eş aramada kendilerini daha özgür hissetmelerine yol açmaktadır. Tek ebeveyn olarak yaşamak, kolay olmamakla birlikte, mutsuz bir evliliğe göre daha fazla tercih edilmektedir. Bu bağlamda boşanma, tümüyle negatif bir durum olmamaktadır⁸⁴. Spainer ve Castro da, boşanmanın iki yönlü etkisinden söz etmektedir. Boşanma, bir evliliğin son ermesi, eşin, sevginin, sosyal statünün, hatta çocuğun kaybını getirebilmektedir. Fakat diğer yandan boşanma, rollerin değişmesini ve yeniden düzenlenmesini, yeni statülerin kazanılmasını da yol sağlayabilmektedir.

⁸³ Christine E. Boumann; William R. Yates, "Risk Factors For Bulimia Nevrosa: A Controlled Study of Parental Psychiatric İlnes and Divorce" *Addictive Behaviors*, Nov-Dec 1994, v.19, n.6, s. 669

⁸⁴ Frank F.Furstenberg and Nancy Ten Kate, a.g.e., s.35-36

Bardwick, özellikle kadının, boşanma sonrasında daha fazla kazanımlar elde ettiğinin üzerini çizmektedir⁸⁵.

Boşanmanın ve evlilik dışı çocuk sahibi olmanın yaygın hale gelmesi, ahlaki duyarlılık açısından pek çok kişiyi rahatsız etmektedir. Bazı çevreler de sorunu ahlaki zeminde görmeyi redetmemekle beraber, samimi ilişkilerin ürünü olarak çocukların artık aile tarafından güvenceye alınamayacağından endişe etmektedir. Çocukların bu gelişmelerden yüksek oranda olumsuz etkilenmeleri boşanma konusundaki bu kaygıların yersiz olmadığını göstermektedir. Ancak, evliliği sürekli kılmanın yolu, geleneksel ailevi değerlere çağrı yapmaktan çok, ilişkilerin kalıcılaştırılması ve duygusal bir kuruma dönüştürülmesine bağlı olmaktadır.

Furstenberg ve Kate, böylesi bir dönüşümün daha güvenli bir topluma götüreceğini ve çocuk bakımı için daha iyi olanaklar sunabileceğini savunmaktadır. Bu yüzyıldaki şekliyle evliliğin, 21.yüzyılda sadece ayrıcalıklı olanların bir pratiği haline geleceğini ileri sürmektedirler⁸⁶.

⁸⁵ Patricia Diedrick, "Gender Differences in Divorce Adjustment" *Women and Divorce/Men and Divorce Gender Differences in Separation, Divorce and Remarriage*, Sandra S. Volgy (ed) The Haworth Press New York, 1991, s.35

⁸⁶ Frank F.Furstenberg and Nancy Ten Kate, a.g.e., s.37-38

3.BÖLÜM BOŞANMANIN KADIN VE ÇALIŞMA YAŞAMI ÜZERİNE ETKİLERİ

3.1 Boşanmanın Kadın Ve Çocuk Açısından Toplumsal Sonuçları

Bohannon, boşanmayı, sonuçları açısından altı ayrı alanda toplamıştır. Bu alanlar, eşlerin birbirine yabancılaşması ile ilgili duygusal boşanma, hukuki sorunlarla ilgili kanuni boşanma, para ve mal sorunları ile ilgili ekonomik boşanma, çocukların velayeti ile ilgili ana-baba olarak boşanma, arkadaşlıklar ve sosyal faaliyetlerde meydana gelen değişikliklerle ilgili sosyal boşanma ve yeniden bağımsızlık kazanarak kendini bulma sorunlarıyla ilgili psikolojik boşanmadır¹. Boşanma sürecinde bu alanlarda, en çok etkilenen kadın, olmaktadır.

Bu nedenle boşanma, kadın ve erkek açısından farklı sonuçlar doğurmaktadır. Stewart, Alison ve Bailey de boşanma sonrasında cinsiyet açısından farklılıkları altı etkenle açıklamışlardır. Boşanma sonrasında, kadın ve erkek, para, iş, çocuk bakımı, çocuğun yetişmesi, sosyal destek ve psikolojik gerginlik açısından farklı düzeyde etkilenmektedir. Maddi koşullar, çalışma ve sosyal koşullar, cinsiyet açısından farklı etkilere sahiptir². Araştırmalar boşanmanın, duygusal travma, fiziksel ve psikolojik rahatsızlıklar gibi kişisel yaşamda ciddi parçalanmalara yol açtığını göstermektedir. Kadına ve özellikle de yalnız kadına karşı geliştirilen önyargılar, evlilik içinde yeterince hissedilmemektedir. Kadın, evlilik içinde farkında olmadan yüklenmiş olduğu değerlerden, ayrılma veya boşanma durumunda, birebir etkilenmektedir. Evliliğin

¹ Akt. S.A.Atakan, "Boşanma Sürecinde Yaşanan Evreler" *Aile Yazıları 4*, Evlilik Kurumu ve İlişkileri, Der.B.Dikeçligil ve A.Çiğdem, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay.,1991, s.549-550

² C.Stewart,K.Alison, Bailey, L. Bonnie, "Adjusting to Divorce:Why Do Men Have It Easier?" *Journal of Divorce*, 1989, 13, 2, s.82

sona ermesinde her iki tarafın sorumlu olduğu bilinse bile, çoğunlukla ayrılıktan, kadın sorumlu tutulmaktadır. Aileyi bir arada tutma sorumluluğunun kadının üzerinde olması, boşanma durumunda, kadının, başarısız olarak algılanmasına neden olmaktadır. Buna bağlı olarak kadın da, boşanma sonrasında kendini başarısız olarak hissetmektedir. Albrecht, de boşanma sonrası en yaygın stres nedeninin, kişisel başarısızlık duygusu olduğunu savunmaktadır. Başarısızlık duygusunun aynı zamanda kendine saygının yitirilmesine neden olduğunu vurgulamaktadır. Spainer ve Castro da, boşanma sonrası yeni bir yaşam düzeninin kurulmasının, evliliğin sona ermesinden daha zor olduğunu ileri sürmektedir³.

Boşanmış olan kadınların karşılaştıkları ilgi, acıma ve tepeden bakan, bir hoşgörü şeklinde olmaktadır. Bu nedenle boşanmış olmak, rahatsız edici bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Buna bağlı olarak boşanmış kadının konumu da, başarısızlık olmaktadır. Aile, onaylanan tek yaşam biçimi olduğu için, aileyi tehdit eden her şey, ciddi bir toplumsal sorun olmaktadır⁴. Normatif yapı, evlilik ilişkisini onayladığı için, evlilik dışındaki ilişkiler yadsınmaktadır.

Aile, en etkin toplumsal denetim aracı olduğu için, insanlar her şeye rağmen evli kalmayı tercih etmektedir. Bu anlamda evli kalma veya evlenme konusunda tercih, bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Gerçekte kadın ve erkek, iş, eğitim, kişisel hedefler açısından ne kadar ayrımlaşır, evlilik de o kadar gereklilik haline gelmektedir⁵. Özellikle kadının bağımlı olduğu durumlarda, bu gereklilik, kendini daha fazla hissettirmektedir.

Evliliğin böylesine kabul gördüğü bir ortamda boşanma kararını vermek, kadın açısından çok zor olmaktadır. Bu nedenle bir çok kadın, her şeye rağmen, geçim mücadelesini sürdürerek evlilik içinde kalmaktadır. Çocuğun, anne-babanın boşanmasından olumsuz yönde etkilenmesi, bir çok ebeveyni boşanmaktan alı koymaktadır. Araştırmalar, özellikle 18 yaşın altındaki çocukların, ebeveynlerinin boşanmasından daha çok etkilendiklerini ortaya koymaktadır. Wallerstein ve

³ Akt. Patricia Diedrick, Sandra S. Volgy (ed), a.g.e., s.35

⁴ Lee Comer, a.g.e., s.251

⁵ Lee Comer, a.g.e., s.272-273

Kelly, boşanmanın, çocuğun üzerindeki etkilerinin çocuğun yaşına göre değiştiğini savunmaktadır. Özellikle okul öncesi çocukların boşanmadan son derece etkilendiklerini, bir çok yönden gerileyerek, ebeveynlerine daha sıkı bağlandıklarını ve her iki ebeveyni de kaybetme korkusu içinde bulduklarını, gençlerin ise en az etkilendiklerini saptamışlardır⁶. Hetherington, boşanmış ailelerden gelen çocuklar arasında, öfke ve duygusal yoksunluğun daha fazla olduğunu, daha az yaratıcı, daha agresif ve çekingen olduklarını ortaya koymuştur. Wallerstein ve Kelly, boşanmış ailelerden gelen erkek çocukların, kız çocuklara göre daha uyumsuz olduklarını kaydetmişlerdir. Bununla birlikte Bernard ve Nesbitt gibi bazı araştırmacılar, ebeveynlerin boşanmasının, çocuk üzerinde etkisi olmadığını, hatta pozitif etkisinin olabileceğini savunmaktadır. Montemayor gibi birçok araştırmacı da, ebeveynlerin boşanmasının, çocukluğa ait problemlerle birleştiğine inanmaktadır⁷. Ferry, boşanmış ebeveynlere sahip bir grup çocuğu inceleyerek, davranış bozukluklarının nedeninin, boşanmadan sonraki maddi güçlükler olduğunu ve okuldaki başarısızlıklarının okuldan erken ayrılmalarının yetersiz gelir ve onunla ilgili yaşam koşulları olduğunu bulmuştur. Wallerstein ve Kelly de mutlu ve en iyi uyumu sağlayan çocukların, kısmi zamanlı ebeveyn (velayeti olmayan ebeveyn) ile sık, devamlı ve esnek ziyaret ilişkilerini gösterenler olduğunu bulmuştur. Bunun nedeni, çocuğun her iki ebeveyni ile iyi ilişkilerinin sürmesinin olumlu etkisi şeklinde açıklanmaktadır⁸. Sonuç olarak kötü deneyimlerin, iyi yaşantılar ile düzene sokulabileceği iddia edilmektedir.

Boşanma sonrasında çocuğun bakımı da, boşanmanın getirdiği sorunların başka bir boyutunu oluşturmaktadır. Boşanmanın kadın üzerindeki etkileri konusunda İtalya, Romanya, Polonya ve Kanada gibi dört ülkede yapılan

⁶ Akt., Yvete Walczak ve Sheila Burns, *Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri*, (Çev)İ.Ersevim, Özgür Yay., 1999, s.193

⁷ Nicholas Long, Rex Forehand, "Parental Divorce Research", *Methods of Family Research*, Vol 2. Clinical Populations, Gene H.Brody and Irving E. Sigel (ed), Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1990, London, s.136-137

⁸ Akt., Yvete Walczak ve Sheila Burns, a.g.e., s.197-198

araştırmanın sonuçlarına göre, mülkiyetin büyük ölçüde kocaya ait olduğu ve boşanma halinde kadının maddi ve manevi olarak zarara uğradığı görülmektedir. Genel olarak ülkelerin hemen hepsinde 3-4 yaş ve altı için tahsis edilmiş çocuk bakım merkezleri yetersiz düzeyde kalmaktadır⁹. Çocuğun velayetinin çoğunlukla anneye verilmesi, çocuğun bakımı ile ilgili sorunların da doğrudan doğruya kadına ait olmasına yol açmaktadır. Çalışma yaşamında yer alan kadın, bu tür örgütlenmelerin yoksunluğu nedeniyle sorunu, anne-baba ve yakın çevre ile çözmeye çalışmaktadır. Çocuğun bakımı ile ilgili sorumluluklar, evlilik içinde kadın ve eşin ailesi tarafından paylaşılırken, boşanma sonrasında bu dayanışma, çoğu kez sadece kadının ailesi tarafından karşılanmaktadır. Bireyselleşmenin yoğun olduğu kentsel yaşamda boşanmış ve çalışan kadının, danışma, çocuğun bakımı ile ilgili ve ev işlerinin düzenlenmesi gibi hizmetlerin kurumsallaşmasına gereksinimi artmaktadır. Tek ebeveynli bir ailede yetişmekte olan çocukların, daha sağlıklı ve uyumlu bir birey olabilmelerini sağlamak için kadına destek verecek bu türden örgütlenmelerin yeterli hale gelmesi gerekmektedir.

Bununla birlikte yaşanan evlilik ve boşanma deneyimi, yeniden evlenmelerde sürdürülen tutumlar üzerinde etkili olmaktadır. Furstenberg ve Kate'in yaptığı bir araştırmada ayrılmış kadınların %52'sinin çocukların bakımının daha iyi olduğunu ve %65'i ev hayatının bütünü göz önüne alındığında ayrılma sonrasında daha iyi olduğunu belirtmişlerdir. Aynı araştırmaya göre %49'u boş zamanını evliyken olduğundan daha iyi değerlendirdiklerini belirtmişlerdir. Boşanmış olma, boş zamanın artmasına değil ama, boş zamanın, kalitesinin artmasına neden olmuştur. Boşanmış kadınlar, evliliğin daha az buyurgan olması ve daha fazla yetki sahibi olunması gerektiği konusunda birleşmişlerdir¹⁰. Evlilik deneyimi, boşanma sonrasında kadının konumunu sorgulamasına olanak vermekte ve kadının rolü konusunda ilerici bir davranış kalıbı oluşturmaktadır.

⁹ M.Vianello, Renata Siemienka, N. Davian, E.Lugri, R. Coppi, E. D'Arcangele, S.Bolasc, Gender Inequality. *A Comparative Study of Discrimination and Participation*, Sage Studies in International Sociology 39, Sponsored by ISA 1990, s.15-16

¹⁰ Frank F.Furstenberg and Nancy Ten Kate s.36

Boşanma sonrasında kadınlar, yeni bir evlilik ilişkisinin daha eşitlikçi olmasını beklemektedir. Karen Pyke'nin yapmış olduğu bir araştırmada kadınların büyük çoğunluğu, kocalarının gerektiği ölçüde evin yükünü paylaşmamasından şikayet etmesine rağmen, önceki eşlerine göre daha çok paylaştıklarını belirtmişlerdir. Yeniden evlenen erkek ve kadınlar, yeni kurdukları evlilik birliği içinde daha fazla paylaşım göstermektedirler¹¹. Diğer bir deyişle boşanma, kadının, yeniden evlilik içindeki rol ve statüsünde belirleyici olabilmektedir.

3.1.1 Hukuksal Açıdan Boşanma

Aile, sadece kan bağıntısı ve hısımlık ilişkisine dayalı olmayıp, bunların dışındaki ilişkileri de kapsamaktadır. Evlilik bağıntısının, oluşu, devamı, devamı süresince koşulları, sona eriş ve karı-kocanın mallarının yönetimi "aile hukuku" tarafından düzenlenmektedir. Türk aile yaşamı, Yurttaşlar yasası'nın yürürlüğe girdiği 1926 tarihine değin, Fıkıh kuralları, diğer bir deyişle dinsel temelli kurallara dayanarak düzenlenmekte idi. Bu anlamda evlilik kurumu da, din temeline dayanmakta ve özel bir kurum niteliği taşımakta idi. Nikah, özel bir sözleşme ile imamın okuduğu dua ile kıyılmaktaydı. İslam, evliliği kutsamamakla birlikte, evliliğin geçerli olması için bir çok koşul koymaktadır. Evlenebilmek için kadından, evliliği engelleyecek bir engel olmadığını gösteren izin alınması gerekmektedir. En önemli koşullardan biri evlenmeye engel olacak yakınlıkta akraba (süt kardeş de dahil olmak üzere) olmamaktır. İslam en fazla dört kadınla çok eşliliğe izin vermiştir. Boşanma ise İslam hukukunda, özellikle erkekler açısından kolay bir işti. Her iki tarafın anlaşmasıyla boşanma mümkündü. Ancak hukuken geçerli olabilmesi için mahkeme hükmü gerekiyordu. Buna karşılık erkeğin karısını boşaması için sadece bunu beyan etmesi ve bunun kadı tarafından

¹¹ Akt. . Frank F.Furstenberg and Nancy Ten Kate s.38

kaydedilmesi gerekiyordu¹². Kadının boşanma hakkı, ancak evlenme sözleşmesi yapılırken, kocayı boşama yetkisi, koca tarafından kadına verildiği takdirde vardı. Aile hukuku alanında 1917’de “Hukuk’u Aile Kararnamesi” kabul edilerek erkeğin boşanma hakkı ve birden çok kadınla evlenme, şartlara bağlandı. Ancak, Medeni Kanununun kabulü ile, kadın erkek eşitliğine dayalı ve devletin denetimine bağlı yeni bir aile hukuku düzeni kuruldu ve aile hukuku alanında özel sistemden yeni devletçi ve düzençi sisteme geçildi¹³. Bununla birlikte, Türk Aile Hukuku, “evliliğin meydana gelmesinde bireyin rızasının önemi ve bu rızadaki sakatlığın, evliliğin bozulmasına neden olabilmesi; boşanmayı isteme hakkının eşlere tanınması; karı-koca mallarının yönetilmesine ilişkin sözleşmenin onlarca düzenlenmesi, diğer bir deyişle yasada yazılı mal rejimlerinden birinin seçimi konusunda eşlerin özgür bırakılması gibi konularda bireysel iradeye” yer vermiştir¹⁴. Medeni Kanun, cinsiyet ayrımı gözetmemesine rağmen, evlilik birliği içinde karı-kocanın hak ve yükümlülükleri bakımından kadın aleyhine eşitlik ilkesine uymayan düzenlemelere de yer vermektedir. Kanun, kadını korumaya değer bularak ona aile içi görevler yükleyen klasik görüşten hareketle, ailenin bakımı ile yükümlü kıldığı kocaya, bu ağır sorumluluğuna koşut olarak daha üstün haklar tanımak durumunda kalmıştır. 1979’da Türkiye’nin de katıldığı BM Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Kaldırılması Sözleşmesi, kadın ve erkeğin geleneksel rollerinin değişmesi gerektiğini vurgulayarak, erkek ve kadın arasında tam bir eşitlik kurulması yönünde girişimde bulunmuştur. Bu gelişmeler, Aile Hukuku alanında da etkili olarak bu alanı düzenleyen kuralların yenilenmesi ve güncelleştirilmesi zorunluluğunu doğurmuştur. 1994 yılında kurulan komisyon tarafından TBMM’ye sunulan Türk Medeni Kanun Tasarısı, Aile Hukuku alanındaki yeni eğilimler, dikkate alınarak hazırlanmıştır. Yeni tasarı ile, eşlerin evlilik birliğine yalnız parasal olarak yaptıkları katkıları değil, aile içi

¹² Alan Duben ve Cem Behar, a.g.e., s.124-129

¹³ Hıfzı V.Velidedeoğlu, a.g.e., s.17-25

¹⁴ L.Sirmen, “Medeni Hukuktaki Son Gelişmelerin Işığı Altında Evlenme ve Boşanma Alanında Yeniden Düzenlenmesi Gereken Konular” *Hukukta Kadın Sempozyumu*, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yay., 1999, s.84

yükümlülüklerini yerine getirirken sarf ettikleri emek ve zihinsel katkıları da göz önüne alınarak değerlendirilmiştir. Edinilmiş mallara katılma rejimi, eşlerin boşanma nedeniyle uğramış oldukları zararları giderme konusunda, olmuştur¹⁵.

Bir diğer gelişme de boşanan kadının nafaka arttırmak için, kocanın bulunduğu yere gitmesine gerek kalmadan “kadının oturduğu yer mahkemesi, yetkilidir” hükmü ile oturduğu yerde dava açabilmesidir. Tüm bu girişimlere rağmen, düzeltilmesi gereken eksiklikler olduğu düşünülmektedir. Boşanma sonrası yoksulluk nafakası, eksikliği hissedilen bir konu olmaktadır. Bu konuda nafaka miktarının, paranın değer kaybetmesi ile birlikte ihtiyacı karşılayamaması, yoksul olan eski eşin, nafaka miktarının artırılması için dava açmak zorunda kalması örnek teşkil etmektedir.

3.1.2 Boşanmanın Psikolojik Sonuçları

Evliliğin, saygınlığını sürdürdüğü ve normatif olduğu toplumlarda, boşanma, çoğu zaman stres kaynağı olmaktadır.

Bohannon’a göre boşanma sonrasında bir çok konuda etkilenme, yaşanan stresin düzeyini arttırmaktadır. Boşanma, “kriz yaratan bir olay” ve birey üzerine etkileri de “duygusal kriz” olarak tanımlandığında, bu duygusal krizin yoğunluğu, bireyin boşanmaya yüklediği anlama, (boşanma durumunun yorumuna) bireyin maddi ve manevi kaynaklarına göre değişmektedir¹⁶. Bu da büyük ölçüde bireyin eğitim düzeyi, kentsel yaşam deneyimi, mesleki statü ve gelir düzeyi gibi değişkenlere bağlı olmaktadır.

Ayrılık kararının alınıp uygulamaya konmasından sonraki evre bireye yakın olan birinin ölümünden sonra geçirilen duygusal evreye benzemektedir. Bu

¹⁵ L.Sirmen a.g.e.,s.84-86

¹⁶ S.A.Atakan, a.g.e., s.549-550

süreçte, gerçeği reddetme, insanlardan uzak durma, öfke, kaybedilenleri geri alma için pazarlık ve daha sonra gerçekleri kabul edip uyum sağlama evresi yaşanmaktadır. Bu evre, başarısızlık duygusu, gelecek ile ilgili kaygılar, yalnızlık, kötümserlik gibi durumları içermektedir¹⁷. Bu gerilimler, kadın tarafından daha yoğun olarak yaşanmaktadır.

Bryan Rodgers, boşanmanın çocuk ve eşlerin psikolojik durumu üzerine etkisini araştıran çalışmasında, kadının erkeğe göre daha fazla depresyona girdiğini göstermektedir¹⁸.

Boşanmış ve dul insanların, evli erkek ve kadınlara göre, alkol bağımlılığı ve diğer sağlık problemlerinden daha çok etkilendiklerini gösteren çok fazla veri bulunmaktadır. Özellikle erkeklerin sağlık açısından evlilikten oldukça yarar sağladığı saptanmıştır. Araştırmalara göre, erkeğin, evlilikten daha fazla yarar elde etmesi, evliliğin, erkeklere yüksek risk taşıyan davranışlardan kaçınmalarını sağlamasından kaynaklanmaktadır. Kadın, evlilik içinde bir nevi sağlık memuru gibi davranmaktadır. Boşanmış olan erkekler bu kontrolden uzak kaldıkları için alkol vs gibi risklere daha yatkın bir davranış sergilemektedir¹⁹. Erkeklerin, evlilik içinde daha fazla yarar sağlamaları, evlilik dışında kalma oranını düşürmektedir. Erkekler, genellikle kadınlara göre daha fazla yeniden evlenme eğiliminde olmaktadır. Bu eğilim de erkeğin, boşanmadan kadına göre daha az etkilenmesinde önemli rol oynamaktadır.

3.1.3 Boşanmanın Ekonomik Sonuçları

Evlilik ilişkisinin sona ermesi, çift yönlü bir ilişki olmakla birlikte daha çok kadını etkileyen bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Genellikle alınan istatistikler, boşanma sonrasında kadın ve çocukların %73'ünün ekonomik olarak

¹⁷ S.A.Atakan. a.g.e., s.552

¹⁸ Bryan Rodgers, a.g.e., s.1294

¹⁹ Frank F.Furstenberg and Nancy Ten Kate a.g.e., s.36

daha kötü durumda olduklarını göstermektedir²⁰. 1979-1988 N.L.S. of Youth'un sonuçları, alt kültür grupları arasında boşanmanın, kadın için, erkekte daha ciddi sonuçları olduğunu göstermektedir. Genç erkekler, (özellikle de çok genç olanlar) bir çok anlamda ekonomik olarak çok iyi olmamasına rağmen, boşanma sonrası kadının ekonomik durumu, tüm alt gruplar için daha zayıf olmaktadır. Bir çok araştırma, eşitsizliğin, doğrudan veya dolaylı olarak, ev işleri, çocuk bakıcılığı gibi, kadının temel rollerinden ileri geldiğini ortaya koymaktadır²¹.

Araştırmalar, boşanma sonrasında erkeklerin durumunun ekonomik refah açısından eskisinden daha iyi olduğunu göstermektedir. Erkeklerin ücreti, aileyi geçindirdiği gerekçesi ile daima kadından daha yüksek olmaktadır. Boşanmayı takip eden ilk yılda erkekler kendileri için %42 daha fazla harcarken, aileleri %73 daha azla yetinmek zorunda kalmaktadır. Boşanmış ailelerin çocukları, büyük bir olasılıkla eskisine göre iki katı daha yoksul olmaktadır²². Pek çok boşanma durumunda çocuk, kadının velayeti altında kalmaktadır. Ekonomik açıdan erkeğe göre daha iyi durumda olmayan kadın, çocuğun bakım yükü ile daha fazla sıkıntıyı yüklenmektedir. Bu nedenle boşanma kadına, ekonomik açıdan da büyük yük getirmektedir.

Son birkaç onyılda tek ebeveynli (yalnızca anneli olan) ailelerin sayısında büyük artışlar olduğu görülmektedir. Bu oranların, 1960'ta %9'dan, 1987'de %20'ye yükselmesi, siyasetçilerin, sosyal tabakalaşma ve eşitlik üzerine araştırma yapanların dikkatini çekmiştir. Bu ilgi de tek ebeveynli ailelerde yoksulluk oranının, tartışmasız yüksek olmasından ileri gelmektedir. Bu ailelerin kabaca %50'si, yoksulluk içinde yaşamaktadır. Buna ilaveten düşük gelir, bu tür ailelerin çocukları açısından elverişsiz bir durum oluşturması ile de önemli bir sonuç

²⁰ Martha Farnsworth Riche "The Wrong Number Women, Children Economic Statistics After Divorce" *American Demographics*, March 1989, v11, n3, s.13

²¹ Pamela J. Smock, "Gender and the Short-run Economic Consequences of Marital Disruption", *Social Forces*, Sept., 1994, v.73, s.243

²² Marilyn French, , *Kadınlara Karşı Savaş*, Metis Yay., Çev.B.Eyüboğlu, 1992, s.232-233

olmaktadır. İki ebeveynli ailelere göre, bu ailelerin çocuklarının, yüksek eğitim yapma olasılığı düşük kalmaktadır²³. Tek ebeveynli ailelerde annenin çocuğun sorumluluğunu tek başına üstlenmesi, kaynak açısından çoğunlukla yeterli olmamaktadır. Bunun sonuçları da çocuğun yetişmesi ve eğitimin devam ettirilmesine yansımaktadır.

Kadınların boşanma sonrası yaşamının dezavantaj haline gelmesine yol açan etmenler, büyük ölçüde erkek ve kadınların, çalışma koşullarındaki farklılıklara bağlı olmaktadır. Kadınların ekonomik bağımlılıkları, evlilik dışında kalmaları durumunda maddi olarak zarara uğramalarına neden olmaktadır. Özellikle genç yaşta evlenenler, daha az eğitim alma olanağına sahip olmaktadır. Boşanmış olanlar arasında en fazla zarara genç olan ve daha az eğitilmiş olanlar uğramaktadır. Buna karşılık boşanmış olan erkeklerin ekonomik olarak etkilenmesinin nedeni, hayatlarındaki düzenin bozulması ile ilgili olarak kendilerinden kaynaklanmaktadır²⁴. Evlilik içinde alışmış oldukları düzen, evlilik sona erdiğinde erkeğin zorlanmasına neden olurken, bu zorlanma iş yaşamına da yansımaktadır. Evin idaresi, ev işlerinin yürütülmesi çalışıyor olsa bile kadın üzerinde olduğu için, kadının yokluğu durumunda, erkeğin yaşamı aksamaktadır.

Evlilik ve evliliğin sona ermesi durumunda kadının ekonomik durumu ile ilgili olarak, kişisel gelir ve kişi başına düşen gelirin de dikkate alınması gerekmektedir. Kişisel gelir, erkeklerin ve kadınların yaşamlarını düzenlemede bağımsız olarak sahip oldukları ekonomik kaynakların enformasyonunu vermektedir. Kişisel gelir ile aile gelirinin ne kadarının evin reisine ait olduğu, boşanma sonrası ekonomik refahı belirlemektedir²⁵. Boşanma sonrası kadının

²³ Pamela J. Smock, s. 243.

²⁴ Pamela J. Smock, s. 244

²⁵ Pamela J. Smock, s. 244

ekonomik koşullarını büyük ölçüde etkileyen kişisel gelir, boşanma kararını almada da önemli bir belirleyici olmaktadır.

İnsani sermayenin farklılıkları (eğitim, çalışma deneyimi) boşanma sonrası ekonomik refahta görülen cinsiyetler arası eşitsizliklerin büyük bir kısmını açıklamaktadır. İnsani sermaye, iş piyasasından elde edilen ekonomik ödüllerin, eğitim ve iş deneyimi türünden etmenleri anlatmaktadır. Kadınlar, evlilik içinde daha az iş deneyimi ve mesleki birikime sahip olmaktadır. Bunun nedeni büyük ölçüde, kadınların ev işlerinden, çocuk bakımından sorumlu olmalarıdır. Evlilik bozulduğunda kadınlar, ne yaşamlarını sürdürebilmek için gerekli ücreti sağlayan işe ne de bu ücreti sağlayacak iş deneyimine sahip olabilmektedir. Kadınlar için evlilik boyunca alışıldık bir rol olan çocuk bakıcılığı, boşanma sonrasında doğrudan doğruya ekonomik bir dezavantaja dönüşmektedir. Bu koşullar nedeniyle boşanma, kadının yaşam standardının düşmesine yol açmaktadır²⁶.

Boşanma sonrasında ekonomik refahtaki cinsiyet eşitsizlikleri, büyük ölçüde çocuğa bağlı olmaktadır. Evlilik boyunca da evlilik sonrasında da esas çocuk bakıcısı kadın olmaktadır. Çünkü çocuğun dışarıda bakımının maliyeti yüksektir. Çocuksuz kadınlar, boşanma sonrasında iş deneyimine daha fazla sahip olarak, anne olan kadınlara göre daha kolay işe girebilmektedirler. Eğitim düzeyinin yüksek olması, iş gücü olarak kadının geliri üzerinde önemli ölçüde etkili olmaktadır. Eğitim düzeyinin yüksek olması iş olanakları yanında yeniden evlenmesi için de fırsatlar yaratabilmektedir. Bu koşullar, kadının ekonomik durumunun iyileşmesine yardımcı olabilmektedir²⁷. Çocuğa sahip olmayan kadınlar, çocuğu olan kadınlara göre iş deneyimi edinmeye daha çok emek

²⁶Pamela J. Smock, s.245. Bkz.Pamela J.Smock; Wendy D.Manning; Sanjiv Gupta, "The Effect of Marriage and Divorce on Women's Economic Well-Being", *American Sociological Review*, Dec. 1999; v.64, 16.Boşanma sonrası kadınların %73'ünün yaşam standardının düştüğü, erkeklerin %42'sinin yaşam standardında yükselme olduğu kaydedilmiştir. Bkz.Richard R.Peterson, "A Re-evaluation of the Economic Consequences of Divorce" *American Sociological Review*, June 1996, v.61, n.3.

²⁷Pamela J. Smock, s.246-.bkz.,Elizabeth H.Peters "The Importance of Financial Considerations in Divorce Decisions" *Economic Inquiry*, Jan 1993, v.31, n.1, s.80.

vermişlerdir. Bu deneyim de kadının daha kolay iş bulmasını ve daha fazla ücret almasını sağlayabilmektedir.

Buna karşılık, National Survey of Families and Household 1992-1993'te ayrılan kadınların %43'ünün, maddi açıdan evlilik süresince olduğundan daha iyi durumda olduklarını saptamıştır. Bu sonuçlar, mutsuz bir evliliği sona erdirmenin olumlu yönlerinin de olabileceğini göstermektedir²⁸. Boşanma sonrasında kadının ekonomik durumu ile ilgili olarak Peters, boşanmayı izleyen ilk yıllarda gelirin düştüğünü, beş yıl gibi bir süreç sonucunda yavaş yavaş iyileştiğini savunmaktadır. Duncan ve Hoffman'a göre de boşanmayı izleyen beş yıl içinde kadın yeniden evlenerek daha önce sahip olduğu aile gelirinin düzeyine ulaştığını bulmuşlardır²⁹. Ancak genel olarak kadın, boşanma halinde ekonomik yönden büyük sıkıntılar yaşamaktadır. Çocuğun bakımı çoğu kez erkeğin ödediği nafakayı aşmakta ve kadının ekonomik olarak refah içinde olmasını engellemektedir. Sadece bazı ülkeler kamu destek sistemleri, aile yardımı, işsizlik sigortası ve gelişmiş sağlık sistemleri ile sorunları önemli ölçüde hafifletmektedir.

3.2 Çalışma Yaşamı Ve Kadın

Sanayileşme ile birlikte çalışma yaşamına faal olarak katılmaya başlayan kadın ücretli emeğinin yapısı, son yıllarda önemli ölçüde değişime uğramaktadır. Kadının çalışma yaşamına katılımı artmakla birlikte, kadın iş gücü, kalıcı olma özelliğini de kazanmaya başlamıştır. Bununla birlikte, kadının çalıştığı alanlarda da çeşitlenmeler, göze çarpmaktadır. Ancak bu gelişmelere rağmen, kadının iş gücü piyasasındaki ikincil konumu devam etmektedir. Bu bölümde iş gücü piyasasındaki ikincil konumunun nedenleri, çalışma yaşamında kadının

²⁸ Frank F.Furstenberg & Nancy Ten Kate s.36.

²⁹ Elizabeth H.Peters a.g.e. s.73-79

karşılaşmış olduğu sorunlar ve çalışma koşulları, boşanmanın etkileri ile birlikte irdelenecektir.

3.2.1 Kadının İş Gücüne Katılımı

1900'lerden beri kadının özellikle de evli kadınların işgücüne katılım oranı, belirgin bir şekilde artmaktadır. 19 yüzyıl sonu ve 20.yüzyıl başlarında çalışan kadına ait istatistikler, iyi ücret alan kadınların, hizmetçilik, evde biçki-dikiş işlerinde, tekstil sanayiinde çalıştıklarını göstermektedir. Masa başı işlerin göreceli olarak yaygınlaşması ile, gittikçe artan sayıda kadın, büro işlerinde ve hizmet sektöründe çalışmaya başlamıştır.

İkinci Dünya savaşından bu yana kadının işgücü içindeki payı önemli ölçüde artmıştır. En yüksek artış da çalışan evli kadınlar arasında görülmektedir. Özellikle 1900-1940 arasında evli kadınların işgücüne katılımı, 1940-1970 yılları arasındaki katılımın, iki misli olmuştur. Evli kadınlarda işgücüne katılımdaki bu artış, her yaşta kadın arasında ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte küçük çocuğu olan evli kadınların iş gücüne katılım oranları, diğer kadınlara göre daha düşük kalmaktadır. İstatistiklere göre 1977'de altı yaşın altında çocuğu ve eşi ile birlikte yaşayan kadınların %39'u, altı-onyedi yaş arası çocuğa sahip olan kadınların % 56'sı ve onsekiz yaşın altında çocuğu olmayan kadınların % 45'i iş gücüne katılmaktadır. Krepes ve Clark, son birkaç yılda küçük çocuklu kadınların iş gücüne katılım oranlarında da artış olduğunu ancak bu eğilimlerin, küçük çocuklu kadınların ve tüm evli kadınların iş gücüne katılım oranlarında farklılığa yol açmadığını ortaya koymaktadır. Buna karşın 20 ve 55 yaşları arasındaki evli erkekler için küçük çocukların varlığının, erkeğin işgücüne katılımında etkisi olmadığı saptanmıştır³⁰. Kadının medeni durumu ve çocuğa sahip olması, kadının işgücüne katılımında, önemli ölçüde belirleyici olmaktadır. Erkek, ev içi işlerden kadın kadar sorumlu olmamaktadır. Bu nedenle bir çocuğa sahip olduğunda kadın,

³⁰ Akt., J.Stockard, and M.M.Johnson, a.g.e., s.27-28.

çoğunlukla çalışma yaşamından ayrılmaktadır. Çocuğun bakımı ile birinci dereceden anne sorumlu olduğu için, küçük bir çocuğa sahip olma durumunda çoğunlukla kadın, çalışma yaşamından ayrılmaktadır.

Çalışma yaşamı içinde kadının yerine bakıldığında çok az ve sınırlı roller aldığı görülmektedir. Kadınların, kamusal alanın dışında tutulmasını temellendiren bir çok önemli varsayım, tam da toplumsal cinsiyetçi bir bakışı sergilemektedir. Bu konuda iktisadi alanda aynı bakış açısını yansıtan birkaç varsayıma yer verilmiştir.

- “Kadınlar irrasyoneldir ve iktisadi bir birim olmaya uygun değildir. Bu yüzden de doğru iktisadi kararlar alma açısından güvenilmezdir”³¹.
- Kadınların evli veya mutlaka evlenecek olmaları, erkek yakınlarına iktisadi olarak bağımlı olmalarını gerektirmekte ve bu da kadınların iş gücü piyasasındaki mevcudiyetinin önemsiz olmasına zemin hazırlamaktadır. Pigou, “Kadın işgücü” arzını belirleyen en temel unsurun, kocaların “işgücü geliri” (ücret) olduğunu belirtmektedir³². Bu varsayım ile kocanın gelir düzeyinin yükselmesine bağlı olarak, kadının çalışma yaşamından ayrıldığı öngörülmektedir.
- “Kadınlar hane halkı kararına bağlı olarak iş aramak durumundadır”³³Türk Medeni Kanununda kadının çalışmasını kocanın iznine bağlayan yasa maddesi 1990’da Anayasa mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. Ancak yeni yasa tasarısı ile bu konuyla ilgili olan 159. Maddenin yerine “eşler, meslek seçiminde ve bunu yürütmeye ailenin saadetine dikkate almak zorundadır” hükmü getirilmiştir. Dolayısıyla kadın, bireysel olarak mesleğini belirlemede tek başına karar verme hakkına sahip olamamaktadır. Bu da iş gücü piyasasında kadının, kararsız bir iş gücü olarak algılanmasına yol açmaktadır.

³¹ akt. U.Serdaroğlu - N.Özkaplan, “İktisat ve Toplumsal Cinsiyet.”. *İktisat Dergisi* Mart 98, s.10

³² Akt.,U.Serdaroğlu- N.Özkaplan a.g.e., s.10

³³ Akt., U. Serdaroğlu - N.Özkaplan a.g.e., s.10

- “İşgücü içinde kadınların sayısının artması, sanayide depresyona ve aile yaşamında bozukluklara yol açabilecektir”³⁴. Bu konuda Marshall’ın benzer bir görüşü “Kadınların ev dışında çalışmaları, ev işlerini tam anlamıyla yapmalarını, çocuklarını doğru dürüst yetiştirmelerini engeller”³⁵ şeklindedir. Kadının kamusal alanda var olmasının, kadının normatif öncülüğü olan görevlerini ihmal edeceği düşünülmektedir.
- Bir diğer varsayım da “kadınların sanayide istihdamı ile bebek ölümleri arasında ciddi bir korelasyonun olduğu” varsayımdır³⁶. Bu ve benzeri bir çok varsayım, toplumsal cinsiyetin evrenselleştirilerek, benimsenmesine neden olmaktadır. Aynı yaklaşımın uzantısı olarak, ev içi üretimin temel faktörü olan kadın emeği de, üretken bir emek olarak görülmemektedir. Bu konuda getirilen bir öneri ise, iktisadın, kurumlar, devlet ve ev-içi ilişkileri birlikte kapsayacak şekilde yeniden tanımlaması olmaktadır³⁷.

Bu varsayımlar çerçevesinde iktisatçılar, ayrımcılığı yaratan mekanizmanın, işgücü piyasası olduğu görüşüne dayanmaktadır. Ancak piyasanın bu ayrımcılığı yaratmadaki rasyonelliği tamamen ekonomik temele, diğer bir deyişle tercihlere, fiyat ve verimliliğe dayanmaktadır³⁸.

Bu nedenle kadın iş gücü konusunda yaygın olan önyargıların ortadan kalkması ve kadın için çalışma koşullarının düzenlenmesi için, ekonomik alanda yeniden bir tanımlamaya gidilmesi zorunlu olmaktadır.

İş gücü piyasasındaki bu şartlardan dolayı çok az sayıda kadın, eşit fırsat politikalarından yararlanmakta (bunlar çoğunlukla yönetim ve geleneksel erkek mesleklerinde olanlardır) çok sayıda kadın ise, ayrılmış bir piyasada vasıfsız ve

³⁴ Akt., Serdaroğlu a.g.e., s.10

³⁵ Akt.,U. Serdaroğlu, age.s.13

³⁶Ufuk Serdaroğlu, a.g.e.s.10

³⁷ Ufuk Serdaroğlu, a.g.e., s.13

³⁸ Yıldız Ecevit, “Türkiye’de Ücretli Kadın Emeğinin Toplumsal Cinsiyet Temelinde Analizi” Ayşe Berktaş Hacimirzaoğlu (ed),a.g.e., s.269

düşük ücretli işlerde yoğunlaşmaktadır. Ecevit işgücü piyasasında yer alan kadınların, ortak niteliklerini şöyle sıralamıştır;

- 1.Kadın işgücü, ucuz ve piyasaya kolayca çekilebilecek bir emek kaynağını oluşturmaktadır.
- 2.Kadınlar, işe almada ayrımcı bir uygulama ile karşılaşmaktadırlar.
- 3.Ücretli kadın emeği, değeri düşük olan emektir. Çoğu kez erkekten düşük ücret almaktadır.
- 4.Ücretli kadın emeği, uzun vadede güvenceden yoksun kolayca vazgeçilebilen,piyasa dışına atılma olasılığı yüksek emek olmaktadır.
- 5.Kadınların, ücretli işçi olarak kolektif örgütlenmesi gelişmemiştir. Sendikalarda örgütlenme durumunda da yönetime katılımları düşüktür.
- 6.Kadın, toplumsal cinsiyete göre ayrılan işgücü piyasasına girerken tercih yapma şansına sahip olmayıp, kendileri için önceden belirlenmiş işler arasından seçim yapmak durumundadır.
- 7.Toplumsal cinsiyet temelli ayrışmanın ikinci aşaması, iş yerinde gerçekleşmektedir. Kadınlar genellikle düşük statülü işlerde yoğunlaşmaktadır. Kadınlar daha çok vasıfsız görevlerde bulunurken, yönetici görevlerde çok az kadına rastlanmaktadır³⁹.

3.2.2. Çalışan Kadının Ev Ve İşe Ait Öncelik Sorunu

İktisadi alanda kadın iş gücüne yönelik önyargıların haklı temelleri olduğu görülmektedir. Ancak, böylesi varsayımlar çerçevesinde tutum geliştirme, bu önyargıların ve kadının eve ait öncelik sorununun yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Kadının eve ait öncelik sorununda çalışma koşullarının da, önemli bir payı bulunmaktadır.

∴ Kentli kadınların çalışma koşulları ve çalışma yaşamını terk etme nedenleri konusunda yapılan bir araştırma, kadının çalışma koşulları ve çalışmaya

³⁹Yıldız Ecevit, 1998 a.g.e., s.268

karşı tutumlarını büyük ölçüde yansıtmaktadır. Eyükoğlu ve diğerlerinin yaptığı bir araştırmanın sonuçlarına göre, kentlerde çalışan kadınların işgücü piyasasına erken yaşta girdikleri ancak 25 yaşından sonra ayrıldıkları görülmektedir. Aynı araştırmanın sonuçlarına göre 30 yaşın üzerinde bekar kadın oranının %3 olması önemli ölçüde açıklayıcı olmaktadır. Yetişkin kadınlar açısından evli ve çocuklu olma dışında bir konum olmaması⁴⁰ kadının tercihini evlilikten yana yapmasını zorunlu hale getirmektedir. Avrupa Birliği ülkelerinde de istihdamın mesleki statüye göre dağılımı, kadın ve erkek arasında aynı olmamaktadır. Kadınların çoğu iş gören statüsünde çalışmaktadır. Serbest meslek kategorisinde erkeklere göre az sayıda kadın bulunmaktadır. 1992 yılında Avrupa'da erkeklerin oranı %18.9 iken, kadınların oranı %9.6'dır. Bir işletme kuran kadınların oranı sadece %27'dir. Genelde kadınların girişimi ile kurulan işletmeler çok sınırlı bir sermayeye sahip ve küçük ölçekli işletmelerdir. İstihdam dağılımının bir sonucu olarak, kadın ve erkeklerin gelirleri açısından önemli farklılıklar bulunmaktadır. Kadınların ücretlerinin genel olarak erkeklerden %25 daha düşük olduğu tahmin edilmektedir. İşletme direktörleri ve yöneticileri arasında da kadınların temsil düzeyi oldukça düşüktür. İşletme yöneticisi olan kadınlar, sadece küçük ölçekli işletmenin yapısal güçlükleri ile değil, aynı zamanda özel engellerle de başa çıkmak zorunda kalmaktadır. Bu işletmelerin %50'si üç yıldan daha uzun süre faaliyet gösterememektedir. Kadınların, sermaye yetersizliği, finansman kaynaklarına ulaşım zorluğu ve işletmeyi geliştirme için gereken zamanı ev içi sorumlulukları nedeniyle bulamamaları, işletmelerin başarısız olmasına neden olmaktadır. Kadınların çalışma yaşamında aktif olduğu yaşlar da, Türkiye'deki sonuçlarla benzerlik göstermektedir. Avrupa Birliği ülkelerinde kadınlar arasında faaliyet oranı, 25 ve 30 yaşları arasında en yüksek orana ulaşmakta ve daha sonra hızla düşmektedir. İstatistiki veriler, anneliğin, kadınların kariyeri, mesleki

⁴⁰A. Eyükoğlu, Ş.Özar, H.T.Tanrıöver, "Kentli Kadınların Çalışma Koşulları ve Çalışma Yaşamını Terk Nedenleri". *İktisat Dergisi*, Mart/98.s.38

deneyimi ve ücret düzeyleri üzerindeki olumsuz etkisini teyit etmektedir⁴¹. Sonuç olarak evlenen ve çocuk sahibi olan kadının, çalışma yaşamına katılımı da düşmektedir. Bunun en önemli nedeni de kadına atfedilen öncelikli rolün ev ve ailenin bakımı iken erkeğe atfedilen rolün de evin geçimini sağlaması olmaktadır. Öğrenim düzeyinin yüksek olmasına ve buna bağlı olarak iş bulma olasılığının artmasına rağmen, evlilik, kadınlar için sosyal güvence ve statü kazandıran bir kurum olma özelliğini korumaktadır⁴². Bu nedenle bir çok kadın çalışmanın sağlayacağı sosyal güvenliği evlilik içinde karşılayarak, evlendikten sonra ve özellikle çocuğu olduktan sonra çalışma yaşamından ayrılmaktadır.

Eğitim düzeyi düşük olan yerleşim yerlerinde, eğitim alan kadının çalışması gerektiği, ama eğitim düzeyi düşük kadının sadece maddi zorunluluğu varsa çalışması gerektiği eğiliminin, yaygın olduğu görülmektedir. Bu eğilimin bir nedeni de eğitim düzeyi düşük kadınların fiili çalışma koşullarının son derece caydırıcı (vasıfsız, ağır ve uzun mesai, ayrımcılık, taciz gibi) olmasıdır⁴³.

Evlenme ve doğum, çalışma hayatına ara verme ve terk etmede en önemli nedenlerden olmaktadır. Çocuğa en iyi annenin bakacağı gibi yaygın görüşün yanı sıra, çocukların bakımı ile ilgili kurumlaşmanın henüz gerçekleşmemesi de önemli bir belirleyici olmaktadır.

Mesleki statü dağılımında eşitliğin sağlanabilmesi açısından Avrupa Komisyonu'nun da önerdiği uzlaştırma politikalarının hayata geçirilmesi, kadının mesleki statüsünün iyileştirilmesi için bir öncelik niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda çocuk bakımı ve ev işlerinde yardımcı olacak hizmetlerin kurumlaşması öncelikli bir ihtiyaç olmaktadır.

Kadınların istihdam piyasasına entegrasyonu, erkeklerin ve kadınların ev işlerinden aynı oranda sorumlu olmalarını ve çalışma saatlerinin, yeniden

⁴¹ Avrupa Birliği Bölgesel Politika ve Kaynaşma, Avrupa Komisyonu 1994, s.6-7.

⁴² Türkel Minibaş "Enformel Ekonomi Kadın İşsizliğine Çözüm mü?" Necla Arat (der)1997 a.g.e., s.104

⁴³ Eytükoğlu, A., Özer, S.,Tufan, H., age. S.40

düzenlenmesini gerektirmektedir. Avrupa Topluluğu, yapısal politikalar ile bölgesel dengesizlikleri gidermeyi hedeflemektedir. Bu amaçla 1995 yılında Birlik Bakanlar Konseyi, kadın ve erkek arasında fırsat eşitliğine yönelik kararları kabul etmiştir. 1926-2000 dönemini kapsayan bu program, fırsat eşitliği konusunu, hem topluluk düzeyinde, hem de ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde, tüm politikalara ve tüm programlara dahil etmeyi amaçlamaktadır. Eylem için öncelikli alanlar ekonomik ve sosyal alanda fırsat eşitliği, aile ve meslek hayatı arasında uzlaştırma sağlamaya yönelik politikaları teşvik etmek, karar alma sürecinde dengeli bir katılımı teşvik etmek, eşitlik hakkını kullanma koşullarını güçlendirmek, fırsat eşitliği ilkesine yönelik tedbirlerin uygulanması, izlenmesi ve değerlendirilmesini desteklemek olmaktadır⁴⁴.

3.3 Çalışma Yaşamında Toplumsal Cinsiyet Temelli Ayrımcılık

Meslek ve iş yaşamında yerleşmiş olan toplumsal cinsiyet ayrışması, işlerin, cinsiyete göre sınıflanıp tanımlanmasına ve daha sonra da piyasa üzerinde normatif bir baskı oluşmasına yol açmaktadır. Toplumsal cinsiyete göre sınıflama, işe alma süreçlerini de normatif olarak etkilemekte, meslekler, teknik gereçlerle değil, kadına ve erkeğe uygunluk nosyonları ile ayrılmakta idi. Tarihsel olarak üretilmiş bu değerler⁴⁵ çerçevesinde kadın, çalışma yaşamında varlığını sürdürmektedir.

Toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılığın örneklerine çalışma yaşamının her alanında rastlamak mümkün olmaktadır. Örneğin, Amerika'da erkek daha çok arabanın yağını değiştirmekte ve daha çok çim biçmektedir. Kadın ise daha çok toz almakta ve tuvalet temizlemektedir. İş yaşamında kadın daha çok, daktilo ve fotokopi makinesi kullanırken erkekler, daha çok teyp-ses kaydedici (dictaphone)

⁴⁴ Avrupa Birliği Bölgesel Politika a.g.e., s.9

⁴⁵ Yıldız Ecevit, 1998 a.g.e., s.271

gibi araçları kullanmaktadır⁴⁶. Bu anlamda iş yaşamında genellikle dikte eden erkek ve buna karşılık dikte edileni kaydeden veya yazıya dökme işlemini gerçekleştiren de kadın olmaktadır.

Çalışma yaşamı açısından kadının önünde iki yönlü bir handikap vardır. İlk olarak, meslek yolları, dar ve ayrıcalıklı bir grup olan, eğitilmiş orta grup kadınlarına açıktır. İkincisi, bu kadınlar da iş tercihlerinde ciddi bir biçimde sınırlandırılmaktadır. Çünkü geleneksel olarak evlilikle sonuçlanacak olan süreçte karşılaşılan iş fırsatları, geçici duraklar olarak görülmektedir. Hemşire, öğretmen veya büro işlerinde çalışanların büyük çoğunluğu kadın olduğu halde, bu alanlarda üst düzeyde, çoğunlukla erkekler yer almaktadır⁴⁷. Erkekler hemen hemen tüm yöneticilik görevlerinden kadınları dışlamışlardır. Norveç ve Avustralya'da her üç erkek yöneticiye karşılık bir kadın yönetici vardır. ABD'de büyük şirketlerin üst düzey yöneticileri arasında kadınların oranı %1'i geçmemektedir. En büyük 1000 şirketin beş önemli konumunda yer alan kadınların oranının %3 olduğu saptanmıştır⁴⁸. Çalışma yaşamında önemli görevler, erkekler tarafından yerine getirilmekle kalmayıp, kadının bu görevlere yükselme yolları da yeterince açık olmamaktadır. Kadın, çoğunlukla yardımcı rol oynamaktadır.

Büro işlerinde çalışan kadının konumu da benzer şekilde geleneksel öğeleri içermektedir. Evdeki benzeri gibi, sekreterin görevi de erkeğin ihtiyaçlarını karşılamak ve erkeğin konumuna uygun bulmayarak yapmadığı işleri, yapmak olmaktadır. Çoğu kez meslek, kadın için bir araç olmayıp, evlilik aracı ile ulaşılan bir alan olmaktadır.

Cinsler arası ayrımlaşma ile sınıf sistemi arasında da önemli bağlantı noktaları bulunmaktadır. Çalışan kadınların çalışma şartları, nispeten kötü ve düşük ücretli mesleklerde toplanmaları, hem işveren ve erkek işçilerin tavırları hem de kadının çocuk doğurması sonucu çalışma hayatının kesintiye uğramasının

⁴⁶J.Stockard .,and M.M.Johnson, a.g.e., s.11

⁴⁷ Comer,L., a.g.e., s.73-74

⁴⁸ Marilyn French a.g.e.s.46

etkisiyle ortaya çıkmıştır. Kadınlar, “eve ve aileye bağlılık ideolojisi”ni içeren koşullar altında, çalışma yaşamına devam etmektedir. Kadının sömürülmesi anlayışı, aile içinde varlığını sürdürdükçe bu sorunun ekonomik alanda da çözülmesi mümkün görünmemektedir⁴⁹

Kadınların iş gücüne katılım oranları gittikçe artmasına rağmen, erkeklerle aynı işlerde çalışmamaktadır. Valerie Oppenheimer, 1970’de “The sex-labeling of jobs” çalışmasında bu yüzyıl içinde kadınların, erkeklerin alanlarına girememekle birlikte, iş gücüne katılım oranlarında muazzam bir artış olduğunu ve kadınların çalışma alanlarının hızla yaygınlaştığını savunmaktadır. Gross’ a göre kadın meslekleri, erkeklere daha fazla açıkken, erkek meslekleri, kadınlara daha az açık olmaktadır. Kadın hala kütüphaneci, hemşire, öğretmen, sekreter, tekstil işçisi, ev kadını, özel servis gibi alanlarda hakim olmaktadır⁵⁰. Çalışma alanlarında olduğu kadar ücretler arasında da kadın ve erkek açısından önemli farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Kadın ve erkek full-time ve aynı koşullarda çalışıyor olsa bile farklı ücretler almaktadır. Son yıllarda kadın ve erkekleri eşitleyen yasaların çıkmasına rağmen yine de ücretler arasındaki uçurum sabit kalmıştır. 1960’da ondört yaş üzerinde full-time çalışan erkeklerin ortalama yıllık geliri 5,435 dolarken, kadın çalışanların 3,296 dolardır. 1977’de erkeklerin yıllık ortalama geliri 14,626 dolar iken kadınların ortalama yıllık geliri 8,618 dolar olarak belirlenmiştir. İstatistiki verilere göre, kadınların ücretleri göreceli olarak düşme göstermiştir. Bekar kadınların gelirleri, evli kadınlara göre daha fazla olmakta ancak yine de aradaki fark, kadın ve erkeklerin ücretleri arasındaki farktan daha az olmaktadır⁵¹. Ekonomideki cinsel ayrımcılığın şiddetinde, değişme olmamasına rağmen, hacmi genişlemiştir. Günümüzde Amerikalı kadınların %51’i, işgücü içinde yer

⁴⁹ Anthony Giddens, a.g.e., s.127

⁵⁰ Akt., J.Stockard and M.M.Johnson, a.g.e., s.29

⁵¹ J.Stockard, and M.M.Johnson, a.g.e., s.30-31

almaktadır. 1880’de yalnızca %5’i istihdam ediliyordu. Yüzyıl önce sadece %5’i dışarıda ücretli olarak çalışırken, bugün bütün evli kadınların yarısının, bir işte çalışarak elde ettikleri gelirleri vardır. Bugün yasalar, bütün eğitim programlarını ve meslek kapılarını, kadınlara açık tutmaktadır. Fakat 1880’lerde kadın için bir çok alan kapalı idi. Tüm bunlar, ekonomik eşitliğe doğru atılmış önemli adımlar gibi görünmektedir. Ancak tam gün çalışan bir kadının ortalama yıllık kazancı, hala bir erkeğin yıllık kazancının oranının 3/5’i civarında olmaktadır. Ne eğitimle ilgili olanaklar, ne yasa maddeleri ne de politik, teknolojik gelişmeler, kadınların erkeklerden geride olmasını değiştirmedir. Yüksekokul mezunu bir kadının yaşam boyu ortalama geliri, hala ancak lise terk bir erkeğin geliri ile karşılaştırılabilir durumda olmaktadır⁵².

3.4 Türkiye’de Kadın Açısından Çalışma Koşulları

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar Müslüman-Türk toplumu erkeklerin üretim işlevi, kadınların da yeniden üretim işlevi ile cinsiyete dayalı bir işbölümü sergilemektedir. Bu işbölümü büyük ölçüde dinsel ideolojinin belirlediği geleneksel tarımsal üretime dayalı bir yapılanma olmuştur. Geleneksel toplumlarda aile temel üretim birimi olmaktadır. Bu bağlamda Osmanlı toplumunda da ataerkil geniş aile tipi yaygındır. Bürokratik yapılanmaların gelişmediği ve birincil ilişkilerin hakim olduğu bu tür toplumlarda bireyin yaşamı aile üyelerinin kontrolü içinde olmaktadır. Bu tip aile içinde kadın, önemli yer tutmasına karşın, kadının konumu gerek aile içindeki üretim işlevi ve gerekse toplumdaki statüsü ile orantılı değildir⁵³.

Türkiye’de de kadınlar, eğitim düzeyinin yükselmesi, hizmet sektörünün genişlemesi, tüketimin artması gibi gelişmeler ile birlikte son yıllarda daha fazla

⁵² Ivan Illich, *Gender*, Çev.Ahmet Fethi, Ayraç yay., Ankara 1996, s.35-39

⁵³ Ülgen Oskay “Çalışan Kadının Türk Toplum Yaşamında Konumu”Alman Kültür Merkezi ve Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümünün Düz. Sempozyum s.73

çalışma yaşamına katılmaktadır. Kentleşme sürecinin yoğun olarak yaşandığı ülkelerde, işgücünün sektörler arasındaki transferi, toplumsal değişmeye de yeni boyutlar getirmektedir. Kadının işgücü içinde aktif olarak rol alması, toplumsal değer ve normları da etkilemekte ve toplumsal işleyiş açısından, yeni yapılanmalara olanak hazırlamaktadır⁵⁴. Ancak, kadını çalışma ve aile yaşamındaki ikincil sınıf konumu devam etmektedir. Bu cinsiyete dayalı işbölümü ve düşün biçimi büyük ölçüde toplumsal yapının niteliğine bağlı olmaktadır. Bu toplumsal yapı içinde çalışan kadın da konumu açısından etkilenmektedir. Ücretli iş gücüne katılarak özgürleşen ve kendini gerçekleştiren kadın, gerek aile yaşamındaki gerekse iş yaşamındaki ataerkil ilişkilerin dışında kalamamaktadır. Kadının yeniden üretim işlevini, kendine özgü ve kendi işlevi olarak algılayıp benimsemesi, ancak diğer yandan çalışma yaşamına ilgi duyması, eşitlikçilik eğilimi ve ev, eş, anne, iş kadını rollerini ayırmaştırmadan birlikte yürütme çabası, geleneksellikle çağdaş olan arasında kalmasına neden olmaktadır⁵⁵.

Toplumumuzda eğitim, cinsiyete dayalı rol bölüşümünü geliştirecek yönde olmaktadır. Diğer bir deyişle eğitim, ataerkil toplum yapısının değerlerini benimseme yönündeki toplumsallaşma sürecine hizmet etmektedir. Bu nedenle eğitim düzeyi yüksek olan kadınlar da, toplumsal cinsiyet rollerini sorgulama yerine benimseme yönünde eğilim göstermektedirler⁵⁶.

Kadın, çalışma yaşamına katılmakla “kadının evi yeridir” şeklindeki yaşam biçimine karşı gibi gözükse de genellikle kadın, ev ve işi bir arada götürerek daha fazla sorumluluğu üstlenmektedir. Ücretlerin azlığı ve çalışma koşullarının ağırlığı, çalışma saatlerinin uzaması, ev işleri ve sorumlulukları, kadın için, ev kadınlığını çekici hale getirmektedir. Yine aynı nedenlerle çalışma, kadın için bir

⁵⁴ Ercan Tathdil, “Kentleşme Sürecinde Kadın ve Çalışma Yaşamı” Alman Kültür Merkezi ve Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümünün Düz. Sempozyum Yay. Alman Kültür Merkezi Temmuz 1994. s.45

⁵⁵ Ü.Oskay, a.g.e.s.,76-77

⁵⁶ Meryem Koray, “Türkiye’de kadınlar, Çalışma Yaşamındaki Yerleri ve Sendikalarla İlişkileri” 1993 “Eşitlik hakları-Çalışan Kadınlar” Alman Kültür Merkezi 1994. s.135

amaç durumuna gelememektedir⁵⁷. Özellikle formal sektörde çalışmayan kadınlar, bu koşullara daha çok maruz kaldıkları için çalışma konusunda daha çok isteksiz kalmaktadır⁵⁸.

Türkiye’de hem sanayi hem de hizmet alanında toplumsal cinsiyet temelli ayrışma belirgin bir şekilde varlığını korumaktadır. Kadınlar, el emeği yoğun, hafif sanayi dallarındaki montaj işlerinde yoğunlaşmışlardır. Genel olarak, yönetimle ilgili, bilimsel bilgi, sermaye ve teknolojinin kontrolünün gerektiği dallardan dışlanmışlardır. Yardımcılığa dayanan, rutin işler, sosyal refah, halk sağlığı, hizmet işleri ile ilişkilendirilmekte ve çoğu kez başkalarını aldığı kararları yerine getirmektedirler⁵⁹.

Bu toplumsal değerler içinde yetişen kadın için evi ve ailesi, çalışma yaşamından önce gelmektedir. Aynı toplumsal değerlerin etkisi altında kadın evlendiğinde veya çocuk sahibi olduğunda çoğunlukla işini bırakmaktadır. İşverenin de aynı yöndeki beklentisi kadının işe girmesi veya ücreti konusunda handikap oluşturmaktadır. Bununla birlikte kadının istihdam alanındaki yeri tam olarak belirlenmemektedir. Resmi istatistikler, geçmiş sayımlardaki yanlış bilgiler, sayımcıların önyargıları, cevap verenlerin önyargıları, hesaplama hataları gibi nedenlerle kadın işgücünün tam olarak belirlenememesine yol açmaktadır. İnfomal sektörlerin genişlemesi de evlerinde çalışan kadın sayısını arttırmıştır⁶⁰. Çok sayıda kadın, bu sektörde yer almasına karşın, resmi istatistiklere yansımamaktadır. Ancak informal olarak yapılan iş, ev dışındaki bir işyerinde gerçekleştirilmediğinden gerek kadın ve gerekse ailesi tarafından “çalışma” olarak nitelendirilmemektedir. Bu nedenle informal işler, kadını özgürleştirmediği gibi, ekonomik bağımsızlığına olan katkısı da oldukça düşük olmaktadır. Ayrıca kadın

⁵⁷ Meryem Koray, a.g.e., s.135

⁵⁸Ferhunde Özbay, “Women’s Labor in Rural and Urban Settings” *Boğaziçi Journal Review of Social, Economic and Administrative Studies*, Boğaziçi Üniv.Yay. Vol.8, 1994, s.5.

⁵⁹ Yıldız Ecevit, 1998, a.g.e., s.272

⁶⁰ Ferhunde Özbay, 1994 a.g.e., s.6.

bu tür işleri gerçekleştirirken çevre ile bağlantısı olmamaktadır. İnfomal iş, kadını, sadece üretime katıldığı alanda değil, sosyal ve siyasal alandaki katılımını da sınırlamaktadır⁶¹.

Bununla birlikte geleneksel ideoloji “kadın için aile ve çocuğun her şeyden önce olduğunu” kuşaktan kuşağa aktararak, davranış, düşünce ve becerilerin cinsiyete göre ayrılmasına neden olmaktadır. Bu nedenle çalışma yaşamında erkeğe ve kadına göre meslekler belirlenmektedir. Kadınlar, bu nedenle daha çok hizmet sektöründe yer almaktadır⁶². Ancak Avrupa ülkeleri ile karşılaştırıldığında kadının mesleki konumunun daha iyi olduğu gözlenmektedir. Öğretmenlik, Hemşirelik, sekreterlik gibi meslekler, uzun yıllar kadın meslekleri olarak görülmüştür.

Öğretmenlik de, kadınlar için en eski meslek geleneğine sahip alanlardan biri olmaktadır. Kadın öğretmen, gerek Osmanlı İmparatorluğunda gerekse Cumhuriyet’te “medeniyete geçiş projeleri” kapsamında önemli figürlerden biri olmuştur. Öğretmenliğin önemli bir özelliği, kamu görevi olmasıdır. Öğretmen kadın sayısının artışı ile memuriyetin saygınlık ve maddi çekiciliğini yitirmesi nedeniyle erkeklerin öğretmenlikten kaçınması arasında çarpıcı bir ilişki bulunmaktadır. Bununla birlikte öğretmenlik mesleğinde erkekler daha çok yönetim ve denetim konumlarında yer almaktadır⁶³. Ancak son yıllarda eczacılık, doktorluk, diş hekimliği, bankacılık, mimarlık, mühendislik, öğretim üyeliği ve benzeri gibi alanlarda da kadınların oranları giderek artmaktadır. Örneğin sosyal bilimlerde kadın öğretim üyesi oranı %43.9 doğa bilimlerinde de %31.6 mühendislik alanında %23.6 ve ziraat alanında %17.4’tür⁶⁴. Avrupa Birliği ülkelerinde kadın eğitimcilerin oranı sosyal bilimler, dil, kültür ve tarih dallarında

⁶¹ Türkel Minibaş, a.g.e., s.109-110

⁶² N.Arak, “Türkiye’de Kadınların Çalışma Yaşamında Karşılaştıkları Zorlukların Sosyo –Kültürel Nedenleri” Türkiye’de Kadın Olmak .N.Arak (der)Say.Yay.1996B, s.45

⁶³ Mine Tan, “Bir Kadın Mesleği: Öğretmenlik”, N.Arak (Der), 1996A, s.41-43

⁶⁴ Feride Acar, “Türkiye’de Kadınların Yüksek Öğrenim Deneyimi” N.Arak(Der)1996B, a.g.e., s.200

yoğunlaşırken, matematik ve teknik alanlarda bu oran, oldukça düşmektedir⁶⁵. Bu veriler, erkeklere özgü olarak görülen mesleklere kadının, giderek daha fazla yöneldiğini göstermektedir.

Kadının çalışma alanındaki profiline bakıldığında, kentsel alanda, sınırlı sayıda kadının, ücretli olarak çalıştığı görülmektedir. Kadınların çalıştıkları alanlar, uzmanlık gerektiren işler, idarecilik, büro işleri olarak belirginleşmektedir. Eğitim düzeyi düşük olan kadınlar beden gücü ile kalifiyesiz ve ağır işlerde çalışmaktadır. Bu işlerde çalışan kadınlar, çoğunlukla genç ve evli olmamaktadır. Yine çoğunlukla evlendikten sonra işten ayrılmaktadır. Çalışma oranlarında en yüksek yaş grubu 15-19 iken, 20 yaş sonrasında çalışma yaşamına katılım oranları yavaş yavaş düşme göstermektedir. Diğer taraftan beyaz yakalı işlerde çalışan kadınların yaş grubu daha yüksek olmaktadır. Bu kadınlar daha iyi eğitilmiş ve diğer gruba göre, daha geç evlenmektedir. Bu gruptaki kadınlarda 30-34 yaşları, en yüksek katılımın olduğu yaş grubudur. Bu grup için bir diğer belirgin özellik 45 yaş sonrasında katılım oranlarının düşmesi olmaktadır⁶⁶. Bu sonuçlar, beyaz yakalı işlerde çalışan kadının genç yaşta emekli olarak, aktif çalışma yaşamından ayrıldığını göstermektedir. Bununla birlikte, tarım sektörünün, kadın işgücü için temel işgücü kaynağı olmaya devam ettiği, tarım dışı faaliyetlerde kadının katılımının düşük düzeyde kaldığı, yükselme trendinin çok yavaş olduğu ve iş piyasasında düşük statülü işlerde çalıştığı görülmektedir⁶⁷.

Toplumumuzda çocuğun bakımı, ev işlerinin düzenlenmesi, yaşlıların bakımı gibi kadının sorumluluğu altında olan hizmetlerin kurumsallaşamaması da çalışan kadın üzerinde önemli bir baskı yaratmaktadır. Bu anlamda çalışma yaşamına katılma, kadını bir yandan özgürleştirirken diğer yandan

⁶⁵ N.Arat 1996A,a.g.e. s.50

⁶⁶ Férhunde Özbay, 1994 a.g.e.,s.10-11

⁶⁷ Şemsa Özar, "Some Observations on the Position of Women in the Labor Market in the Development Process of Turkey" *Boğaziçi Journal Review of Social, Economic and Administrative Studies*, Boğaziçi Üniv. Yay. Vol.8, 1994, s.33-34.

sınırlamaktadır⁶⁸. Çalışma yaşamına katılan kadının ev içinde azalmayan sorumlulukları, tüm çalışan kadınlar için ciddi sorunlar oluşturmaktadır. Bu sorunlar belli meslek ve gelir gruplarındaki kadınlar için daha hafif hissedilmektedir. Yardımcı kullanma, çocuğu anaokulu, kreş veya etüdlere gönderme imkanı, kadının ev içindeki yükünü önemli ölçüde azaltmaktadır. Ancak boşanma yoluyla parçalanmış ailelerde kadının gelir düzeyi çoğunlukla bunları karşılamaya yetmemekte ve kadına getirdiği büyük olmaktadır. Erkeğin aile reisi olduğu ve evin geçiminden öncelikle sorumlu olduğu anlayışı ile belirlenen ücret politikası, kadını bir erkeğe bağlı olarak yaşadığını varsaymakta⁶⁹ ve yaşamak durumunda bırakmaktadır. Bir erkeğe bağlı olarak yaşamayan boşanmış kadın bu durumdan en büyük zararı gören kesim olmaktadır.

Türkiye’de kadınların ekonomik bağımsızlıklarını elde edememelerinin en önemli nedeni eğitimden yeterince yararlanamaması olmaktadır. Eğitimsizlik, yanlış koşullanmaları ve olumsuz kültürel kalıpların yeniden üretilip, benimsenmesine yol açmaktadır. Her konuda karar alma sorumluluğunu erkeğe veren geleneksel kültür, aynı düzeyde olmamakla birlikte toplumun her kesiminde benimsenmektedir. Örneğin, ülkemizin gelişmiş Batı bölgelerinde yaşayan erkeklerin %49’u, Doğu bölgelerinde yaşayan erkeklerin %60.2’si kural olarak erkeklerin, daha akıllı olduklarını, Batı’daki erkeklerin %56.3’ü Doğu’dakilerin %73.4’ü “Evde kocanın karısı üzerinde mutlak otoritesi olduğunu ve kadının, her zaman kocasına itaat etmesi gerektiğini” ve en önemlisi Batı’da yaşayan erkeklerin %35.9’u, Doğu’da yaşayan erkeklerin ise 56.7’si, “kadın kocasına itaat etmediğinde kocanın onu dövmeye hakkı olduğu” görüşünü benimsemektedir. TÜSİAD’ın Türk Toplumunun Değerleri araştırmasında da aynı geleneksel kültürün ürünü olan bir düşünce yapısının hakim olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılanların %52’si, iş sayısının az ve işsizliğin fazla olduğu durumlarda, önceliğin erkeğe tanınmasını istemektedir. Araştırmaya katılanların

⁶⁸ N.Kuyas, “Female Labor Power Relations in the Urban Turkish Family” Ç.Kağıtçıbaşı (ed), a.g.e., s.182

⁶⁹ Yıldız Ecevit 1998, a.g.e., s.273

%88.3'ü, gerçekte hayattan istedikleri şeyin evleri ve çocukları olduğunu belirtmişlerdir⁷⁰. Bu veriler, kadının kamusal alanda yeterince yer alamamasını iyi açıklamaktadır. Aynı araştırmanın sonuçlarına göre, araştırmaya katılanların %86'sı evin gelirin, kadının da katkıda bulunması gerektiğini savunmaktadır⁷¹. Sonuç olarak ekonomik gerçeklik, geleneksel değerlerin dayattığı “kadının yeri evidir” görüşünü bir ölçüde zayıflatmış olsa da gerek piyasa gerekse çalışma koşullarındaki handikaplar, kadının konumunu tam olarak değiştirememektedir.

3.5. Araştırmanın Metodolojisi

Toplumsal değişimler, toplumsal bir kurum olan aile yapısında ve ailenin işlevlerinde önemli değişimlere yol açmaktadır. Aile de değişen işlevleri çerçevesinde, üyelerinin maddi ve manevi ihtiyaçlarını daha üst düzeyde karşılayabilecek bir nitelik kazanmaya başlamaktadır. Aile yapısı ile birlikte evliliğe verilen anlam ve evlilik içi rol ve ilişkiler de değişime uğramaktadır. Burgess, kentleşmenin, hareketliliğe, bireyselleşmeye ve kadının özgürleşmesine yol açtığını, bu süreçte, ailenin yasaya ve adete dayalı bir kurum olmaktan çıkıp, ortaklığa ve sevgiye dayanan bir kuruma dönüştüğünü belirtmektedir. Burgess, mahremiyet ve samimiyete duyulan ihtiyaç ve beklentilerdeki artışın evlilik üzerine yaptığı baskının, aile içinde değişime yol açtığını ve bu değişimin, topluma büyük ölçüde faydası olduğunu kabul etmektedir⁷². Diğer bir deyişle aile, ekonomik bir birliktelikten çıkıp, sevgi ve anlayışın önplana çıktığı bir kurum haline gelmektedir.

Modern yaşamın yoğun temposu içinde, ancak evlilikten karşılanabilecek beklentilerin, karşılanamaması boşanmayı kolaylaştırmaktadır. Evlilik içindeki sorumlulukların, eşler tarafından gerektiği gibi yerine getirilememesi, aile içinde

⁷⁰ N.Arat1996A, a.g.e.s.47-48

⁷¹ N.Arat.1996A, a.g.e.s.48

⁷² Akt., Frank F.Furstenberg, Nancy Ten Kate, a.g.e., s.35

anlaşmazlıklara yol açmaktadır. Bu anlaşmazlıklar, çözümlenmesi mümkün olmayan boyutlara ulaştığında, boşanma da kaçınılmaz olmaktadır.

Boşanma olgusu farklı çevrelerde farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Geleneksel değerlerin yoğun olarak yaşandığı sosyal çevrelerde, boşanma hoş görülmezken, kadının statüsü açısından da olumsuz bir rol oynamaktadır. Toplum tarafından onaylanma düzeyi, boşanma sonrasında kadının statüsü açısından önemli olmaktadır. Bu bağlamda eğitim düzeyi ve mesleki statü, sosyal çevre ile etkileşimde belirleyici olarak, kadının boşanmayı algılama ve yeni yaşam düzeni ile başa çıkabilmesinde önemli rol oynamaktadır.

Toplumsal yaşam içinde bireyler, belli konumları işgal ederek, bu konuma uygun belli davranış kalıplarını yerine getirmektedir. Bireyin kadın veya erkek olması ise kendisinden beklenen davranışların değişmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda “cinsiyet kimliği” biyolojik cinsiyetten farklı olarak ortaya çıkmaktadır. Ait olunan kültür içinde elde edilen deneyimler, kültürel bileşenlerin yarattığı farklılıklarla birlikte, cinsiyete uygun olan davranışların benimsenmesine yol açmaktadır. Kadın ve erkekte beklenen cinsiyet rolleri, kadının aile içindeki konumunu da belirlemektedir. Çalışma yaşamına katılmakla birlikte, eve ait sorumluluklar büyük ölçüde kadına ait olmaya devam etmektedir. Çalışma yaşamına katılım, evi geçindirme değil, evin geçimine yardımcı olma niteliği taşımaktadır. Ancak, boşanma ile birlikte, ailenin devamını sağlama sorumluluğunu üstlenen kadının rol ve statüsü, evlilik içindeki konumundan büyük ölçüde farklılaşmaktadır. Bu bağlamda boşanma sonrasında kadının konumu, araştırma için önemli bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır.

Kentsel yaşam deneyimine sahip ve çalışma yaşamı içinde yer alan kadının, sosyal çevresi ile ilişki ve etkileşimi sonucu rol ve beklentileri de değişime uğramaktadır. Kadının kentsel yaşam deneyimi, eğitim düzeyi ve mesleki statüsünün, kentsel örgütlerde yer alma ve kentsel örgütleri kullanma olanaklarını arttırarak, boşanma kararını vermede daha etkin olması ve boşanma sonrasında bağımsız olarak yaşamını sürdürmesi beklenmektedir.

Çalışma yaşamına katılım, kadını, daha büyük bir aile olma sorumluluğundan kurtararak, çalışma yaşamında daha aktif olmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte eğitim düzeyi ve mesleki statünün, rasyonel düşünmeyi, amaçlara sahip olma ve bu amaçları gerçekleştirmek için gerekli araçları seçebilme ve kullanabilme yeteneğini de belirlediği düşünülmektedir.

3.5.1. Hipotezler

Bu araştırmada, kadınların boşanma sonrası rol ve statüleri, çalışma yaşamına ilişkin tutumları ve sosyal ilişkileri, eğitim ve mesleki statü açısından ele alınacaktır. Kadının eğitim düzeyi ve mesleki statüsü, boşanma sonrası aile yapısı ve otorite örüntüsünü belirlerken, çalışma yaşamına ilişkin tutumları, çevre ile sosyal ilişkileri, toplumsal rol ve statüsü üzerinde de etkili olmaktadır.

Bu yaklaşım içinde araştırmada test edilecek hipotezler aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

-Evlilik içinde beklentilerin karşılanamaması durumunda geleceğini belirleme yönünde boşanmayı talep eden taraf olan kadının, daha çok çalışma yaşamına katılan kadın olması beklenmektedir.

-Boşanmış kadın, bireyselleşmiş, tecrübeleri olan, aile içi ilişkileri de farklılaşmış bir kadındır. Anne-babaları ile birlikte oturan kadınların, boşanmış olmaktan daha fazla baskı duymaları ve aile reisi olma konumunu elde eden kadınlara göre daha fazla statü kaybedecekleri öngörülmektedir.

-Eğitim düzeyi ve mesleki statünün yükselmesine bağlı olarak boşanma nedenleri de daha çok aile içi etkileşime dayalı nedenler olacaktır.

-Kadının eğitim düzeyi ve mesleki statüsünün yüksek olması, boşanma sonrasında bağımsız olarak yaşamını sürdürme eğilimini arttıracak ve aile içi kararların alınmasında yetki sahibi olmasını sağlayacaktır.

-Ailenin geçimini sağlayan ve aile reisi olma konumunu elde eden kadının, boşanma sonrası çalışma yaşamına ilişkin öncelik tutumunun gelişmesi beklenmektedir.

-Mesleki statü ve eğitim düzeyine bağlı olarak gelir düzeyi yükselen kadınların, boşanma sonrasında bağımsız tutum ve davranış geliştireceği düşünülmektedir. Bu bağlamda kurum ve örgütlerden yararlanma eğilimleri de daha yüksek olacaktır.

-Eğitim düzeyi ve mesleki statüsü yüksek olan kadınların, diğerlerine göre, boşanma sonrasında sosyal ilişkilere daha açık ve toplumsal önyargılardan daha az etkilenmesi beklenmektedir.

3.5.2. Araştırma Evreni ve Örneklem Belirlenmesi

Araştırma evrenini İzmir Karşıyaka'da ikamet eden boşanmış, çalışan ve emeğinin karşılığını gelir olarak elde eden kadınlar oluşturmaktadır. Araştırma evrenini boşanmış, çalışan ve yeniden evlenmemiş kadının oluşturması, örneklemi belirlemede mahkeme kayıtlarından etkin olarak yararlanılamamasına neden olmuştur. Mahkeme kayıtlarında adreslerin yetersizliği, bu yolla ulaşılan kadınların görüşme talebini geri çevirmesi veya yeniden evlenmiş olmaları, boşanma sonrasında çalışmaya başlayan kadınlara bu şekilde ulaşılamaması, örneklem belirlenmesinde bir başka tekniğin kullanılmasını gerekli hale getirmiştir. Boşanma davalarına bakan avukatlar aracılığı ile ulaşma yolu düşünülmüş ancak, çoğunlukla yeni boşanmış kadınlara ulaşma imkanı olması nedeniyle, bu ulaşım şeklinin başlangıç noktası olarak alınmasına karar verilmiştir.

Kesin bir örneklem çerçevesi bulunmaması nedeniyle ve daha çok niteliksel veri toplamaya yönelik bir araştırma amaçlandığı için kartopu yoluyla

örneklem⁷³ seçimi tercih edilmiştir. Kartopu yoluyla örneklem seçimi, dağınık biçimde yerleşmiş, özelliklerinin bilinmediği ve bu nedenle uygun bir çerçevenin oluşturulamadığı durumlarda kullanılan, etkili bir yöntem olmaktadır⁷⁴. Literatürde “tavsiye ve zincirleme tavsiye” yoluyla (respondent-driven) örnekleme olarak da adlandırılmaktadır⁷⁵. Bu şekilde adlandırılması, uygulama yönteminden kaynaklanmaktadır. Örneklem süreci hedef kitleden bir kişinin bulunması ile başlar ve bu ilk kişiden aynı gruba ait referans isim vermesi istenir. Örneklemin boyutu, bu şekilde büyür. Heckathorn, kartopu yoluyla örneklemin, gizli nüfuslara ulaşmada, geleneksel metodlara göre üstünlüğünü savunmaktadır⁷⁶.

Araştırma evrenini oluşturmak üzere değişik mesleklerden referans noktaları seçilerek, yeni referanslar elde edilmiş ve görüşmeler bu şekilde gerçekleştirilmiştir. Görüşme yapılan kadınlara, referans yolu ile ulaşılması, görüşmeyi kabul etmesi ve açısından büyük ölçüde kolaylık sağlamıştır.

Türkiye’de boşanma oranları, 1988 yılına kadar dalgalanmalar göstermekle birlikte 1988 yılında yürürlüğe giren 3444 sayılı Boşanma Kanunu ile belirgin bir şekilde artış göstermiştir. Boşanma oranları 1980 yılında % 0.36 iken, 1988 yılında % 0.42’ye, 1997’de % 0.52’ye yükselmektedir. Araştırma evrenimizi oluşturan İzmir ilinde 1990 sayımına göre 16.244 boşanmış kadın bulunmaktadır. Buna karşılık boşanmış erkek sayısı 11.906 olmaktadır⁷⁷. Buna karşılık sadece 1997 yılında boşanmış kadın sayısı 4070 olmaktadır. İzmir iline ait boşanma oranları Türkiye genelinin üzerinde bir değer göstermektedir. Türkiye genelinde

⁷³ Kartopu yoluyla örneklem seçimi için bkz. Seçilen küçük bir grup ve grubun bağlantıları aracılığıyla yeni gruplara ulaşma yöntemidir. Açık bir örneklem çerçevesinin hazır bulunmadığı zaman ve kapsamlı, derin ve nitelikli veri toplama amacıyla kullanılmaktadır. David Jary and Julia Jary, *Sociology. The Harper Collins Dictionary*, s.444

⁷⁴ Earl Babbie, *The Practise of Social Research*, Westford, Massachusetts, USA: Waddsworth Publishing Company, 1998, s.194-196

⁷⁵ Patricia Biernacki and Dan Waldorf, “Snowball Sampling: Problems and Techniques of Chain Referral Sampling”, *Sociological Methods and Research*, v.10, n.2, s. 141

⁷⁶ Douglas Heckathorn, “Respondent-Driven Sampling: A New Approach to the Hidden Population” *The Public Opinion Quarterly*, v.39, n.2, 237

⁷⁷ Bkz. DİE İstatistiklerle Kadın 1927-1992 ve DİE Boşanma İstatistikleri 1997. Ekonomik Görseller, İzmir 1995,

kaba boşanma oranı, %0.47, Ege Bölgesi'nde %0.71 iken İzmir ilinde %1.05 olmaktadır.

İzmir ilinde doğurganlık oranı, Türkiye geneline göre düşüktür. Türkiye genelinde 2.65 olan doğurganlık hızı, İzmir ilinde 2.00'dir. Toplam hanehalkı nüfusuna göre hanehalkı büyüklüğü ise 3.86'dır.

Okuma yazma bilmeyen kadın oranı %18.89'dur. İlkokul mezunu kadın oranı %69.08 iken, ortaokul mezunu kadın oranı, % 11.50, lise mezunu 10.41, yüksekokul mezunu %5.37 olmaktadır. İktisaden faal olan kadın nüfus oranı da %31.27'dir.

3.5.3. Veri Toplama

Araştırmada verilerin sınanmasına yönelik birbirini de tümleyen teknikler kullanılmaya çalışılmıştır. Temel olarak alınan görüşme formu çerçevesinde, ek açıklamaların, saklanan farklı yaşam deneyimlerinin, sohbet ortamı içinde aktarılması sağlanmıştır.

Örneklem birimi içinde yer alan kadınlara sunulmak üzere oluşturulan görüşme formunun düzenlenmesinde iki aşama izlenmiştir. İlk aşamada hipotezler doğrultusunda a) demografik bilgiler, b) evlilik sürecine ilişkin bilgiler, c) boşanma kararına ilişkin bilgiler, d) boşanma sonrası çalışma yaşamına ilişkin bilgiler ve e) boşanma sonrası sosyal ilişkileri açıklayan soru grupları esas alınmış ve bu başlıklar altında sorular oluşturulmuştur.

Görüşme formunun anlaşılır olması ve gereksiz tekrarlara yol açmaması için ve geçerliliğini saptamak amacıyla pilot çalışma yapılarak, görüşme formu standart hale getirilmiştir.

Boşanma nedenleri, boşanmış kadının karşılaştıkları güçlükler, toplumsal önyargılar ve etkilenme düzeylerini anlayabilmek amacıyla grup tartışma tekniği kullanılmış ve verilerin değerlendirilmesinde bu bilgilerden etkin olarak yararlanılmıştır.

Araştırma verileri SPSS paket programı ile χ^2 tekniği ile değerlendirilmiş ve tablo haline dđnüřtürölerek yorumlanmıştır.

4. BÖLÜM BOŞANMIŞ KADINLARIN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

4.1. Yaş Dağılımı Ve İlk Evlenme Yaşı

Örnekleme grubumuz içinde yer alan kadınların yaşları incelendiğinde, boşanmış kadınların büyük bir kısmının 26-40 yaşları arasında yoğunlaştığı görülmektedir. Evlenme yaşı ve evlilikte geçirilen süre dikkate alındığında bu yoğunlaşma beklenir olmaktadır.

Tablo 2: Boşanmış Kadınların Yaş Dağılımı ve İlk Evlenme Yaşı

	Yaş Dağılımı		İlk Evlenme Yaşı	
	S	%	S	%
20 ve Altı			27	22.5
21-25	12	10.0	58	48.3
26-30	29	24.2	30	25.0
31-35	32	26.7	5	4.2
36-40	24	20.0		
41-45	19	15.8		
46 ve üzeri	4	3.3		
Toplam	120	100.0	120	100.0

Örnekleme kapsamında en az yoğunluğun olduğu yaş grubu %3.3 ile 46-50 yaş grubu olmaktadır. Boşanma oranının en yüksek olduğu yaş grubu, %26.7 ile 31-35 yaş grubu iken, 35 yaşından itibaren boşanma oranları düşmektedir. 26-30 yaşları arasında yer alan kadınların oranı %24.2 iken, 36-40 yaş grubu içinde %20'ye, 41-45 yaşları arasında ise %15.8'e düşmektedir.

Türkiye genelinde boşanmış kadınların yaş dağılımları incelendiğinde, boşanmış kadınların 20-34 yaşları arasında yoğunlaştıkları görülmektedir. 35-39 yaşlarından sonra boşanma oranları düşmeye başlamaktadır. DİE'nin İzmir'e ait

hayati istatistikleri de örneklem içinde yer alan kadınların yaş grupları içindeki yoğunluğu ile tutarlılık göstermektedir.

İzmir iline ait istatistiksel verilere göre, 20-24 yaş grubu içindeki boşanmış kadınların sayısı 512, 25-29 yaşları arasında olanların 715 iken, 30-34 yaşları arasında 593, 35-39 yaşları arasında 491 ve 40 yaşın üzerinde 466'ya düşmektedir.¹ İlk evlenme yaşı ve ilk beş yıl içinde boşanma oranlarının yüksek olması ile boşanma sonrası ilk beş yıl içinde yeniden evlenmelerin gerçekleşmesi, bu yaş grubunda yer alan kadınların oranlarını düşürmektedir

Boşanmış kadınların ilk evlenme yaşları incelendiğinde, evlenme yaşının 30 yaşın altında yoğunlaştığı görülmektedir. Araştırma evreni içinde bulunanların %48.3'ünün ilk evlenme yaşı, 21-25 yaş grubu içinde yer almaktadır. 20 yaş ve altında evlenenlerin oranı %22.5, 26-30 yaş grubu arasında %25, 30 yaşın üzerinde ise sadece %4.2'dir. Türkiye genelinde ve İzmir iline ait hayati istatistiklerde ilk evlenme yaşının 21-25 yaş grubu içinde olduğu görülmektedir².

4.2 Doğum Yeri Ve Kentte Geçirilen Süre

Araştırma kapsamında yer alan kadınların doğum yerleri incelendiğinde boşanmış kadınların büyük bir bölümünün büyükşehir ve kent doğumlu olduğu görülmektedir. İzmir, İstanbul, Ankara gibi üç büyükşehir'te doğan kadınların toplam içindeki oranı %60 olmaktadır. Diğer kent merkezlerinde doğanların oranı %25.8 iken, ilçe merkezlerinde doğanların oranı %8.3'tür. Yurt dışında doğmuş olanların oranı %3.3 iken, köy doğumlu olup, boşananların oranı ise sadece %2.5 olmaktadır.

Tablo 3'te görüldüğü gibi örneklem birimimiz içinde yer alan kadınların %85.8'i kent ve büyükşehir'te doğmuşlardır.

Boşanma ve toplumsal köken arasındaki ilişkinin belirlenmesi açısından kentte geçirilen sürenin de dikkate alınması gerekmektedir. Bu nedenle

¹ DİE Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, İzmir 1998

² bkz.1997 yılı istatistiklerine göre 22.9 DİE. Evlenme İstatistikleri 1998 ve DİE Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, İzmir 1998. İzmir'de ilk evlenme yaşı 21.7'dir.

araştırmada yer alan kadınların yaşamlarını en uzun geçirdikleri yerleşim birimi de sorgulanmıştır.

Tablo 3: Boşanmış Kadınların Doğum Yerleri

	Doğum Yeri		Kent. Yaşam Den.	
	S	%	S	%
Büyükkent	72	60.0	105	87.5
Kent	31	25.8	9	7.5
İlçe	10	8.3	3	2.5
Köy	3	2.5	1	0.8
Yurt Dışı	4	3.3	2	1.7
Toplam	120	100.0	120	100.0

Örnekleme grubumuz içinde yer alan boşanmış kadınların, en uzun süre yaşamlarını geçirdikleri yerleşim biriminin özellikleri incelendiğinde büyük bölümünün büyükkent deneyimli oldukları görülmektedir. Boşanmış kadınların %87.5'i yaşamlarının büyük bölümünü büyükkentte geçirirken, %7.5'i kent merkezinde ve %2.5'i de ilçe merkezinde geçirmişlerdir. Kırsal kökenli ve yaşamının büyük bölümünü kırsal alanda geçiren kadınların oranı ise sadece %0.8'dir. Boşanma sonrası yaşanan yerleşim yeri, çoğunlukla yaşamın önemli bir bölümünün geçirildiği yer olmaktadır.

Türkiye genelinde kaba boşanma oranları incelendiğinde, İstanbul ve İzmir gibi metropollerini içeren ve en gelişmiş bölge olan Batı Bölgesi'nin %0.72 ile en yüksek boşanma oranına sahip olduğu görülmektedir³.

Örnekleme birimi içinde yer alan kadınların en fazla yaşam deneyimini büyükkent merkezlerinde geçirmiş olmaları, boşanma oranlarının büyükkentlerde yüksek olması ile tutarlı görünmektedir.

³ DİE Boşanma İstatistikleri 1997

Tablo 4: Doğum Yerine Göre Evlilik Yoluyla Yer Değiştirme

Evl. ile yer Değ. Doğum Yeri	Aynı Yer. Bir. Evlenen		Büyükkent		Kent		İlçe		Yurt Dışı		Toplam	
	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%
Büyükkent	62	86.1	8	11.1	--	----	--	----	2	2.8	72	100.0
Kent	26	83.9	4	12.9	1	3.2	--	----			31	100.0
İlçe	3	30.0	4	40.0	1	10.0	2	20.0	--	----	10	100.0
Köy	1	33.3	2	66.7	--	----	--	----	--	----	3	100.0
Yurt Dışı	4	100.0	--	----	--	----	--	----	--	----	4	100.0
Toplam	96	80.0	18	15.0	2	1.7	2	1.7	2	1.7	120	100.0

Evlilik ve evlilik süresince yaşanan yerleşim biriminin özellikleri incelendiğinde, evlilik yolu ile yerleşim biriminin özelliğinin çok fazla değişmediği görülmektedir. Örneklem birimimiz içinde yer alan boşanmış kadınların %80'i evlendikten sonra aynı yerleşim biriminde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Evlilik ile birlikte yer değiştirenlerin oranı %20.'dir.

Büyükkent'te doğmuş olanların %86.1'i evlendikten sonra da aynı yerleşim biriminde ikamet ederken %11.1'i aynı özelliklere sahip bir yerleşim birimine %2.8'i de yurt dışına yerleşmiştir. Araştırma evreni içinde kent merkezi doğumlu olup evlenme yolu ile yer değiştirenlerin %12.9'u büyükkente, %3.2'si ise bir başka kent merkezine yerleşmişlerdir. Doğum yeri ilçe merkezi olanların %30'u aynı yerleşim biriminde evlenirken, %40'ı büyükkente, %10'u bir kent merkezine, %20'si de bir başka ilçeye yerleşmişlerdir. Boşanmış kadınlar arasında evlilik yolu ile yer değiştirme çok yaygın olmamakla birlikte, yer değiştirme çoğunlukla aynı özelliklere sahip yerleşim birimleri arasında olmaktadır.

Boşanma sonrasında kadının ikamet ettiği yerleşim birimi incelendiğinde, yer değiştirme oranının düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 5: Doğum Yerine Göre Boşanma Sonrasında Yer Değiştirme

Boşanma Son. Yer Değ. Doğum Yeri	Aynı Yer. Biriminde İkamet Eden		Yer Değiştiren		Toplam	
	S	%	S	%	S	%
Büyükkent	65	90.3	7	9.7	72	100.0
Kent	30	96.8	1	3.2	31	100.0
İlçe	10	100.0			10	100.0
Köy	3	100.0			3	100.0
Yurt Dışı	2	50.0	2	50.0	4	100.0
Toplam	110	91.7	10	8.3	120	100.0

Araştırma kapsamı içinde yer alan kadınların sadece %8.3'ü boşandıktan sonra ikamet ettiği yerleşim birimini değiştirmiştir. Büyükkent'te doğmuş olup, boşandıktan sonra yer değiştirenlerin oranı %9.7 iken, kent merkezinde doğmuş olup boşandıktan sonra yer değiştirenlerin oranı %3.2'dir. Boşanma sonrasında yer değiştirme yaygın bir davranış olmamakla birlikte büyükkent ve yurt dışı doğumlu olanların, yer değiştirme konusunda az da olsa daha hareketli olduğu görülmektedir. Çalışma koşulları, ailenin yakınlığı, belli bir sosyal çevrenin oluşması, evliliğin geçirildiği yerin terk edilememesine neden olmakta ve yer değiştirme eğilimini azaltmaktadır. Bununla birlikte büyükkent ve yurt dışı yaşam deneyiminin, kadınlarda kentsel bir davranış olarak yer değiştirme konusunda daha fazla özgüvene sahip olmasına ve evlilik döneminde sahip olunan sosyal çevrenin, verdiği güvenle daha kolay yer değiştirmeye olanak sağladığı ileri sürülebilir.

4.3 Öğrenim Durumu

Boşanma oranlarındaki artışın, kadının eğitim düzeyinin yükselmesi ve daha fazla çalışma yaşamına katılması ile birlikte anılması, eğitim düzeyinin de sorgulanmasını gerektirmektedir. Eğitim, toplumda hakim olan değerleri ve düşünce alışkanlıklarını anlamayı sağlayan bir öğrenme sürecidir. Eğitim süreci günlük toplumsal davranışların temelini oluşturan davranış modellerini, kuşaktan kuşağa aktararak, anlam kazandırmaktadır. Bu anlamda bireyin yaşadığı çevrede etkileşim yoluyla elde ettiği tüm bilgi ve beceriler, eğitimin kapsamı içinde yer almaktadır. Her toplum, kendi yaşam felsefesine uygun olarak beklediği sonuçları, eğitime yaptığı yatırım ve eğitim planlamaları ile elde etmeyi amaçlamaktadır. Yapılan araştırmalar da toplumsal yapıdaki değişimleri ve bireylerin bu değişim içindeki etkinliklerinin, eğitim yoluyla elde edileceğini ortaya koymaktadır. Okul sistemi, eğitim işlevini örgütlü bir şekilde yerine getirmektedir. Örgün eğitim kurumları, eğitimcileri ve eğitim yöntemleri aracılığı ile, beklenen davranış örüntülerinin, değerlerin özümsemesi ve kazandırılmasını sağlamaktadır⁴. Eğitim kurumlarından yararlanma ve mesleki teknik bilgilenme düzeyinin artması, bu tür kazanımları arttırarak, çalışma yaşamında daha etkin bir konuma sahip olma olanağını sunmaktadır.

Araştırma kapsamı içinde yer alan boşanmış kadınların ve eşlerinin öğrenim durumu incelendiğinde, eğitim düzeyinin yüksek olduğu görülmektedir. Örneklem birimi içinde yer alan kadınlar da lise ve üstü öğrenim düzeyinde yoğunlaşmaktadır.

Herhangi bir öğrenim kurumundan mezun olmayıp okuma-yazma bilen boşanmış kadınların oranı %5 iken eşlerin hepsi bir öğrenim kurumunu bitirmiş bulunmaktadır.

⁴ Ercan Tathdil, *Toplum, Eğitim ve Öğretmen, Öğretmen Adayları Üzerine Yapılan Bir Araştırma*, E.Ü. Ed. Fak. Yay., 1993, s.13-15

Tablo 6: Boşanmış Kadın ve Eşinin Öğrenim Durumu

Öğrenim Durumu	Kadın		Eşi	
	S	%	S	%
Okuma-Yazması olan	6	5.0	--	--
İlk ve ortaokul mezunu	12	10.0	10	8.3
Lise mezunu	34	28.3	38	31.7
Lise Dengi Meslek Ok.	9	7.5	7	5.8
Yüksekokul Mezunu	44	36.7	56	46.7
Lisansüstü Eğitim	15	12.5	9	7.5
Toplam	120	100.0	120	100.0

Tablo 6’da görüldüğü gibi lise mezunu olup boşanmış kadınların oranı %28.3 iken, yüksekokul mezunlarının oranı lisansüstü eğitim almış olanlarla birlikte %49.2’ye yükselmektedir.

Araştırma alanında yer alan kadınların öğrenim durumları, genel olarak eşleri ile benzerlik göstermektedir. Buna karşılık yüksek okul ve lisansüstü eğitim açısından ters orantı görülmektedir. Yüksekokul mezunu olan kadınların oranı %36.7 iken, eşlerde %46.7 olmaktadır. Lisansüstü eğitim alan kadınların oranı ise %12.5 iken, eşlerde %7.5’e düşmektedir.

Türkiye genelinde boşanan kadınların öğrenim durumları incelendiğinde öğrenim durumu yükseldikçe boşanma oranının düştüğü görülmektedir. Kırsal alana ait veriler, Türkiye genelinde boşanma oranlarını, büyük ölçüde etkilemektedir. Kırsal alanda kadının eğitim düzeyinin çok düşük olmasına karşın, çalışan işgücü içinde kadının eğitim düzeyi bağlamında boşanma oranları incelendiğinde eğitim düzeyi yükseldikçe ve okul sistemi içinde bir meslek edinme eğilimi arttıkça, ekonomik yönden güvencesi artan kadının boşanma kararını vermede daha etkin olduğu görülmektedir. Kentsel alanlarda okullaşma oranı ve kadının çalışma yaşamına katılımının artması ile eğitim düzeyi de yükseltmektedir. İzmir iline ait okullaşma oranları incelendiğinde, kız ve erkek

arasında okullaşma oranlarının yakın olduğu görülmektedir. Sadece ortaokul düzeyinde kız ve erkek çocuk arasında belirgin bir farklılık görülmektedir. Lise düzeyinde kız çocuk için 48.84, erkek için 47.47, yüksek öğretim düzeyinde kız için 19.46 erkek için 22.07 olmaktadır⁵. Türkiye geneline göre bakıldığında, İzmir'de okullaşma oranının her öğrenim düzeyinde daha yüksek olduğu görülmektedir.

Eğitim, kent kadın kimliği içersinde kadının, ailesi ve çevresi ile ilişkilerini düzenlemede önemli rol oynamaktadır. Araştırmalar, örgün eğitim kurumları yoluyla sosyalleşme sürecini gerçekleştiren kadınların aile içi rol ve etkileşimde, karar almada daha etkin olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda öğrenim durumu, kadının konumunda önemli ölçüde belirleyici olmaktadır.

4.4 Çalışma Durumu Ve Meslek

Örnekleme birimi içinde yer alan kadınların %9.2'si ev temizliği, ütü, manikür vb. gibi kişisel bakım için evlere giden, gündelikçi olarak çalışan, çocuk bakan veya parça başına ücret alarak, örgütlü olmayan "marjinal" işlerde bulunan ve iş ilişkilerini informal bir ilişki ağı içinde sürdüren kadınlardır. Örnekleme içinde yer alan kadınların %11.7'si, fabrika, belediye veya çeşitli kuruluşlarda işçi veya tezgahhtar olarak çalışmaktadır. Örnekleme içinde yer alan özel sektörde yönetici, iş sahibi veya iş ortağı kadınların oranı %11.7, kamu veya özel sektörde memur, sekreter, hemşire olarak çalışan kadınların oranı %12.5, öğretmen kadınların oranı %10, esnaf, terzi ve bankacı, iktisatçı kadınların oranı %10.8, öğretim üyesi ve serbest meslek sahibi olan kadınların oranı %14.2, parfümeri, tekstil, çeşitli ev gereçlerinin pazarlaması veya emlakçılık faaliyetlerini yürüten kadınların oranı da %9.2'dir. Türkiye genelinde boşanmış kadınların meslekleri incelendiğinde, daha çok ev kadını, emekli, irat sahibi, öğrenci ve tarım dışı üretim faaliyetlerinde çalışanlar oldukları görülmektedir. 1997 verilerine göre, ilmi ve teknik eleman, serbest meslek sahibi boşanan kadın sayısı 834, müteşebbis ve üst kademe yöneticisi boşanan kadın sayısı 29, idari personel ve benzeri çalışan

⁵DİE Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, İzmir 1998

sayısı 1517, ticaret ve satış personeli 725, hizmet işlerinde çalışan sayısı 196'dır. Ev kadını, emekli, irat sahibi, öğrenci kadın sayısı ise 27175 olmaktadır⁶. Levine'in yapmış olduğu çalışma da en yüksek boşanma oranına sahip olan mesleklerin, kentsel alanlar ile bütünleştiğini ortaya koymaktadır⁷. Bununla birlikte İzmir iline ait verilere göre, faal olarak çalışan kadın sayısı 321.118 olmaktadır. İzmir ilinde çalışan kadının mesleklere göre dağılımı incelendiğinde, ilmi ve teknik eleman, serbest meslek sahibi olan kadın sayısı 43.996, müteşebbis ve üst kademe yöneticisi kadın sayısı 908, idari personel ve benzeri çalışan sayısı 29.991, ticaret ve satış personeli 10.204, hizmet işlerinde çalışan sayısı 15.078'dir. mesleği olmayan kadın sayısı da 668.019'dur. Boşanma istatistiklerinin Türkiye genelini yansıtmaması, İzmir iline ait istatistiklerin de sadece çalışan kadın nüfusa ait bilgileri vermesi nedeniyle, çalışma yaşamına katılım açısından boşanmış kadın profilini çıkarmak güçleşmektedir.

4.5 Gelir Durumu Ve Sosyal Güvenlik

Evlilik süreci ve boşanma sonrasında kadının gelir durumu, boşanma kararını verme ve boşanma sonrasında kadının konumunu belirlemesi açısından önemli olmaktadır. Boşanma sonrasında gerek yalnız, gerekse ebeveyn ailesi ile birlikte yaşayan kadının sağlık kurumlarından yararlanma ve emeklilikte gelir sağlama açısından, sosyal güvenliği de önemli bir gereksinim olmaktadır.

Boşanma öncesinde dahil olunan gelir grubu incelendiğinde, boşanan kadınların daha çok orta, ortanın üstü ve ortanın altı gelir grubuna dahil oldukları görülmektedir. Örnekleme içinde yer alan kadınların %40'ı, evlilik süreci içinde orta gelir düzeyinde, %28.3'ü ortanın üstü gelir düzeyinde ve %15'i ortanın altı gelir düzeyindedir. Buna karşılık üst gelir grubunda olan kadınların oranı sadece % 5.8 ve alt gelir grubundaki kadınların oranı da %9.2 olmaktadır.

Boşanan kadınların daha çok orta gelir grubunda oldukları ileri sürülebilir. Boşanma ve gelir üzerine yapılan çalışmalar da alt gelir gruplarında boşanma

⁶ DİE Boşanma İstatistikleri 1997

⁷ N.Levine, a.g.e., s.334

oranlarının düştüğünü, buna karşılık gelir düzeyinin yükselmesi ile evliliğin sürekliliğinin arttığını göstermektedir⁸.

Ekonomik yönden bağımlılık, özellikle orta ve üst gelir gruplarında yaşam standardının düşmesi endişesi, boşanma kararının alınmasında etken olmaktadır.

Kadının çalışma yaşamına katılarak, yüksek gelir elde etmesi, kadına birey olarak ayakta kalma gücünü vermektedir. Çalışma yaşamına katılarak gelir elde etme ve ekonomik bağımlılıktan kurtulma, sosyal güvenliğin olması, boşanma kararını vermede önemli rol oynamaktadır.

Tablo 7: Evlilik Sürecinde ve Boşanma Sonrasında Kadınların Gelir Durumu

Gelir Durumu	Evlilik Süreci		Boşanma Sonrası	
	S	%	S	%
Üst	7	5.8	5	4.2
Ortanın Üstü	34	28.3	24	20.0
Orta	48	40.0	55	45.8
Ortanın Altı	18	15.0	22	18.3
Alt	13	10.8	14	11.7
Toplam	120	100.0	120	100.0

Araştırma verileri kadınların sahip oldukları mesleklerin evlilik içindeki gelir durumlarını da belirlediğini göstermektedir. Üst gelir grubunda yer alan kadınlar, öğretim üyesi veya serbest meslek sahibi, bankacı, iktisatçı, ve özel sektör sahibi ya da yöneticisi olmaktadır. Öğretim üyesi veya serbest meslek sahibi kadınların %64.7'si, bankacı, iktisatçı kadınların %53.8'i, özel sektör sahibi ya da yöneticisi kadınların 57.1'i evlilikleri süresince ortanınüstü gelir grubunda iken, öğretmenlerin %66.7'si esnaf veya terzilerin %69.2'si orta gelir grubu içinde

⁸bkz. Levinger, a.g.e.,s.31. ve Sharon Price and Patrick C.Mc.Kenry a.g.e.s.24

yer almışlardır. Alt gelir grubunda yer alan kadınların daha çok işçi statüsünde ve ev temizliğine giden veya gündelikçi kadınlar oldukları görülmektedir.

Araştırma verileri boşanmanın, kadının gelir durumu açısından olumsuz etkisi olduğunu göstermektedir. Evlilik süreci içinde üst gelir grubunda yer aldığını belirtenlerin oranı %5.8 iken boşanma sonrasında %4.2'ye, ortanınüstü gelir grubunda yer alanların oranı da %28.3'ten %20'ye düşmektedir.

Tablo 7'de görüldüğü gibi boşanma sonrası orta ve ortanın altı gelir düzeyine sahip olduklarını belirtenlerin oranında artış olduğu görülmektedir. Evliliği boyunca ortanın altında gelire sahip kadınların oranı toplam %25.8 iken boşandıktan sonra bu oran %30'a yükselmektedir. Bununla birlikte boşanma kararını alan kadınların gelirlerinde dramatik bir düşüşün olmadığı görülmektedir. Boşanma, kadın için gelir kaybına neden olmakla birlikte yaşam standardını etkileyecek kadar bir gelir kaybı dikkati çekmemektedir.

DİE verilerine göre, hane reisi kadın olan ailelerde ortalama hanehalkı geliri %50 oranında düşmektedir. 1994 Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi'ne göre, Türkiye genelinde hanehalkı reisi erkek olan ailelerin ortalama geliri 243.818*. iken, hanehalkı reisi kadın olan ailelerin geliri 122.173.'e düşmektedir. Yerleşim birimi açısından bir karşılaştırma yapıldığında, kentsel alanlarda gelir açısından eşitsizliğin daha da büyüdüğü görülmektedir. Kentsel alanlarda hane reisi erkek olan ailelerin ortalama geliri 311.071. iken, aile reisi kadın olan ailelerde 144.207.'ye düşmektedir⁹. İş gücü dağılımı açısından bakıldığında lise ve daha yüksek okul mezunu kadınların Türkiye genelinde %27.9, kentsel alanlarda %15.2, kırsal alanda da %44.4 olduğu görülmektedir. Erkeklerde aynı oranlar %69.5, %65.5 ve %74.8 olmaktadır. İstihdam alanları açısından incelendiğinde Türkiye genelinde kadınların %70'inin tarım, %10.6'sının sanayi, %19.4'ünün de hizmetler sektöründe yer aldığı görülmektedir¹⁰. Eğitim düzeyine bağlı olarak işgücüne katılım oranları incelendiğinde, eğitim düzeyindeki artışın işgücüne katılım oranını arttırdığı

* Ortalama Hane Halkı Yıllık Geliri('000)TL.dir.

⁹Bkz. *Türkiye'de Kadın*, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara 1999, s.46

¹⁰ Kaynak:Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları, *Türkiye'de Kadın*, a.g.e., s.43-44

görülmektedir. Bu veriler, kadının daha az gelir getiren işlerde çalıştığını ve kadın-erkek arasındaki ücret eşitsizliğini belirgin bir şekilde göstermektedir.

Örnekleme içinde yer alan kadınların, %85.8'i gerek resmi gerek özel ve gerekse anne ya da babasından kalan emeklilik ile sosyal güvenlik kurumlarından yararlanmaktadır. Herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna üye olmayan kadınlar, daha çok örgütlü olmayan işlerde çalışan kadınlar olmaktadır. Emekli sandığından yararlanan kadınların oranı %21.7, Sosyal Sigortalar Kurumundan yararlanan kadınların oranı %32.5, Bağkur'dan yararlananların oranı %17.5 iken, özel sigortadan yararlananların oranı da %14.2 olmaktadır. Çalışma yaşamına aktif olarak katılım, sosyal güvenlik kurumlarından yararlanma olanaklarını da arttırmaktadır.

5.6 Çocuk Sayısı Ve Çocuğun Velayeti

Çocuğun varlığı, evliliğin sürdürülmesi veya sona erdirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Aileyi birarada tutan öğelerin azalması hatta bazen yokolmasına karşın, çocukların mağduriyetinin önlenmesi için evlilik zorunlu olarak sürdürülmekte, boşanma ertelenmektedir. Çocuğun varlığının yanısıra, çocuk sayısı arttıkça da boşanma oranı düşmektedir.

Örnekleme birimi içinde yer alan kadınların çocuk sayısı incelendiğinde, önemli bir kısmının tek çocuklu oldukları görülmektedir. Tek çocuğu olan kadınların oranı %42.5 iken, iki çocuğu olanların oranı %31.7'ye, üç ve üçten fazla çocuğa sahip olanların oranı ise %8.3'e düşmektedir. Buna karşılık çocuğu olmayan kadınların oranı %17.5 olmaktadır. Türkiye geneli için verilen istatistikler de çocuk sayısındaki artışla boşanma oranlarının düştüğünü göstermektedir. Tek çocuklu boşanmış ailelerin oranı %46.24, iki çocuklu olanların oranı %24.71'e, üç çocuklu ailelerin oranı % 6.65'e düşmektedir. Türkiye genelinde çocuksuz boşanmış çiftlerin oranı, kırsal alanlara ait verileri de kapsadığı için, %46.24¹¹ ile araştırma verilerimizden yüksek gözükmektedir.

¹¹ DİE Boşanma İstatistikleri 1997.

Çocuğun varlığını soyun devamı için evliliğin gereği olarak gören geleneksel yapı, bu anlamda boşanmayı onaylamaktadır.

Daha çok orta ve ortaüst sosyal kesimin yaşadığı ve eğitim düzeyinin görece yüksek olduğu Karşıyaka İlçesi'nde kadınların az çocuk sahibi oldukları görülmektedir. Meslekler açısından sahip olunan çocuk sayısı incelendiğinde ise, yüksek öğrenim gerektiren ve çalışma saati daha uzun olan meslek sahibi kadınların, çocuk sayısının daha az olduğu görülmektedir. Memur, ebe veya hemşire kadınların %46.7'si, öğretmenlerin %50'si, esnaf veya terzi kadınların %53.8'i iki çocuğa sahipken, öğretim üyesi veya serbest meslek sahibi kadınların %47.1'i, bankacı, iktisatçı kadınların %69.2'si, özel sektör yönetici veya sahibinin %57.1'i tek çocuğa sahip olmaktadır. Üç veya üçten fazla çocuğa sahip olan kadınların, ev temizliğine giden ve işçi statüsünde olan kadınlar arasında daha yoğun olduğu görülmektedir.

Yüksek öğrenim gerektiren meslek sahibi olan ve evlilik boyunca çalışma yaşamına katılan kadınların, daha az sayıda çocuk sahibi olmaya yöneldikleri ileri sürülebilir.

Örnekleme birimi içinde yer alan kadınların büyük bölümünün çocuğun bakımını üstlendiği görülmektedir. Boşanmış kadınların %72.7'si çocuğun bakımını kendi üstlenirken, sadece %7.1'inin eşi üstlenmektedir. Çocukları evli veya anneanne ya da babaannenin bakımını üstlendiği kadınların oranı da %20.2 olmaktadır.

Boşanma sonrası çocuğun velayeti konusu, TCK'nın 148. Maddesine göre: "Boşanma veya ayrılık durumunda yargıç, ana ve babayı dinledikten sonra egelik (velayet) hakkının kullanılması ve ana baba ile çocuklar arasındaki kişisel ilişkilerin düzenlenmesi için gerekli tedbirleri alır. Çocuk kendisine bırakılmamış olan eş, onun bakım ve eğitim giderlerine gücünün yeterince katılmakla yükümlüdür. Bu eşin, çocukla, durumun gereğine uygun kişisel ilişkide bulunma hakkı da vardır." şeklinde açıklanmıştır. Boşanma durumunda velayetin koşullarının düzenlenmesinde, çocuğun yaşına, cinsiyetine ilişkin farklar gözetilmeyerek, çocuğa kimin daha iyi bakacağına kanaat getirilirse çocuğun velayeti ona verilmektedir. Çocuğun velayeti bırakılan eş, çocuğun bakımı,

öğrenimi, mesleksel ve dinsel eğitimini de üstlenmektedir. Çocuğun bırakılmasına karar verilirken, yaşları, olayları anlayacak derecede ilerlemiş olan küçük çocukların kişisel bağlılık ve eğilimleri, anaya ve babaya olan düşkünlükleri de göz önüne alınmaktadır¹².

Tablo 8: Mesleklere Göre Çocuk Sayısı

Çocuk Sayısı Meslek	Çocuksuz		Tek Çocuk		İki Çocuk		Üç ve Fazla		Toplam	
	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%
Ev Temizliği / Gündelikçi	2	18.2	3	27.3	2	18.2	4	36.4	11	9.2
İşçi /Tezgahtar	3	21.4	5	35.7	2	14.3	4	28.6	14	11.7
Memur/Sek./ Ebe/Hemşire	1	6.7	6	40.0	7	46.7	1	6.7	15	12.5
Pazarlama/ Emlakçılık	1	9.1	4	36.4	6	54.5			11	9.2
Esnaf/Terzi	1	7.7	5	38.5	7	53.8			13	10.8
Öğretmen	2	16.7	3	25.0	6	50.0	1	8.3	12	10.0
Öğ.Üyesi/Doktor /Avukat/Ecz.	6	35.3	8	47.1	3	17.6			17	14.2
Bankacı/İktisatçı	1	7.7	9	69.2	3	23.1			13	10.8
Özel Sektör/Yön Sahibi/Ortağı	4	28.6	8	57.1	2	14.3			14	11.7
Toplam	21	17.5	51	42.5	38	31.7	10	8.3	120	100.0

Genellikle anneye bırakılmasını haklı göstermeyen özel bir neden ve sakınca yoksa çocuklar anneye verilmektedir. Boşanma istatistikleri de zina nedeniyle boşanma dışında, boşanmaların büyük bölümünde çocuğun velayetinin kadına verildiğini göstermektedir. 1997 verilerine göre nedeni zina olan 78¹³ boşanma vak'asının 44'ünde çocuk babaya verilirken, cana kast ve kötü muamele nedeniyle boşanan 40 ailede, 9'u babaya, 31'i anneye verilmektedir. Cürüm ve haysiyetsizlik nedeniyle boşanmalarda 7'si babaya 22'si anneye, terk nedeniyle boşanmalarda 52'si babaya 129'u anneye, akıl hastalığı nedeniyle boşanmalarda

¹² H.Veldet Velidedeoğlu, s.319-321

11'i babaya 25'i anneye, ve geçimsizlik nedeniyle boşanmalarda 2285'i babaya verilirken üç katı kadarı anneye verilmektedir¹⁴. Bu sonuçlar, sadece Türkiye'ye özgü olmayıp, tüm dünya için geçerli olmaktadır. Çoğunlukla çocuğun bakımı ve yetiştirilmesini anne üstlenirken baba nafaka vermekle yükümlü olmaktadır.

¹³ Tek çocuk için verilen rakamlardır. Üç ve fazla çocuk sahibi olma durumunda anne ve babaya verilme oranı birbirine yakın olmaktadır.

¹⁴ DİE Boşanma İstatistikleri 1997.

5.BÖLÜM EVLİLİK SÜRECİNE İLİŞKİN ÖZELLİKLER VE AİLE YAPISI

5.1 Evlenme Şekli Ve Kararı

Örnekleme içinde yer alan kadınların %69.2 gibi önemli bir bölümü eşleri ile arkadaşlık ederek evliliklerini gerçekleştirmişlerdir. Boşanmış kadınlardan sadece %7.5'i akraba veya aile ilişkileri içinden biri ile evliliklerini gerçekleştirirken, %23.3'ü de görücü usulü ile evlenmişlerdir.

Tablo 9: Mesleklere Göre Evlilik Türü

Evlenme Şekli Meslek	Görücü Usulü		Akraba Evliliği		Arkadaşlık Ederek		Toplam	
	S	%	S	%	S	%	S	%
Ev Temizliği / Gündelikçi	4	36.4	3	27.3	4	36.4	11	9.2
İşçi /Tezgahtar	5	35.7	2	14.3	7	50.0	14	11.7
Memur/Sek./ Ebe/Hemşire	3	20.0	2	13.3	10	66.7	15	12.5
Pazarlama/ Emlakçılık	6	54.5	1	9.1	4	36.4	11	9.2
Esnaf/Terzi	4	30.8			9	69.2	13	10.8
Öğretmen	2	16.7	1	8.3	9	75.0	12	10.0
Öğ.Üyesi/Doktor /Avukat/Ecz.	1	5.9			16	94.1	17	14.2
Bankacı/İktisatçı	2	15.4			11	84.6	13	10.8
Özel Sektör/Yön Sahibi/Ortağı	1	7.1			13	92.9	14	11.7
Toplam	28	23.3	9	7.5	83	69.2	120	100.0

Mesleklere göre evlilik türü incelendiğinde, görücü usulü ile evlenmenin daha çok örgütlü olmayan işlerde çalışan ve işçi konumunda olan kadınlar arasında gerçekleştiği görülmektedir. Ev temizliğine giden veya gündelikçi olan kadınlar arasında %36.4, işçi konumunda olan kadınlarda %35.7, tekstil, ev aletleri, parfümeri gibi satış ve pazarlama yapan kadınlar arasında %54.5 olmaktadır. Akraba evliliği de aynı meslek gruplarında görülürken, her meslek

için en yaygın evlenme şekli, arkadaşlık ederek evlenmek olmaktadır. Demokratikleşme sürecinde önemli rolü olan anlaşarak evlenme şekli, hızla artmaktadır. İmamoğlu çalışmasında, 24 yıldan daha uzun süredir evli olanların yarısının anlaşarak evlenmiş olmasına karşın, en fazla 7 yıllık evli olanların %77'sinin anlaşarak evlendiklerini belirtmektedir¹.

Evlilik kararını vermede etkisi olan etmenler incelendiğinde, evlilik türü ile paralellik içinde olduğu görülmektedir.

Tablo 10: Mesleklere Göre Evlilik Kararını Vermede Belirleyici Olan Etmenler

Evlenme Kararı Meslek	Aile Baskısı		Sosyo-kültürel Bir Zorunluluk		Sevgiye Dayalı		Toplam	
	S	%	S	%	S	%	S	%
Ev Temizliği / Günelikçi	4	36.4	6	54.5	1	9.1	11	9.2
İşçi / Tezgahtar	3	21.4	8	57.1	3	21.4	14	11.7
Memur/Sek./Ebe/ Hemşire	2	13.3	6	40.0	7	46.7	15	12.5
Pazarlama Emlakçılık	1	9.1	4	36.4	6	54.5	11	9.2
Esnaf/Terzi	1	7.7	5	38.5	7	53.8	13	10.8
Öğretmen			3	25.0	9	75.0	12	10.0
Öğ.Üyesi/Doktor/Av ukat/Ecz.			1	5.9	16	94.1	17	14.2
Bankacı/İktisatçı/					13	100.0	13	10.8
Özel Sekt. Yön. / Sahibi/Ortağı					14	100.0	14	11.7
Toplam	11	9.2	33	27.5	76	63.3	120	100.0

Tablo 10'da görüldüğü gibi örneklem içinde yer alan kadınların %63.3'ü eşlerini sevdikleri için evlendiklerini,%27.5'i sosyo-kültürel bir zorunluluk olarak evlendiklerini, sadece %9.2'si de aile baskısı nedeniyle evlendiklerini belirtmişlerdir.

Evlilik öncesi tanışma ve arkadaşlık etmenin,evliliğin sürekliliği açısından çok önemli bir katkısı olmadığı ileri sürülebilir. Bu tür evlilikler, evlilik içindeki

¹ O.İmamoğlu, a.g.e., s.39

iletişimin kurulması açısından anlamlı olurken, mutlak olarak evliliğin sürekliliğini sağlamamaktadır.

Evlilik öncesinde eşlerin birbirini tanınması ve evliliğin sevgi üzerine kurulması, evliliğin istikrarı açısından yeterli olmamaktadır.

Araştırma verilerine göre kadınların %70'i evlenme kararında müdahale görmemişlerdir. %14.2'si kendi ailesi, %8.3'ü eşinin ailesi, %7.5'i de sosyal çevresi tarafından müdahale görmüşlerdir*.

Sonuç olarak evlilik öncesinde eşlerin evlenme şekli, evlenme kararını verme süreçleri, aile veya yakın çevreleri tarafından müdahale ile karşılaşmaları evliliğin sona ermesinde önemli bir etken oluşturmamaktadır. Evlilik birliğinin anlaşarak kurulması ve çevre tarafından onaylanması, daha sağlıklı bir evlilik birliğinin kurulabileceği beklentisine yol açmakta, ancak evliliğin sürdürülmesinde yeterli olmadığı görülmektedir.

5.2 Evlilik Sürecinde Aile Yapısı

Araştırma evreni içinde yer alan kadınların %85 gibi önemli bir çoğunluğu, evlilik sürecini anne-baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile olarak geçirmişlerdir. Görüşmeler sırasında, gerek eşinin, gerekse kendi anne-baba veya ikisinden biri ile birlikte yaşamının, evliliğe olumsuz yönde etkisi olduğu belirtilmiştir. Bununla birlikte evliliği boyunca yalnızca eşi ve çocukları ile birlikte oturan kadınlar arasında da, eşin ailesinin evliliği olumsuz yönde etkilediğini belirtenlere sık rastlanmıştır. Aile yapısının, çekirdek aile olarak gözükmemesine karşın, geleneksel geniş aile ilişkilerinin sürdürüldüğü gözlenmektedir. Toplumumuzda çok yaygın olarak anne-babadan, çocuğa kaynak aktarımı yapılmaktadır. Böyle bir aktarım, yapısal olarak çekirdek olan ailenin, işlevsel olarak geniş aile olmasına yol açmaktadır.

Genel olarak Türkiye'de ailenin çekirdek aile yapısından çok, geniş ya da birleşik tipteki aile yapıları ile içiçe ve onlardan yeterince ayrışmamış olduğu ortaya konmaktadır. Diğer bir deyişle, demografik olarak çekirdek aile olan

aileler, sosyal değerleri, aile içi otorite dağılımı açısından geleneksel motifler taşımaktadır. Bu nedenle kadın ve erkek kimliği, büyük ölçüde aile tarafından ve aile içindeki geleneksel değerlerin ağırlığı altında oluřturulmaktadır². Bu nedenle aile, çoğunlukla çekirdek aile olarak organize olsa da akrabalar ile olan bağlılık ve yakınlık sürdürülmektedir.

5.3 Evlilik İçi İlişkiler Ve Rollerin Dağılımı

Evlilik süreci içinde ilişkilere baktığımızda, kadınların, daha çok olumsuz duygular taşıdıkları görülmektedir. Örneklem içinde yer alan kadınların sadece %27.5'i evlilik içinde olumlu duygular içinde olduklarını belirtmişlerdir.

Örneklem içinde yer alan kadınların %21.7'si duygu ve isteklerini dile getirmede zgr olamadıklarını ve eşleri karşısında çekingen kaldıklarını belirtirken, %20'si nefret ettiklerini ve % 9.2'si de korku ve huzursuzluk duyduklarını belirtmişlerdir.

Meslek gruplarına göre evlilik içindeki duygular incelendiğinde, olumlu duyguların, statüsü yüksek olan mesleklere sahip kadınlar arasında daha yoğun olduğu görülmektedir. Öğretim yesi doktor, avukat gibi profesyonel meslek sahibi kadınların %47.1'i evliliklerinde sevgiyi daha yoğun olarak hissettiklerini belirtirken, bankacı veya iktisatçı kadınların %38.5'i, öğretmenlerin %33.3', özel sektör sahibi ya da yöneticisi olan kadınların %28.6'sı, pazarlama gibi örgütlü olmayan faaliyetlerde bulunan kadınlar arasında %27.3 olmaktadır. Evliliği içinde duygularını ve isteklerini yeterince ifade edemeyip, çekingen kaldıklarını ifade eden kadınların ise eğitim düzeyi ve mesleki statüsü düşük olan işlerde çalışan kadınlar arasında yoğun olduğu görülmektedir. Kendilerini ekingen olarak hissettiklerini belirtenlerin oranı, ev temizliğine giden veya gündelikçi olan kadınlar arasında %45.5, pazarlama faaliyetinde bulunanlar arasında %36.4, işçi statüsünde olan kadınlar arasında %28.6, memur ya da sekreter olan kadınlar

* Bkz. Ek tablolar

² H.Uygun, "Gecekondularda Aileler Arası Geleneksel Dayanışmanın ağdaş Organizasyonlara Dönüşümlü" *Dünya'da Türkiye'de Güncel Sosyolojik Değişmeler*, Sosyoloji Derneği Yay.III, 1994, s.297

arasında da %20 olmaktadır. Kıray'ın da belirttiği gibi, evli çiftler arasında kopukluğun ve yabancılaşmanın artması, çiftler arasındaki sorunların da artmasına yol açmaktadır. Bu süreçte kadınlar, evlilikte anlayış ve takdir görememekten yakınırken, tepki olarak eşlerine karşı mesafeli bir tavır almaktadır³.

Tablo 11: Mesleklere Göre Evlilik İçindeki Duygular

Meslek	Sevgi %	Çekingenlik %	Nefret %	Korku %	Huzursuz. %	Diğer %	Toplam %
Ev Temizliği / Gündelikçi	9.1	45.5	27.3	18.2			9.2
İşçi / Tezgahtar	14.3	28.6	28.6	21.4	7.1		1.7
Memur/Sek./Ebe/Hemşire	20.0	20.0	33.3	13.3	6.7	6.7	12.5
Pazarlama/Emlak.	27.3	36.4	18.2	9.1		9.1	9.2
Esnaf/Terzi	23.1	23.1	23.1	15.4	7.7	7.7	10.8
Öğretmen	33.3	16.7	16.7		8.3	25.0	10.0
Öğ.Üyesi/Doktor Avukat/Ecz.	47.1	5.9	11.8		17.6	17.6	14.2
Bankacı/İktisatçı/	38.5	15.4	7.7	7.7	15.4	15.4	10.8
Özel Sektör/Yön. Sahibi/Ortağı	28.6	14.3	14.3		14.3	28.6	11.7
Toplam	27.5	21.7	20.0	9.2	9.2	12.5	100.0

Evlilik içindeki şiddet ve baskıya bağlı olarak korkuyu yoğun olarak hisseden kadınlar da yine aynı meslek grubu içinde yer alan kadınlar arasında yoğunlaşmaktadır. Evliliğinde huzursuzluğun daha yoğun olduğunu belirtenler, daha çok mesleki statüsü ve gelir düzeyi daha yüksek olan meslek sahibi kadınlar olmuştur. Doktor, avukat gibi profesyonel meslek sahibi kadınların %17.6'sı, bankacı kadınların %15.4'ü ve özel sektörde yönetici veya sahibi kadınların %14.3'ü evliliğinde daha çok huzursuzluk duyduklarını belirtmişlerdir. Görüşmeler sırasında, bu meslek gruplarında yer alan kadınlar, çalışma koşullarının yoğun ve uzun zamana yayılmasının, eşleri tarafından tolere

³Akt., Hale Bolak, "Aile İçi Kadın Erkek İlişkilerinin Çok Boyutlu Kavramlaştırılmasına Yönelik Öneriler" 1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar Şirin Tekeli (der), İletişim Yay.,

edilemediğini ve ev içinde huzursuzlukların kaynağı olduğuna dikkat çekmişlerdir. Sonuç olarak kadının, evin idaresi, çocukların bakımı gibi öncelikli olması beklenen ve talep edilen rollerini, çalışma koşulları nedeniyle aksatması, ev içinde gerginlik ve huzursuzluklara yol açmaktadır. Ev içindeki ilişkiler, kadının duygularına olumsuz şekilde yansımaktadır. Bununla birlikte eğitim düzeyi yükseldikçe eşlerin, duygularını zamanında dışa vurarak, ilişkinin nefret etme boyutuna gelmesini engelledikleri ileri sürülebilir.

5.3.1 Evlilik Sürecinde Denetim Ve Karar Mekanizması

Evlilik içinde yetke dağılımını ve eve ait işlerin paylaşılmasını saptamak üzere, farklı alanlarda kimin sorumluluk üstlendiği ve karar yetkisine sahip olduğu sorgulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre kadının daha çok cinsiyet rolüne uygun olarak evin düzeni ve çocuğun bakımına ait alanlarda karar verme yetkisine sahip olduğu, buna karşılık bütçe ve sosyal çevre ile ilişki konularında karar verme yetkisinin erkeğe geçtiği görülmektedir.

Tablo 12'de görüldüğü gibi, aile içi kararların alınmasında kadın, erkeğe göre daha az etkin iken, ev işlerinin paylaşılmasında sorumluluk büyük ölçüde kadının üzerinde olmaktadır. Sinema, tiyatro veya tatile çıkma konusunda (%55), büyük alışverişlerde veya eve yapılacak tadilatlarda (%57.5) son kararı eşleri vermektedir. Bu alanlarda kadının karar verme oranı oldukça düşüktür. Tatile çıkma veya sinema, tiyatroya gitme kararını tek başına veren kadınların oranı sadece %7.5, büyük eşya alışverişlerinde veya ev için yapılacak tadilatlara karar veren kadın oranı da sadece %5.8 olmaktadır. Araştırmalar da büyük para gerektiren kararlarda, erkeklerin, ancak ekonomik olarak güçsüz oldukları durumda eşlerine danıştıklarını ortaya koymaktadır⁴. Kadının önemli işlerde bilgi kanallarına sahip olabilmesine karşın, erkeğin sözü her durumda daha fazla ağırlık taşımaktadır. Çoğu kez kadının aldığı ücret, doğrudan aile bütçesine

3.bas., 1995, s.238

⁴ Hale Bolak,a.g.e., s.243

aktarılmaktadır⁵. Görüşmeler sırasında da evlilik içinde, kadının gelirinin, daha çok erkeğin kontrolü altında olduğu gözlenmiştir. Kadının mesleki statüsü ve gelirinin yüksek olmasına karşın, evlilik içinde bütçeyi erkeğin düzenlediği ifade edilmiştir.

Araştırma verilerine göre, akraba ve arkadaş ziyaretlerine eşleri karar veren kadınların oranı %34.2 ile, dikkati çeken bir değer göstermektedir. Sosyal çevre ile olan ilişkilerde eş, büyük ölçüde belirleyici olmaktadır. Birebir görüşmeler sırasında da sosyal çevre ile olan ilişkiler konusunda, evlilik içinde eşlerin yönlendirici olduğu gözlenmiştir. İlkaracan'ın araştırmasına göre de, ücretli olarak çalışan kadın, çalışmayan kadına göre daha fazla hareket özgürlüğüne sahip olmaktadır. Buna karşın aynı araştırma, çalışan kadının da üçte birine yakınının (%31) gündüzleri, çoğunluğunun ise (%85.9) geceleri, ev dışında hareket özgürlüklerinin kısıtlı olduğunu ortaya koymaktadır⁶. Kadın, ücretli olarak çalışsa bile, bir çok kararı erkek vermekte ve kadın uyum göstermek durumundadır.

Tablo 12: Evlilik İçinde Farklı Alanlarda Karar Verme ve Sorumluluk Üstlenme

Karar Alma	Kendi		Eşi		Birlikte		Diğer		Toplam	
	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%
Ziyaret	27	22.5	41	34.2	49	40.8	3	2.5	120	100.0
Sin.Tiy.Tatile Çık	9	7.5	66	55.0	45	37.5			120	100.0
Büyük Alışveriş veya Eve Tadilat	7	5.8	69	57.5	42	35.0	2	1.7	120	100.0
Çocuğun Eğitimi	26	26.3	35	35.4	38	38.4			99	100.0
Ev İşlerinin Paylaş.										
Yemek yapma	98	81.7			9	7.5	13	10.8	120	100.0
Temizlik	81	67.5			12	10.0	27	22.5	120	100.0
Ütü	97	80.8			7	5.8	16	13.3	120	100.0
Günlük Alışveriş	74	61.7	29	24.2	17	14.2			120	100.0

⁵ Jenny B.White, a.g.e., s.96-97

⁶İpek İlkaracan, "Kentli Kadınlar ve Çalışma Yaşamı" Ayşe B.Hacımirzaoğlu (ed), a.g.e., s.292

Çocuğun eğitimi konusunda %38.4'ü birlikte karar alırken, %35.4'ünün de eşleri, karar veren taraf olmaktadır. Her bir alanda birlikte karar verme oranı %50'yi geçmeyerek, evlilik içine eşitlikçi olmayan bir ilişki örüntüsünü sergilemektedir. Kadının çalışma yaşamına katılımı ile özerklik sağlaması doğru orantılı olmamaktadır. Erkek otoritesinin hakim olduğu bazı ailelerde, kadın, gelirini bile kocaya teslim etmekte ve kendine karışılmasını normal sayarak, statükonun korunmasına katkıda bulunmaktadır.

Bununla birlikte karar verme sürecinde etkinliği sınırlı olan kadının ev işleri ve eve ait alanlarda sorumluluklarının arttığı göze çarpmaktadır. Eve ait işlerin birlikte yerine getirilme oranı %10'u geçmezken, tek başına yemek işini üstlenen kadının oranı %81.7, temizlik %67.5 ve ütü %80.8 olmaktadır. Günlük alışveriş de %61.7 ile kadına ait bir sorumluluk olmaktadır. 1993 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmasına göre de benzer sonuçlar elde edilmiştir. Araştırmaya göre yemek işini üstlenen erkek olmamakla birlikte temizlik işlerini yapan erkeklerin oranı %0.1, ütü yapan erkeklerin oranı da %0.6'dır. Buna karşılık tek başına yemek işini üstlenen kadınların oranı %65.3, temizlik ve ütü işlerini yerine getirenlerin oranı %58.2 olmaktadır⁷.

Edgell'in orta sınıflar konusunda yapmış olduğu çalışma, ev ile ilgili alım satımlar, çocukların eğitimi, tatiller ve boş zaman etkinlikleri ile ilgili kararların, eşler tarafından ortak şekilde verildiğini, rutin ev işleri ile ilgili kararların, kadınlar tarafından gerçekleştirildiğini, kariyer ile ilgili kararların ise erkek tarafından verildiğini göstermektedir⁸. Kadının eve ait alan ile sınırlı kalması, cinsiyetler arasındaki statü farklılaşmasının bir yansıması olmaktadır.

Eşler arasındaki statü farklılaşması, özellikle aile içi karar verme sürecinde, tüketim kalıplarında, parasal kaynaklardan yararlanmada ve çevre ile ilişkiler çerçevesinde kendini göstermektedir. Evlilik içinde eşler arasındaki bu eşitsizlik, duygusal alanlara da yansımaktadır. Kağıtçıbaşı, "Türkiye'de Kadının Statüsü" çalışmasında erkek ve kadın cinsiyet rollerini, kadının aile içindeki statüsünü, güç ilişkileri ve karar süreçlerini inceleyerek, hem erkek hem de

⁷ bkz.1993 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması, Türkiye'de Kadın a.g.e., s.48

⁸ Önal Sayın, "Değişen Toplumumuz ve Aile Yapımız" *Aile Kurultayı*, a.g.e.,s.152

kadınların, bu durumun farkında olduklarını ve bu durumu kabullendiklerine ilişkin kanıtlar olduğunu belirtmektedir. Statü farklılaşması ve cinsler arasındaki eşitsizliğin, Ortadoğu-Akdeniz cinsiyet rolü kalıplarını yansıttığını ve bu rol kalıplarının tutumsal, duygusal alanlar üzerinde etkisi olduğunu savunmaktadır⁹. Nitekim araştırma verileri de aile içinde eşit olmayan rol ve ilişki örüntülerinin, duygusal alanda huzursuzluk, çekingenlik, korku, mutsuzluk gibi olumsuzluklara yol açtığını göstermektedir.

Boşanmış kadınlar, özel alan dışına açılmalarına ve gelir getirici bir işte çalışıyor olmalarına rağmen, evlilik sürecinde aile içi dinamikler, aile reisi olan erkeğin kontrolü altında işlemektedir. Diğer bir deyişle kadının ev dışında gelir getiren bir işte çalışması ve kamusal alana çıkmış olması, aile içi dinamiklerin eşitlikçi bir yapıya dönüşmesi için yeterli olmamaktadır. Bununla birlikte eğitim düzeyine ve mesleki statüsüne bağlı olarak gelir düzeyi yükselen kadının, aile içi etkileşimde daha etkin bir role sahip olduğu ve eşlerin kontrol gücünün sınırlandığı görülmektedir. Bu nedenle, mesleki statü, eğitim düzeyi, beklentilerin belirmesinde önemli olmaktadır. Buna karşın, genel anlamda kadının, gerek aile içi ilişkiler, gerekse iktidar ve kontrolün paylaşımında ikincil bir rol üstlendiği ve evlilik içinde eşitlikçi bir yapının kurulamadığı ileri sürülebilir.

5.4. Eşlerin Sorunlar Karşısında Tutumu

Eşlerin sorunlar karşısındaki tutumu da evlilik içindeki etkileşimin bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır. Araştırma verileri, kadınların sorunlar karşısında daha sakin ve edilgen bir tutum içinde olurken, erkeklerin daha agresif ve iletişime kapalı bir tutum sergilediklerini göstermektedir. Örnekleme içinde yer alan kadınların %45'i sorunlar karşısında konuşup, tartışmaya çalıştıklarını belirtirken, eşlerin %49.2'sinin sorunlar karşısında sert tartışmalar ve şiddetle yanıt verdikleri görülmektedir. Sorunlar karşısında %14.2 ile evi terketme, %15

⁹ Çiğdem Kağıtçıbaşı, Türkiye'de Kadının Statüsü:Kültürler Arası Perspektifler, Z.Kılıç (çev), A.Berktaş Hacimirzaoglu (ed), a.g.e., s.144

ile sorunları anne-babaya aktarma ve %18.3 ile sorunlar karşısında konuşmayıp sessiz kalma, daha çok kadınların bir özelliği olarak görülmektedir.

Kadının sahip olduğu mesleğe göre, sorunlar karşısındaki tutumu incelendiğinde, belirgin farklılıklar göze çarpmaktadır. Sorunlar karşısında evi terketme (anne-baba-abla ağabey yanına gitme gibi) davranışının daha çok eğitimi düşük, örgütsüz işlerde çalışan ve işçi konumunda olan kadınlar arasında yaygın olduğu görülmektedir. Ev temizliğine giden, gündelikçi kadınların %36.4'ü, işçi konumunda olan kadınların %28.6'sı, memur, ebe veya hemşire kadınların %20'si, sorunlar karşısında evi terkettiklerini belirtmişlerdir. Sorunları kavga ve şiddetle çözümlene eğiliminde olan eşlerin oranı, profesyonel meslek sahibi kadınlar arasında düşmektedir. Öğretim üyesi, doktor veya avukat kadınların eşleri %35.3, bankacı, iktisatçı kadınların eşleri %53.8, özel sektör yönetici veya ortağı kadınların eşleri %21.4 ile sorunlar karşısında kavga ve şiddet gösterme eğiliminde iken, temizliğe giden kadınların eşleri arasında %54.5'e, memur, hemşire kadınların eşleri arasında %60'a ve işçi konumunda olan kadınların eşleri arasında %64.3'e yükselmektedir.

Eğitim düzeyi ve statüsü yüksek mesleklerin, sorunlar karşısında daha tutarlı olmayı ve iletişimi sağlamaya yönelik çözümler üretme eğilimini arttırdığı ileri sürülebilir. Evlilik içinde şiddet konusu incelendiğinde, erkeğin, egemen konumunu sürdürme ve itaati sağlama anlamında yaygın olarak şiddete* yöneldiği görülmektedir. Evlilik içinde fiziksel veya psikolojik olarak şiddetin varlığı, evlilik içindeki duyguları belirlerken, aile içindeki ilişki örüntüsü ve yetki dağılımını da açıklayıcı olmaktadır. Aile içindeki güç dengesi, çoğunlukla fiziki ya da psikolojik şiddet ile sağlanmaktadır. Evlilik içindeki kadına yönelik şiddet, "Koca hem döver hem sever" gibi geleneksel değerlerle de pekiştirilmektedir. Ayrıca "Karı-koca arasına girilmez" gibi yaygın bir görüşle aile içindeki şiddet, toplum tarafından sessiz bir şekilde onaylanmaktadır.

* Şiddet kavramı için bkz. "Şiddet" kadına karşı bir başkası tarafından psikolojik, fiziksel, cinsel ve dolaylı ya da doğrudan her türlü korku, baskı saldırı, öldürme, yıldırma gibi eylemleri kapsamaktadır. A.Aziz "Kadın, Şiddet ve İletişim, Sosyoloji Derneği, a.g.e., 1994, s.502

Tablo 13: Kadının Mesleğine Göre Kendi ve Eşinin Sorunlar Karşısında Tutumu

Sor.Kar.Tutum* Kendi	1		2		3		4		5		6		Toplam S %
	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%	
Meslek Eşi													
Ev Temizliği/ Gündelikçi			4	36.4	3	27.3					4	36.4	11 9.2
			2	18.2			6	54.5	3	27.3			
İşçi / Tezgahtar	3	21.4			4	28.6	3	21.4			4	28.6	14 11.7
	1	7.1			2	14.3			9	64.3	2	14.3	
Memur/Sek/ Ebe/Hemşire	4	26.7			4	26.7	2	13.3	2	13.3	3	20.0	15 12.5
	2	13.3	1	6.7	1	6.7			9	60.0	2	13.3	
Pazarlama Emlakçılık	2	18.2			4	36.4	4	36.4			1	9.1	11 9.2
	1	9.1			1	9.1	3	27.3	6	54.5			
Esnaf/Terzi	6	46.2	2	15.4			3	23.1	1	7.7	1	7.7	13 10.8
	1	7.7			2	15.4	2	15.4	7	53.8	1	7.7	
Öğretmen	6	50.0			1	8.3	2	16.7	1	8.3	2	16.7	12 10.0
	2	16.7					4	33.3	6	50.0			
Öğ.Üyesi/Dok/ Avukat/Eczacı	12	70.6					2	11.8	1	5.9	2	11.8	17 14.2
	8	47.1					2	11.8	6	35.3	1	5.9	
Bankacı/İktisat.	11	84.6			1	7.7	1	7.7					13 10.8
	2	15.4					3	23.1	7	53.8	1	7.7	
ÖzelSektör/ Yön. Sahibi/Ortağı	10	71.4	1	7.1			2	14.3	1	7.1			14 11.7
	8	57.1	2	14.3			1	7.1	3	21.4			
Toplam	54	45.0	3	2.5	18	15.0	22	18.3	6	5.0	17	14.2	120 100.0
	25	20.8	3	2.5	8	6.7	15	12.5	59	49.2	10	8.3	

* Sorunlar Karşısındaki Tutumları açıklamak üzere 1.Sorunları konuşarak tartışma, 2.Ayrılmaya ikna etme, 3.Anne-babaya yansıtma, 4.Konuşmayı sessiz kalma, 5.Münakaşa, bazen da şiddet gösterme, 6.Evi terketme'dir.

Türk Ceza Kanunu'nda yer alan özel hükümler de geleneksel söylemi desteklemektedir¹⁰. Bu hükümler mağdurun dava açabilmesi için on gün veya daha az işinden geri kalacak kadar bedensel zarara uğramasını gerektirmektedir.

1998'de aile içi şiddeti önlemek amacıyla; aile içinde şiddete maruz kalan kadın veya çocukların şahsen başvuruları veya Cumhuriyet Başsavcısının bildirmesi üzerine Sulh Hukuk hakimi tarafından, mağdur tarafı korumak amacıyla verilecek tedbirleri içeren koruma kararını ve karara uyulmaması halinde verilecek cezayı düzenleyen "Ailenin Korunmasına Dair Kanun" çıkartılmış ve ilk kez aile içi şiddetten yasada söz edilmiştir.¹¹ Ancak bu düzenlemelere rağmen "Kol kırılır, yen içinde kalır" sözünün açık bir yansıması olarak aile-içi şiddet, aile içinde kalmakta ve çok ağır fiziksel sonuçları olmadıkça dışarıya yansıtılmamaktadır.

Örnekleme içinde yer alan kadınlar için de şiddet tanıdık bir kavram olarak gelmektedir. Tablo 14'de görüldüğü gibi boşanmış kadınların %28.3'ü evlilik içinde hiç şiddete maruz kalmadıklarını ifade ederken, %30.8'i de hem psikolojik hem de fiziksel olarak şiddet gördüklerini belirtmişlerdir. Araştırma verilerine göre, kadınların %71.6 gibi önemli bir bölümü gerek sözlü saldırı, hakaret, aşağılanma, küfür, onur kırıcı davranışlara maruz kalma, gerekse fiziksel olarak şiddete uğramışlardır. Sahip olunan mesleklere göre evlilik içinde şiddet görenler incelendiğinde farklılık göstermekle birlikte her meslekte kadının, bir şekilde şiddete maruz kaldığı görülmektedir. Evlilik içinde en çok şiddet görenler, eğitim düzeyi düşük, örgütlü olmayan işlerde çalışan ve işçi statüsündeki kadınlar olmaktadır. Ev temizliğine giden ve gündelikçi kadınların %81.8'i, işçi statüsünde olan kadınların %71.4'ü, hem fiziksel hem de psikolojik olarak şiddet gördüklerini belirtmişlerdir. Evliliği süresince hiç şiddet görmediklerini ifade edenler, çoğunlukla eğitim düzeyi yüksek olan ve statüsü yüksek olan mesleklere sahip kadınlar arasında yoğunlaşmaktadır. Evliliği süresince hiç şiddet

¹⁰ TCK.'nın 456.maddesi "Her kim katil kasti ile olmaksızın bir kimseye cismen ceza verir veya sıhhatini ihlale yahut akli melekelerinde karışıklık meydana gelmesine neden olursa" altı aydan bir yıla kadar hapsedilmesini yazmaktadır.(456/1)

¹¹ Türkiye'de Kadın 1999,Kadının Statüsü ...s.20. Yasa ile ilgili geniş bilgi için bkz. Meral Erdoğan, "Ailenin Korunmasına Dair Kanun ve Uygulaması" Hukukta Kadın Sempozyumu, Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yay., 1999, s.91

görmeyenlerin oranı, öğretim üyesi, doktor, avukat gibi profesyonel meslek sahibi kadınlar arasında %52.9, özel sektör sahibi, yönetici veya ortağı olan kadınlar arasında %42.9, öğretmenler arasında %25.0, bankacı kadınlar arasında %53.8 iken, işçi konumunda olan kadınlar arasında %7.1'e düşmektedir. Fiziksel ve psikolojik şiddete en az maruz kalan meslek grubu da %7.7 ile bankacı, iktisatçı ve %11.8 ile öğretim üyesi, doktor, avukat gibi profesyonel meslek sahibi kadınlardan oluşmaktadır.

Boşanma İstatistikleri incelendiğinde, cana kast ve kötü muamele gibi şiddet içerikli nedenlerin çok az yer aldığı görülmektedir. Özkan ve Böke'nin "Boşanma ile Sonlanan Evliliklerde Kadının Hedef Olduğu Şiddet" konulu çalışmasında, %26 oranında fiziksel şiddetin uygulandığı, %39 oranında sözel saldırganlık olarak aşağılamanın olduğu, tehdit etmenin yüksek oranda olduğu ve fiziksel saldırganlığın %76 oranında tekrarlandığı saptanmıştır¹².

Tablo 14: Mesleklere Göre Evlilik İçinde Şiddet

Evlilik İçi Şiddet Meslek	Hiç Görmeyen		Psi. Şiddet Gören		Hem Fiz. hem Psi Şiddet Gören		Toplam	
	S	%	S	%	S	%	S	%
Ev Temizliği / Gündelikçi			2	18.2	9	81.8	11	9.2
İşçi / Tezgahtar	1	7.1	3	21.4	10	71.4	14	11.7
Memur/Sek./ Ebe/Hemşire	3	20.0	7	46.7	5	33.3	15	12.5
Pazarlama,Emlak.	3	27.3	4	36.4	4	36.4	11	9.2
Esnaf/Terzi	2	15.4	8	61.5	3	23.1	13	10.8
Öğretmen	3	25.0	7	58.3	2	16.7	12	10.0
Öğ.Üyesi/Doktor/ Avukat/Ecz.	9	52.9	6	35.3	2	11.8	17	14.2
Bankacı/İktisatçı	7	53.8	5	38.5	1	7.7	13	10.8
Özel Sektör/ Yön Sahibi/Ortağı	6	42.9	7	50.0	1	7.1	14	11.7
Toplam	34	28.3	49	40.8	37	30.8	120	100.0

¹² İ.Özkan ve Ö.Böke, "Boşanma İle Sonlanan Evliliklerde Kadının Hedef Olduğu Şiddet" Aile Kurultayı a.g.e., s.327

Kalaycıoğlu ve Tılıç'ın yapmış olduğu araştırmaya göre, eğitim düzeyi yüksek olmasına rağmen, aile içinde çeşitli Şekillerde Şiddete uğrayan kadın oranı %82 olmaktadır. Aynı araştırmanın sonuçlarına göre Şiddete maruz kalanlar ve Şiddeti kullananların Şiddeti değişik düzeylerde ve değişik kriterlerde meşrulaştırdıkları saptanmıřtır¹³. Aziz'in Şiddet zerine yapmış olduğu çalışma, kadına yönelik Şiddetin nedenleri konusunda açıklayıcı olmaktadır. Aynı araştırmaya göre, kadının en çok Şiddete maruz kalma nedeni sırasıyla, geleneksel namus anlayışına uygun davranmaması (%22.8), erkeğin karşılaştığı toplumsal sorunlar nedeniyle Şiddet uygulaması (%19), hiçbir neden dayanmadan Şiddet uygulanması (%16.5), kadının savunduğu düşünceler nedeniyle Şiddet görmesi (%16.5), kadının evlilik dışı ilişkiye girmesi (%12.7)¹⁴ olmaktadır. Şiddetin daha çok, kadının cinsiyetine bağlı olarak oluşan geleneksel görüş ve değerlerle ilişkili olduğu görülmektedir. Araştırma verileri de, kadının eğitim düzeyi ve mesleki statüsü yükseldikçe, özellikle de fiziksel Şiddetin azaldığını ancak geleneksel görüş ve değerlere bağlı olarak da varlığını sürdürdüğünü göstermektedir

5.5 Evlilik Süresi Ve Boşanma Nedenleri

Boşanma konusunda yapılan çalışmalar ve istatistiksel veriler, evlilikte geçirilen süre arttika, boşanma oranlarının düştüğünü göstermektedir. Evliliği ilk beş yıl içinde boşanma ile sonuçlanan kadınların oranı %44.2 ile en yüksek oranı oluşurmaktadır. 6-10 yıl içinde boşananların oranı %30'a, 11-15 yıl içinde boşananların oranı %12.5'e düşerken, 16 yılın üzerinde evliliği olanların boşanma oranı da %13.3 olmaktadır¹⁵. DİE verilerine göre de ilk beş yıl içinde boşanmaların oranı, %46.1 ile birinci sırada yer almaktadır. 6-10 yıl içinde boşanmaların oranı %21.6'ya 11-15 yıl içinde %18.4'e düşerken, 16 yıl üzerinde ise %18.4'e ykselmektedir¹⁶.

¹³ S.Kalaycıoğlu ve H.Rittersberger Tılıç, Aile Bireyleri Arasında Şiddet Ieren Davranışlar, Ankara'dan Bir rneklem, Aile Kurultayı, a.g.e., s.320

¹⁴ Aysel Aziz, a.g.e., s.509

¹⁵ Bkz. Ek Tablolar

¹⁶ DİE Boşanma İstatistikleri 1992, bkz. Yıllara göre evlilik süresine ilişkin boşanma oranları için; Boşanma İstatistikleri 1997.

Tablo 15 : Mesleklere Göre Boşanma Nedenleri

Boşanma Nedenleri*	1	2	3	4	5	6	7	8	Toplam	
	S	S	S	S	S	S	S	S	S	%
Meslek	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Ev Temizliği / Gündelikçi		1 9.1				4 36.4	4 36.4	2 18.2	11	9.2
İşçi / Tezgahtar	2 14.3	4 28.6				3 21.4	4 28.6	1 7.1	14	11.7
Memur/Sek/ Ebe/Hemşire	4 26.7	3 20.0			2 13.3	1 6.7	3 20.0	2 13.3	15	12.5
Pazar.Emlak.	2 18.2			1 9.1	4 36.4		4 36.4		11	9.2
Esnaf/Terzi		2 15.4	1 7.7	2 15.4	1 7.7		4 30.8	3 23.1	13	10.8
Öğretmen	2 16.7	1 8.3	3 25.0	3 25.0	1 8.3		2 16.7		12	10.0
Öğ.Üyesi/Dok. /Avukat/Ecz		1 5.9	3 17.6	10 58.8	2 11.8		1 5.9		17	14.2
Bankacı/İkt.çl.	2 15.4	1 7.7	2 15.4	7 53.8			1 7.7		13	10.8
Özel Sek/Yön. Sah./Ortağı	3 21.4			8 57.1	2 14.3		1 7.1		14	11.7
Toplam	15 12.5	13 10.8	9 7.5	31 25.8	12 10.0	8 6.7	24 20.0	8 6.7	120	100.0

Araştırma verilerine göre, boşanmaya neden olan en önemli etmen olarak en fazla %25.8 ile kişisel uyumsuzluk ve beklentilerin gerçekleşmemesi belirtilmiştir. Örneklem içinde yer alanların, %20'si, alkol, kumar, dayak gibi kötü alışkanlıkları, %12.5'i eşin baskısı ve kıskançlığı, %10.8'i anne-babaların

*Boşanma nedenlerini açıklamak üzere; 1.Eşin baskısı ve kıskançlık, 2.Anne-babaların müdahalesi ve neden olduğu geçimsizlik, 3.İlgisizlik ve İhmal 4.Kişisel uyumsuzluk ve beklentilerin gerçekleşmemesi, 5.Başka bir kadınla ilişkisinin olması, 6.Evi geçindirmeme,işsizlik ve maddi sorunlar, 7.Alkol, kumar, dayak gibi kötü alışkanlıklar, 8.Diğer (Sağlık sorunu, iş, evin terk edilmesi, beğenilmeme, vs.)olarak ayrımlaştırılmıştır.

müdahalesine bağılı olarak geçimsizliğı, %10'u başka birinin varlığını, %7.5'i ilgisizlik ve ihmali, %6.7'si evi geçindirmeme, işsizlik ve maddi sorunları, boşanmaya neden olan en önemli etmen olarak belirtmişlerdir.

Evlilik süresi ve boşanma nedenleri arasında da anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. İlk beş yıl içinde boşanan kadınlar daha çok kişisel uyumsuzluk (%43.4), eşin baskısı ve kıskançlık (%18.9) gibi nedenleri önesürerken, 6-10 yıl içinde boşanan kadınlar, en fazla alkol, kumar, şiddet (%30.6) gibi nedenleri belirtmişlerdir. 16 yıl ve daha fazla evli kalan kadınların ise %50.0'si, eşin başka bir kadınla birlikte olmasını boşanma nedeni olarak belirtmişlerdir.

Evliliğe ilişkin beklentilerin gerçekleşme düzeyi, evliliğin ilk yıllarında belirginleşerek, eşleri, uzlaşmaya veya hayal kırıklığına yöneltmektedir. Beklentilerin karşılıklı olarak sağlanamaması, sorunların çözümünü güçleştirerek evliliğin ilk yıllarında boşanmaya yol açmaktadır. Eşin baskısı ve ailelerin müdahalesine bağılı olarak geçimsizlik de evliliğin ilk yıllarında daha fazla boşanma sebebi olmaktadır. Eşin alkol, kumar ve şiddete başvurması, evliliğin ilk yıllarında tolere edilirken, beş yıldan sonra boşanmaya yol açmaktadır. Bununla birlikte evlilikte geçirilen yıllar, paylaşılan değerleri arttırırken evliliğin sona ermesini de güçleştirmektedir. Çocuk sayısına bağılı olarak düşen boşanma oranı da, evlilik süresinin boşanma üzerindeki önemini açıklamaktadır. Evlilik süresi, çocuk sayısı gibi etmenlerin ve mahkemede belirtilen nedenlerin dışında, kadınların boşanma konusundaki gerekçeleri, boşanmayı açılamaada önemli olmaktadır. Bu amaçla, boşanmaya neden olan en önemli etmenin ne olduğu sorusu yöneltmiştir.

Mesleklere göre boşanma nedenleri incelendiğinde, eğitim düzeyi ve mesleki statü yükseldikçe, gelire bağılı olarak ortaya çıkan sorunların azaldığı, daha çok ilgisizlik, iletişimsizlik, beklentilerde ortaya çıkan uyumsuzluk ve üçüncü bir kişinin varlığı gibi sorunların arttığı görülmektedir. Evi geçindirememe, işsizlik ve maddi sorunların boşanmaya neden olduğunu belirtenlerin ev temizliğine giden ve gündelikçi kadınlar arasında %36.4, işçi statüsünde olan kadınlar arasında %21.4, memur kadınlar arasında %6.7

olmaktadır. Alkol, kumar, kavga ve şiddetin boşanmaya neden olduğunu belirtenlerin oranı ev temizliğine giden, gündelikçi ve pazarlama faaliyetinde bulunan kadınlar arasında %36.4, esnaf, terzi kadınlar arasında %30.7, işçi statüsünde olan kadınlar arasında %28.6, memur kadınlar arasında %20.0 ve öğretmen kadınlar arasında %16.7 olmaktadır. Alkol, kumar gibi kötü alışkanlıklar ve buna bağlı olarak şiddetin, eğitim ve gelir düzeyi düştükçe yaygınlaştığı görülmektedir. Başka birinin varlığına bağlı olarak boşanmanın, %36.4 ile daha çok pazarlama faaliyetinde bulunan kadınlar arasında olduğu görülmektedir. Başka birinin varlığına bağlı olarak boşandığını belirtenlerin oranı, özel sektör sahibi, yönetici veya ortağı kadınlar arasında %14.3, memur kadınlar arasında %13.3, öğretim üyesi, doktor, avukat gibi profesyonel meslek sahibi kadınlar arasında %11.8, öğretmen kadınlar arasında %8.3 olmaktadır. Buna karşılık kişisel uyumsuzluk ve beklentilerin gerçekleşmemesi, ilgisizlik gibi nedenleri ileri sürenlerin oranı, eğitim, gelir düzeyi ve mesleki statüsü yüksek olan kadınlar arasında yoğunlaşmaktadır. Kişisel uyumsuzluk, iletişimsizlik, beklentilerin gerçekleşmesindeki yoksunluktan söz eden öğretim üyesi, doktor, avukat gibi profesyonel meslek sahibi kadınların oranı %58.8 en yüksek oranı vermektedir. Özel sektör sahibi, yönetici veya ortağı kadınların %57.1'i, bankacı, iktisatçı kadınların %53.8'i, öğretmen kadınların %16.7'si kişisel uyumsuzluk, iletişimsizlik ve beklentilerin gerçekleşmemesinin boşanmalarında en önemli rolü oynadığını belirtmişlerdir. Eşin ailesinin baskısı ve müdahalesine bağlı olarak geçimsizliğin boşanmaya neden olduğunu belirtenler de daha çok işçi statüsünde olan (%28.6) ve memur, ebe, hemşire kadınlar (%20) olduğu görülmektedir. Asliye Hukuk Mahkemeleri tarafından karara bağlanan boşanmaların DİE'ne ait formlara geçirilmesi ile elde edilen verilere göre İzmir ilinde boşanmaların hemen tamamına yakını (%97.7) geçimsizlik nedeniyle gerçekleşmiştir. Boşanmaların %0.3'ü zina, %0.9'u terk, %0.3'ü akıl hastalığı¹⁷ gerekçelerine dayandırılmaktadır. Boşanma aşamasında eşler, hukuki olarak en geçerli boşanma nedeni olan geçimsizliği tercih etmektedir. Boşanmayı tek bir nedene bağlı

¹⁷DİE Ekonomik ve Sosyal Göstergeler İzmir 1998

kalarak açıklamak güç olsa da meslek, gelir, eğitim değişkenleri göz önüne alındığında anlamlı bir ilişki kurmak mümkün olmaktadır.

Çalışma yaşamına katılım, eğitim düzeyinin yükselmesi, modern kent yaşamının sağlamış olduğu olanakların, kadınlar tarafından da yakından izlenmesine fırsat vermektedir. Özellikle eğitim düzeyi ve mesleki statü yükseldikçe, sosyal çevre ile olan etkileşim de artmakta ve kadın, evlilik içindeki ilişkileri daha fazla sorgulamaya başlamaktadır. Eşler arasındaki uyumsuzluk, ortak davranamama, paylaşımların azalması gibi sorunlar karşısında kadın, mesleki deneyimin sağlamış olduğu birikim ve güven duygusu ile evlilik içindeki ilişkilerini ve evlilik dışındaki olanakları sorgulama yoluna gitmektedir. Bu nedenle, eğitim düzeyi ve mesleki statüsü görece daha düşük olan kadınların, kendi ifadeleri ile “bıçak kemiğe dayanmadıkça” evliliklerini sonlandırmadıkları görülmektedir. Eğitim düzeyi ve statüsü yüksek mesleklere sahip kadınlar, evliliklerini diğer meslek gruplarındaki kadınlar gibi sevgi temeli üzerine kurarken, baskı yerine uyumun olduğu, eşitlikçi bir aile yapısı ve ideal bir evlilik beklentisi ile hareket etmektedirler. Boşanma kararının alınmasında da bu beklentilerin karşılanamaması önemli rol oynamaktadır.

Örneklem içinde yer alan kadınların %19.2'sinin eşleri boşanmaya karar verirken, %20.8'i birlikte, %60.0'ı ise kendileri karar vermişlerdir¹⁸. Çalışma yaşamına faal olarak katılım, eğitim düzeyinin ve mesleki statünün yükselmesi, boşanma kararını almada, kadının daha etkin bir konuma sahip olmasına olanak sağlamaktadır. Görüşmeler sırasında, eşin karar verdiği boşanmaların, başka birinin olması, kıskançlık, kadını beğenmeme gibi gerekçeler nedeniyle gerçekleştiği belirtilmiştir. Boşanmaya birlikte karar verme davranışının da kişisel uyumsuzluk, iletişimsizlik, beklentilerin gerçekleşmemesi nedenlerini öne süren meslek gruplarındaki kadın oranları ile uyumlu olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak boşanma, kadının kentsel yaşam deneyimi, evlilik içindeki konumu ve beklentileri, eğitim düzeyi, mesleki birikimi buna bağlı olarak evlilik dışındaki seçeneklerinin bir sentezi olmaktadır.

¹⁸ Bkz. Ek tablolar

6. BÖLÜM BOŞANMIŞ KADININ ÇALIŞMA YAŞAMI

6.1.Kadının Çalışma Yaşamına Katılımı ve Çalışma Deneyimi

Boşanma kararının verilmesinde mesleki statü ve çalışma deneyiminin önemli rol oynadığı görülmektedir. Kadının çalışma yaşamına katılımı ve mesleki deneyimi, boşanma kararını vermede daha etkin olmasını sağlamaktadır.

Tablo 16: Mesleklere Göre Çalışmaya Başlanan Dönem

Çalışmaya Başla. Dönem Meslek	Evlendenmeden Önce		Evlendikten		Boşandıktan		Toplam	
	S	%	Sonra	%	Sonra	%	S	%
Ev Temizliği/ Gündelikçi	4	36.4	5	45.5	2	18.2	11	9.2
İşçi / Tezgahtar	3	21.4	6	42.9	5	35.7	14	11.7
Memur/Sek/Ebe/ Hemşire	8	53.3	3	20.0	4	26.7	15	12.5
Pazarlama/Emlak.	--	----	6	54.5	5	45.5	11	9.2
Esnaf/Terzi	4	30.8	7	53.8	2	15.4	13	10.8
Öğretmen	7	58.3	3	25.0	2	16.7	12	10.0
Öğ.Üyesi/Doktor/ Avukat/Ecz	13	76.5	3	17.6	1	5.9	17	14.2
Bankacı/İktisatçı/	9	69.2	4	30.8	--	----	13	10.8
Özel Sektör/Yön/ Sahibi / Ortağı	11	78.6	2	14.3	1	7.1	14	11.7
Toplam	59	49.2	39	32.5	22	18.3	120	100.0

Araştırma evreni içinde yer alan kadınların %49.2'si evlenmeden önce çalışırken %32.5'i evlendikten sonra, %18.3'ü de boşandıktan sonra çalışmaya

başlamışlardır. Tablo 16’da görüldüğü gibi kadınların büyük bölümü boşanmadan önce çalışma yaşamına katılmaktadır.

Evlilik süreci içinde çalışmayan kadının, iş deneyimine sahip olmaması, boşanma sonrasında yaşın ilerlemesi ve iş deneyiminin az olması, iş bulma olanaklarını sınırlamaktadır.

Çalışma yaşamına aktif olarak katılabilecek mesleki formasyon ve birikime sahip olan kadın, daha eşitlikçi rol geliştirmekte ve daha etkin bir konuma sahip olmaktadır. Nitekim Çelebi, aile pansiyonculuğu, hediyelik eşya üreticiliği, çamaşırhane işletmeciliği, manavlık, fason üretim gibi değişik bir yelpazede çalışan kadınların rol tutumlarını incelediği , “Turizm Sektöründeki Küçük İşyeri Örgütlerinde Kadın Girişimciler” çalışmasında küçük girişimci kadınların beklenenin üzerinde eşitlikçi rol tutumunu benimsediklerini saptamıştır¹. Özellikle evlenmeden önce çalışan kadının oranının yüksek olması ve evlilik süreci içinde çalışma yaşamında yer alması, bir taraf olarak kadının boşanma sürecinde daha güçlü olmasını sağlamaktadır. Bu konuda yapılan araştırmalar, çalışma deneyimi olan veya almış olduğu eğitim ile çalışma yaşamında yer alma yeterliliğine sahip olan kadının, bu olanaklara sahip olmayan kadınlara göre evlilik birliğinin bozulmasında “taraf” olarak daha güçlü bir davranış sergilediğini göstermektedir².

Mesleklere göre çalışma yaşamına başlanan dönem incelendiğinde, örgütlü ve mesleki formasyon gerektiren işlerde çalışan kadınların daha çok evlenmeden önce çalışma yaşamına katıldıkları görülmektedir. Memur, ebe hemşire olan kadınların %53.3’ü öğretmenlerin %58.3’ü öğretim üyesi ve serbest meslek sahibi kadınların %76.5’i, bankacı, iktisatçı kadınların %69.2’si özel sektörde yönetici veya işyeri sahibi kadınların %78.6’sı evlilik öncesinde çalışma yaşamına katıldıklarını belirtmişlerdir. Buna karşılık işçi konumunda olan kadınların %21.4’ü, esnaf, terzi konumunda olan kadınların ise %30.8’i ve örgütlü olmayan işlerde çalışan kadınların %36.4’ü çalışma yaşamına evlenmeden önce

¹ N. Çelebi, “Turizm Sektöründeki Küçük İşyeri Örgütlerinde Kadın Girişimciler” Kadının Kalkınmaya Katılımını Güçlendirme Ulusal Programı Projesi, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müd. Yay. 1998, s.21

² Bu konuda bkz. Vijaya Krishnan, a.g.e. s.93.

katılmışlardır. Tablo 16'da görüleceği gibi boşanma sonrasında çalışmaya başlayanların oranı, özellikle yüksek öğrenim gerektiren işlerde düşmektedir. Boşandıktan sonra çalışma yaşamına katılan kadınların daha çok işçi ve memur ve sekreter konumunda oldukları görülmektedir. Mesleki formasyona sahip ve eğitim düzeyi yüksek olan kadınlar, evlilik öncesinde çalışma yaşamına katılarak mesleki deneyim elde etmektedir. Çalışma deneyimi olan kadın, boşanma kararını almada daha güçlü olduğu gibi çalışma yaşamındaki etkinliği devam etmektedir. Evlilik öncesi ve evlilik süreci içinde çalışma yaşamına katılmayan kadın aynı deneyim ve etkinliğe sahip olamamaktadır.

6.2. Çalışma Yaşamında Ortaya Çıkan Öncelikler

Boşanmış kadınların çalışma yaşamına ilişkin önceliklerini saptamak üzere, çalışma yaşamına katılmalarında en önemli etkenin ne olduğu sorusu yöneltilmiştir. Örneklem içinde yer alan kadınların %41.7'si ekonomik açıdan bir zorunluluk olduğu için çalıştıklarını belirtirken, %27.5'i mesleki doyum nedeni ile, %24.2'si hem mesleki doyum sağlamak hem de ekonomik nedenlerle çalışma yaşamına katılmaktadır. Örneklem içinde yer alan kadınların %6.7'si ise, çalışma yaşamı içinde tüm sorunlarını unuttuklarını ve yeni sosyal ilişkiler kurma olanaklarına sahip olduklarını belirtmişlerdir. Mesleklere göre çalışmanın öncelikli nedeni incelendiğinde, eğitim düzeyi ve mesleki statü yükseldikçe, mesleki doyum sağlamak amacıyla çalışmaya yönelme eğiliminin arttığı görülmektedir. Ekonomik bir zorunluluk olarak çalışan kadınların oranı, işçi statüsünde olan kadınlar arasında %92.9, ev temizliğine giden ve gündelikçi kadınlar arasında %90.9, pazarlama faaliyetinde bulunan kadınlar arasında %63.6, esnaf, terzi kadınlar arasında %53.8, memur, sekreter kadınlar arasında %53.3 olmaktadır. Buna karşılık öncelikli nedenin mesleki doyum olduğunu belirtenlerin oranı, özel sektör sahibi veya yöneticisi kadınlar arasında %64.3, öğretim üyesi, doktor, avukat, eczacı gibi profesyonel meslek sahibi kadınlar arasında %58.8, bankacı,iktisatçı kadınlar arasında %53.8 olmaktadır.

Tablo 17: Mesleklere Göre Çalışmanın Öncelikli Nedeni

Çalışma Nedeni Meslek	Ekonomik Zorunluluk		Mesleki Doyum		Her ikisi		Diğer		Toplam	
	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%
Ev Temizliği / Gündelikçi	10	90.9					1	9.1	11	9.2
İşçi / Temizlik	13	92.9			1	7.1			14	11.7
Memur/Sek. /Ebe/Hemşire	8	53.3	2	13.3	5	33.3			15	12.5
Pazarlama/ Emlakçılık	7	63.6					4	36.4	11	9.2
Esnaf/Terzi	7	53.8	2	15.4	4	30.8			13	10.8
Öğretmen	2	16.7	3	25.0	4	33.3	3	25.0	12	10.0
Öğ. Üyesi/Doktor /Avukat/Ecz.			10	58.8	7	41.2			17	14.2
Bankacı/İktisatçı	3	23.1	7	53.8	3	23.1			13	10.8
Özel Sektör/ Sahibi/Ortağı			9	64.3	5	35.7			14	11.7
Yön. /										
Toplam	50	41.7	33	27.5	29	24.2	8	6.7	120	100.0

Hem ekonomik nedenlerin hem de mesleki doyumun, çalışma yaşamına katılım üzerine etkisi olduğunu ifade edenlerin oranı ise, öğretim üyesi, doktor, avukat, eczacı gibi profesyonel meslek sahibi kadınlar arasında %41.2 özel sektör sahibi, yöneticisi kadınlar arasında %35.7 öğretmen ve memur, sekreter kadınlar arasında %33.3 olmaktadır. Kentli kadınların çalışma yaşamı üzerine yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre, kadınların %37.4'ü ekonomik özgürlük ve kendine ait bir geliri olmasını, %31.8'i aile bütçesine katkıda bulunmayı, %27.9'u da manevi doyumunu, çalışma yaşamına katılımın öncelikli nedeni olarak belirtmişlerdir. Aynı araştırmaya göre kadınların büyük çoğunluğu, ev dışında çalışarak gelir elde etmelerinin aile içindeki konumlarına etki etmediği ve bağımsızlıklarını sağlamadığı görüşündedir³. Evlilik içinde evin geçiminden birinci derecede erkek sorumlu iken, kadın geçime katkıda bulunmak amacı ile çalışmaktadır. Boşanma sonrası ise aileden bağımsız olarak yaşayan kadın, ailenin geçimini sağlayarak aile reisi konumunu üstlenmektedir. Bu süreçte evin geçimine

³ İ.İkcaracan, A.B.Hacimirzaoğlu (ed), a.g.e.,s.296-297

katkıda bulunma, ekonomik zorunluluğa dönüşmektedir. Ancak bu dönüşüm, kadının konumunu belirleyerek, bağımsız olarak karar alıp hareket etmesine de olanak sağlamaktadır. Bununla birlikte çalışma yaşamına katılımın, boşanma sonrasında kadına sağladığı bağımsızlık açısından farklı sonuçları olduğu ileri sürülebilir. Boşanmış kadınların yarısından fazlası, çalışma yaşamına katılımın büyük ölçüde bağımsızlık sağladığını düşünmektedir (%63.3). Hiç bağımsızlık sağlamadığını düşünenlerin oranı ise sadece %10.8'dir. Bağımsızlık sağladığını düşünenlerin oranı, boşanma sonrasında aile içi karar alma ve aile içindeki otorite ilişkileri ile de paralellik göstermektedir. Meslekler açısından çalışma yaşamına katılım ve bağımsızlık ilişkisi incelendiğinde, eğitim ve mesleki statü yükseldikçe bağımsızlık sağladığını düşünenlerin oranının da arttığı görülmektedir. Çalışmanın, bağımsızlığı sağladığını düşünenlerin oranı ev temizliğine giden ve gündelikçi kadınlar arasında %18.2 iken, işçi statüsünde olan kadınlar arasında %21.4'e, pazarlama faaliyetinde bulunan kadınlar arasında %36.4'e, memur kadınlar arasında %46.7'ye esnaf kadınlara arasında %69.2'ye, öğretmen kadınlar arasında %83.3'e ve öğretim üyesi, doktor, avukat gibi profesyonel meslek sahibi kadınlar arasında %94.1'e yükselmektedir. Gelir durumu da bağımsızlığı sağlama açısından önemli rol oynamaktadır. Gelir düzeyi yükseldikçe, çalışma yaşamına katılımın büyük ölçüde bağımsızlık sağladığı görüşünü benimseyenlerin oranı artmaktadır. Üst gelir grubunda yer alan kadınların tamamı, ortanın üstü gelir grubunda yer alanların %95.8'i, orta gelir grubunda bulunanların %74.5'i, çalışma yaşamına katılımın, büyük ölçüde bağımsızlık sağladığını belirtmektedir.

Evliliği boyunca sorumlulukları ev içi işlerle sınırlı olan, aile reisinden veya evin diğer erkek üyelerinden sonra gelen kadının konumu, boşanma sonrası, özellikle çalışma yaşamına katılım ile değişmektedir. Bu süreçte, eğitim, mesleki statü ve buna bağlı olarak gelir düzeyinin artmasının, kadının daha bağımsız bir konumda olmasına olanak sağladığı ileri sürülebilir.

6.2.1 Ev Ve Çalışma Yaşamına İlişkin Öncelik

Çalışma alanı ve ev işi ile ilgili düzenleme, kadınların ev ve aile işleri ile, erkeklerinse meslek yaşamı ile bütünleşmelerine olanak vermektedir. Çalışan kadın için de aynı önceliğin devam etmesi beklenmekte aksi takdirde çatışmalar ortaya çıkmaktadır. “Kadınlık” ve “erkeklik” rolleri evlilik içinde normatif olarak sürdürülmekte ve yeniden üretilmektedir. Bu nedenle bir çok kadın, meslek ve aileyi birleştirmeye çalışmaktadır⁴. Evliliğin sona ermesi ile kadının eş, annelik, ev kadını gibi önceliği olan rollerinde de farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte çalışma yaşamına ilişkin önceliği belirlemek üzere, boşandıktan sonra kadının ev ve işe olan bağlılığı sorgulanmıştır.

Boşanmış kadınların %39.2’si çocuklarının ve evlerinin, işten önce geldiğini belirtirken, %15’i, işinin her şeyden önce geldiğini ve %45.8’i her iki alanın da aynı derecede önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Örgütlü olmayan, gelir düzeyi düşük ve mesleki formasyon gerektirmeyen işlerde çalışan kadınların, eve ait öncelik konusunda eğilimlerinin arttığı görülmektedir. Tablo 18’de görüldüğü gibi, ev temizliğine giden ve gündelikçi kadınların hepsi, işçi statüsünde olan kadınların %85.7’si evinin, işinden önce geldiğini belirtirken, işinin her şeyden önce geldiğini ifade edenler daha çok, öğretim üyesi, doktor, avukat gibi profesyonel meslek sahibi (%29.4), özel sektör sahibi veya yöneticisi (%28.6) ve öğretmen (%25) kadınlar olmaktadır. İşinin her şeyden önce geldiğini belirten kadınların, daha çok yalnız yaşayan ve çocuk sahibi olmayan kadınlar olduğu görülmektedir.

Çocuğun varlığı, kadının eve ait alandaki sorumluluklarını büyük ölçüde arttırmaktadır. Bu nedenle eve ait sorumlulukların azalmasının işe olan önceliği arttırdığı ileri sürülebilir. Çalışma alanı ve eve ait alanın aynı ölçüde önemli olduğunu belirtenlerin oranı, bankacı, iktisatçı kadınlar arasında %76.9, öğretmen kadınlar arasında %66.7, özel sektör sahibi veya yöneticisi kadınlar arasında %64.3, öğretim üyesi, doktor, avukat kadınlar arasında %58.8 olmaktadır.

⁴ Gesine Spieb, “Kadın ve Erkeğin İkiye bölünmüş yaşamları-Meslek ve Ailenin Bağımlı Ayrılığı” Alman Kültür Merkezi-Ege Sosyoloji Bölümü Sempozyumu, s.114

Tablo18:Meslek ve İŖe olan Bağlılık İliŖkisi

İŖe olan Bağlılık*	1		2		3		Toplam	
	S	%	S	%	S	%	S	%
Ev Temizliği / Gündelikçi	11	100.0					11	9.2
İŖŖi / Tezgahtar	12	85.7			2	14.3	14	11.7
Memur/Sek./ Ebe/HemŖire	6	40.0	2	13.3	7	46.7	15	12.5
Pazarlama/ Emlakçılık	9	81.8			2	18.2	11	9.2
Esnaf/Terzi	4	30.8	2	15.4	7	53.8	13	10.8
Öğretmen	1	8.3	3	25.0	8	66.7	12	10.0
Öğ.Üyesi/Doktor /Avukat/Ecz.	2	11.8	5	29.4	10	58.8	17	14.2
Bankacı/İktisatçı/	1	7.7	2	15.4	10	76.9	13	10.8
ÖzelSektör/Yön Sahibi/Ortağı	1	7.1	4	28.6	9	64.3	14	11.7
Toplam	47	39.2	18	15.0	55	45.8	120	100.0

Eğitim düzeyi ve mesleki statü arttıka, eve ait öncelik yerini her iki alanda aynı sorumluluğa sahip olma eğilimine bırakmaktadır. Bununla birlikte mesleki formasyon gerektiren işlerin, daha fazla mesleki doyum sağlayarak, kadınların çalışma yaşamına öncelik verme eğilimini arttırdığı ileri sürülebilir.

* 1.Çocuğum/çocuklarım, evim işimden önce gelir.2.İşim, her şeyden önce gelir. 3.Her iki alanın da aynı derecede önemli olduğunu açıklamaktadır.

6.2.2 Meslek İle Kariyer Edinme İlişkisi

Toplum içinde ve ailede öncelikli olan “anne” ve “eş” rolü, kadının, iş gücü piyasası dışında kalmasına ve eğitimden de sınırlı olarak yararlanmasına yol açmaktadır. Ev dışında çalışan kadınlar da çoğu kez evlilik ve çocuk sahibi olma nedeniyle işten ayrılmaktadır. Erkut’un kadının eğitimi konusunda “ikili bir yaklaşım” olduğu saptaması, kadın istihdamında da geçerli olmaktadır. Kadın, erkeğe göre daha az eğitim almakta ve okullaşma oranı düşük olmaktadır. Genel olarak eğitim düzeyi düşük olmasına rağmen, Batı’da erkeğin hakim olduğu bir çok meslekte yer alan Türk kadını sayısı az olmamaktadır. Kadın istihdamı açısından çelişkili gibi görünen bu yapı, eğitimdeki ikili yaklaşım ile açıklanmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de üst sosyal sınıftan olan az sayıda kadın, çoğunluğun yoksun olduğu eğitim ve mesleki başarıyı elde edebilmektedir⁵. Eğitim düzeyi ile birlikte, profesyonel mesleklere sahip olma, çalışma yaşamına ilişkin önceliği belirlerken, mesleki alanda yükselme konusundaki tutumlar üzerinde de etkili olmaktadır. Bu bağlamda boşanmanın çalışma yaşamında yükselme veya iş olanaklarını artırma açısından nasıl bir etkisi olduğu sorgulanmıştır.

Evlilik içinde çalışan kadınların %25’i, boşandıktan sonra çalışma yaşamına daha fazla zaman ayırabildiklerini yükselmek veya iş olanaklarını arttırmak için tüm fırsatları değerlendirdiklerini belirtirken, %12.5’i boşanmanın, çalışma yaşamı üzerine olumsuz etkisi olduğunu, %44.2 ile büyük bir çoğunluğu ise, boşanmanın çalışma yaşamı üzerine hiçbir etkisi olmadığını ifade etmiştir. Boşanma sonrası ev ile ilgili sorumlulukların artması ve boşanma sonrasında çalışma ortamında karşılaşılan tutumların yükselme olanaklarını kısıtladığını düşünenlerin oranı, ev temizliğine giden ve gündelikçi kadınlar arasında %18.2, işçi statüsünde olan kadınlar arasında %14.3, memur ve sekreter kadınlar arasında

⁵ Sumru Erkut, “Dualism in Values Toward Education of Turkish Women”, Ç.Kağıtçıbaşı (ed), a.g.e., s.121. “Üniversite eğitiminin Türkiye’deki sınıfsal eşitsizlikleri yansıttığı” görüşü konusunda bkz.A.Öncü, “Uzman Mesleklerde Türk Kadını” N.Abadan Unat (der), *Türk Toplumunda Kadın*, İstanbul 1979, s.253

%13.3, esnaf, terzi ve bankacı veya iktisatçı kadınlar arasında % 15.4, özel sektör sahibi veya yöneticisi kadınlar arasında %21.4 ile yakın oranlar göstermektedir. Buna karşılık, çalışma yaşamına daha fazla zaman ayırıp, iş olanaklarının arttığını belirtenlerin oranı, esnaf veya terzi kadınlar arasında %23.1 iken, pazarlama faaliyetinde bulunan kadınlar arasında % 27.3'e, özel sektör yönetici veya sahibi kadınlar arasında % 42.9'a, bankacı veya iktisatçı kadınlar arasında % 46.2'ye, öğretim üyesi, doktor, avukat gibi profesyonel meslek sahibi kadınlar arasında ise %52.9'a yükselmektedir.

Tablo 19: Mesleklere Göre Boşanmanın Çalışma Yaşamındaki Verimlilik Üzerine Etkisi

İş verim. Açısından Boşanmanın Etkisi Meslek	Olumlu		Olumsuz		Etkisi Yok		Yanıtsız		Toplam	
	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%
Ev Temizliği / Gündelikçi			2	18.2	7	63.6	2	18.2	11	9.2
İşçi /Tezgahtar			2	14.3	7	50.0	5	35.7	14	11.7
Memur/Sek./ Ebe/Hemşire	1	6.7	2	13.3	8	53.3	4	26.7	15	12.5
Pazarlama/ Emlakçılık	3	27.3	1	9.1	2	18.2	5	45.5	11	9.2
Esnaf/Terzi	3	23.1	2	15.4	6	46.2	2	15.4	13	10.8
Öğretmen	2	16.7			8	66.7	2	16.7	12	10.0
Öğ. Üyesi/Dok. /Avukat/Ecz.	9	52.9	1	5.9	6	35.3	1	5.9	17	14.2
Bankacı/İkt.çı.	6	46.2	2	15.4	5	38.5	--	---	13	10.8
Özel Sek/Yön. Sah./Ortağı	6	42.9	3	21.4	4	28.6	1	7.1	14	11.7
Toplam	30	25.0	15	12.5	53	44.2	22	18.3	120	100.0

Çalışma süresi uzayan ve çevre ile daha fazla etkileşim gerektiren mesleklerde yer alan kadınların, boşanma sonrasında evliliğe göre daha fazla çalışma yaşamına zaman ayırabildikleri görülmektedir. Bu mesleklerde yer alan kadınlar, eşin mesleki kariyer ve çevre ile yoğun etkileşime tolerans göstermediğini ve çoğunlukla sınırlama eğiliminde olduğunu belirtmişlerdir. Kadının ev ve aileye ilişkin önceliği konusunda beklentiler, özellikle statüsü

yüksek ve kariyer edinme olanakları daha fazla olan mesleklerde, kadın açısından sınırlama olarak algılanmakta ve boşanmanın, çalışma yaşamına ayrılan zaman ve emek açısından olumlu etkisi olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda boşanma sonrası, özellikle statüsü yüksek ve profesyonel meslek sahibi kadınlar arasında, ev ve çalışma yaşamına ilişkin öncelik nedeniyle yaşanan rol çatışmasının azaldığı ileri sürülebilir.

Kadınların kariyer edinmenin koşulları konusunda, mesleki açıdan farklı görüşlere sahip oldukları görülmektedir. Boşanmış kadınların %31.7'si, kariyer edinmenin ve iyi bir mesleğe sahip olma koşulunun çok iyi bir eğitim almak olduğunu belirtirken, çok çalışmak gerektiğini düşünenlerin oranı %32.5 olmaktadır. Üst sosyal gelir grubundan gelmenin gerekli olduğunu belirtenlerin oranı, %21.7 iken, geniş bir sosyal çevrenin gerekliliğini ifade edenlerin oranı %14.1'e düşmektedir. Mesleki statü ve eğitim düzeyinin yükselmesi ile birlikte, iyi bir meslek sahibi olmak için iyi bir eğitim alma ve çok çalışmak gerektiğini koşul olarak belirtenlerin oranı artmaktadır. Buna karşılık üst sosyal gelir grubundan gelme ve geniş bir sosyal çevrenin, iyi bir meslek sahibi olma ve kariyer edinmede gerekli olduğunu belirtenlerin oranı, mesleki statü ile ters orantılı olmaktadır. Üst sosyal gelir grubundan gelmenin iyi bir meslek sahibi olmak için önkoşul olduğunu belirtenlerin oranı, ev temizliğine giden kadınlar arasında %63.6, memur, sekreter kadınlar arasında %46.7, işçi statüsünde olan kadınlar arasında %42.9, pazarlama faaliyetinde bulunan kadınlar arasında %27.3 olmaktadır. Geniş bir sosyal çevreyi önkoşul olarak belirtenlerin ise daha çok ev temizliğine giden kadınlar arasında (%36.4) ve esnaf kadınlar arasında (%46.1) yoğunlaştığı görülmektedir.

Balkır, toplumsal cinsiyet farklılıkları ile ilgili çalışmasında, özellikle kadın üst düzey yöneticilerin başarı güdülerinin daha yüksek olduğunu saptamıştır⁶. Arat'ın 1993'te yapmış olduğu çalışma da kadınların yükselebilmek için, erkeklere göre iki misli daha fazla çalışmak zorunda olduğu ve yoğun bir

⁶ Akt. Hayat Kabasakal, "Türkiye'de Üst Düzey Kadın Yöneticilerin Profili, A.B.Hacımiraçoğlu (ed), a.g.e., s.308

tempo içinde çalıştıklarını ortaya koymaktadır⁷. Mesleki statü ve eğitim düzeyi ile özgüven de artmakta ve başarının koşulunu kişisel özelliklerde arama eğilimi yükselmektedir. Buna karşılık mesleki formasyon gerektirmeyen ve örgütlü olmayan işlerde çalışan kadınların, iyi bir meslek ve kariyer edinmenin koşullarını daha çok kişisel özellikler dışında aradıkları görülmektedir. Örneğin, enformel olarak yürütülen ev temizliği gibi işlerde, ev hizmeti özel bir alan olan “evde” ve yüz yüze ilişkiler içinde yerine getirilmekte ve bu nedenle işin psikolojik ve duygusal boyutu önem kazanmaktadır. İş bulma ve işe alma mekanizmaları da akraba, tanıdık, komşu örüntüleri içinde gerçekleşmekte ve iş ilişkisi, toplumsal değerler, normlar ve geleneklerin etkilerine açık olmaktadır. Bununla birlikte kadının çalışma yaşamına ilişkin beklentisi, işin sürekliliği ve işverenin sağladığı hediye vs. gibi desteği de kapsayan “hayali bir akrabalık”⁸ beklentisi olmaktadır. İşçi ve işveren arasındaki ilişki aynı zamanda başka işler için de referans olmaktadır. Böylesi bir ilişki örüntüsü içinde çalışan kadının, iyi bir mesleki konuma sahip olmanın koşulunu, üst sosyal gelir grubundan gelmek ve geniş bir sosyal çevrenin olması şeklinde algılaması beklenir bir durum olmaktadır.

6.3 Yapılan İşten Memnunluk

Evlilik içinde aile bütçesine katkı niteliğinde olan kadın iş gücü, boşanma sonrasında evin geçimini sağlayan bir konuma dönüşmektedir. Araştırmalar, evlilik içinde kadının toplumsal konumunun, kocasının konumundan türetildiğini ve kocanın toplumsal statüsünün belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye’de aile yapısının bir özelliği ve kültürel bir kavram olan aile reisliği, erkeklere atfedilmekte ve açık veya örtülü bir şekilde kadınların çoğunluğu tarafından kabul edilmektedir⁹. Boşanma durumunda ise, ailesinden bağımsız olarak yaşayan kadının statüsü, yine aileden bağımsız olarak gelişmektedir. Aile

⁷ Hayat Kabasakal, A.B.Hacimirzaoglu (ed), a.g.e., s.309

⁸Bkz. S. Kalaycioğlu ve H.Rittersberger, “İş İlişkilerine Kadınca Bir Bakış: Ev Hizmetinde Çalışan Kadınlar”, A.B.Hacimirzaoglu (ed), a.g.e., s.230

⁹ A.Eyükoğlu, Ş.Özar, a.g.e., s.39

reisinin erkek olması ve kadının da erkeğe bağılı olarak yaşadığından hareketle belirlenen ücret politikaları, boşanma sonrasında kadının ücret ve çalışma koşulları açısından memnuniyeti üzerinde belirleyici olmaktadır.

Boşanma sonrasında kadının gerek ekonomik, gerek geleceğe ilişkin kaygıları ve buna bağılı olarak sosyal güvence ihtiyacı ve gerekse çalışma yaşamında karşılaştığı tutumlar, işten memnuniyetini belirlemede etkili olmaktadır.

Örnekleme içinde yer alan kadınların %50.8 gibi büyük bir çoğunluğu, çalışma koşullarının yoğun ve yorucu olduğunu belirtmekle birlikte, işlerinden memnun olduklarını belirtmişlerdir. Yapılan işten memnun olmamanın en önemli nedeni, %23.3 ile ücret ve gelir yetersizliği olmaktadır. Örnekleme içinde yer alan kadınların %8.3'ü çalışma koşullarının ağırlığı, %11.7'si de sosyal güvence yoksunluğunu işten memnun olmama nedeni olarak belirtmişlerdir. Mesleki statü yükseldikçe yapılan işten memnuniyet artmaktadır. Özel sektör sahibi veya yöneticisi kadınların %92.9'u, bankacı, iktisatçı kadınların %84.6'sı, öğretmen kadınların %83.3'ü, öğretim üyesi, doktor veya avukat kadınların %82.3'ü çalıştıkları işten memnun olduklarını belirtmişlerdir.

Buna karşılık boşanma sonrasında, özellikle evliliği bir çeşit sigorta olarak görme durumunda olan kadınlar için geleceğe yönelik kaygılar artmakta ve sosyal güvence önem kazanmaktadır. Bu yüzden örgütlü olmayan işlerde çalışan (ev temizliğine giden ve gündelikçi kadınlar arasında %54.5'tir) statüsünde kadınlar için sosyal güvenceden yoksunluk, işten memnunsuzluk duymamanın en önemli nedeni olmaktadır. Aynı oran, işçi statüsünde olan kadınlar arasında %28.6 ve memur, sekreter kadınlar arasında da %13.3 olmaktadır. Statüsü yüksek mesleklerde yer alan kadınların, işten memnunsuzluk duymama nedenleri, daha çok çalışma koşullarının ağırlığı olmaktadır. Mesleki statü yükseldikçe, mesleki doyuma bağılı olarak işten memnuniyetin arttığı ileri sürülebilir.

Tablo 20: Meslek ve Yapılan İşten Memnuniyet

İşten memnun. Meslek	Memnun		Yetersiz Ücret/gelir		Sos. Gv. Olmaması		Çal.koşulların in ağırlığı		Diğer		Toplam	
	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%
Ev Temizliği / Gündelikçi	1	9.1	4	36.4	6	54.5					11	9.2
İşçi/ Tezgahtar	2	14.3	5	35.7	4	28.6	1	7.1	2	14.3	14	11.7
Memur/Sek./ Ebe/Hemşire	3	20.0	6	40.0	2	13.3	1	6.7	3	20.0	15	12.5
Pazarlama/ Emlakçılık	3	27.3	5	45.5	2	18.2			1	9.1	11	9.2
Esnaf/Terzi	4	30.8	4	30.8			4	30.8	1	7.7	13	10.8
Öğretmen	10	83.3	2	16.7							12	10.0
Öğ.Üyesi/Doktor /Avukat/Ecz.	14	82.3	1	5.9			2	11.8			17	14.2
Bankacı/İktisatçı/	11	84.6					2	15.4			13	10.8
Özel Sektör Yön. Sahibi/Ortağı	13	92.9	1	7.1							14	11.7
Toplam	61	50.8	28	23.3	14	11.7	10	8.3	7	5.8	120	100.0

6.4 Çalışma Yaşamında Sürdürülen Tutum

Boşanma sonrası kadın, tutumlarını aile, sosyal çevre ve çalışma yaşamı içindeki etkileşimi çerçevesinde belirlemektedir. Çalışma yaşamında sürdürülen tutumların, büyük ölçüde mesleki statü ve bu statünün sağladığı güven duygusuna bağılı olması beklenmektedir.

Örneklem içinde yer alan kadınların, %44.2'si evli ya da boşanmış olma arasında bir fark olmadığını belirtirken, %32.5'i çalışma hayatında kontrollü ve tedbirli davrandıklarını ifade etmişlerdir. Buna karşılık kadınların %19.2'si kendilerini daha rahat ve özgür hissetmektedir. Eğitim düzeyi ve mesleki statü yükseldikçe, evli veya boşanmış olma arasında bir fark olmadığı görüşü artmakta ve tutumların medeni duruma göre düzenlenmediği görülmektedir.

Çalışma yaşamında kontrollü ve tedbirli davrandıklarını belirten kadınların oranı, mesleki statünün düşmesi ile artmaktadır. Ev temizliğine giden ve

gündelikçi kadınların %72.7'si, işçi statüsünde olan kadınların %64.3'ü, memur, sekreter kadınların %53.3'ü, esnaf, terzi kadınların %38.5'i çalışma yaşamında dikkatli ve kontrollü davrandıklarını belirtmişlerdir. Bu kadınlar, kontrollü ve tedbirli olmayı, kılık, kıyafet ve davranışların dikkat çekici olmaması, iş yerinde boşandığını gizlemek ve ilişkileri sınırlı tutmak olarak açıklamaktadır.

Tablo 21: Mesleklere Göre Çalışma Yaşamında Sürdürülen Tutum

Çal.Yaş.daki Tutumlar* Meslek	1	2	3	4	Toplam
Ev Temizliği / Gündelikçi		8 72.7	1 9.1	2 18.2	11 9.2
İşçi / Tezgahtar		9 64.3	4 28.6	1 7.1	14 11.7
Memur/Sek./ Ebe/Hemşire	1 6.7	8 53.3	6 40.0		15 12.5
Pazarlama/ Emlakçılık	2 18.2	4 36.4	3 27.3	2 18.2	11 9.2
Esnaf/Terzi	4 30.8	5 38.5	4 30.8		13 10.8
Öğretmen	3 25.0	2 16.7	7 58.3		12 10.0
Öğ.Üyesi/Dok. /Avukat/Ecz.	3 17.6	2 11.8	12 70.6		17 14.2
Bankacı/İkt.ç.	5 38.5	1 7.7	7 53.8		13 10.8
Özel Sek/Yön. Sah./Ortağı	5 35.7		9 64.3		14 11.7
Toplam	23 19.2	39 32.5	53 44.2	5 4.2	120 100.0

Daha rahat ve özgür olduğunu düşünenlerin oranı, bankacı, iktisatçı kadınlar arasında %38.5, özel sektör sahibi veya yöneticisi kadınlar arasında %35.7, esnaf, terzi kadınlar arasında %30.8 olmaktadır. Buna karşılık tutumlarını medeni durumlarına göre belirlemediklerini belirtenlerin oranı, öğretim üyesi, doktor veya avukat kadınlar arasında %70.6, özel sektör, sahibi veya yöneticisi

*Çalışma yaşamında sürdürülen tutumları açıklamak üzere; 1.Daha rahat ve özgürüm, 2.Daha tedbirli ve kontrollü davranıyorum, 3.Evli ya da boşanmış olmanın hiçbir farkı yok, 4.Çevrenin rahatsız etmesinden huzursuzluk duyma, hiç kimse ile görüşmeme gibi diğer tutumları açıklamaktadır.

kadınlar arasında %64.3, öğretmen kadınlar arasında %58.3 ve bankacı, iktisatçı kadınlar arasında %53.8 olmaktadır. Profesyonel meslek sahibi kadınların, çalışma yaşamı içinde kendilerini evli, bekar veya boşanmış olarak değil, mesleki statüleri ile ifade ettikleri ileri sürülebilir.

6.5 Çalışma ve Sosyal Güvenlik Örgütleri İle İlişkiler

Araştırma evreni içinde yer alan boşanmış kadınların sosyal örgütlere üyelikleri incelendiğinde, sosyal güvenlik örgütlerine üyelik oranlarının yüksek olmasına karşın, diğer sosyal örgütlere üyelikte düşme görülmektedir. Sosyal güvenlik örgütlerinden yararlanmayan kadınların oranı, ev temizliğine giden ve gündelikçi kadınlar arasında %81.8 ile en yüksek oranı göstermektedir. İşçi statüsünde veya tezgahlar olarak çalışan kadınların %28.6'sı, pazarlama, emlakçılık faaliyetinde bulunan kadınların %18.2'si ve memur, sekreter olarak çalışan kadınların da %13.3'ü sosyal güvenlik örgütlerinden yararlanmamaktadır. Diğer meslek gruplarında bulunan kadınların tamamı, çalıştıkları işin niteliğine göre, SSK, Emekli Sandığı, Bağkur veya bankaların özel sigorta sistemlerinden yararlanmaktadır.

Mesleklere göre sosyal örgütlere üyelik incelendiğinde, mesleki statüsü olmayan işlerde çalışan ve eğitim düzeyi düşük olan kadınların, modern kentsel örgütlere katılımının daha az olduğu görülmektedir. Mesleki oda, dernek gibi modern kentsel örgütlere üye olan kadınların oranı, işçi statüsünde olan kadınlar arasında %7.1, memur, sekreter kadınlar arasında %20, pazarlama faaliyetinde bulunan kadınlar arasında %27.3, esnaf kadınlar arasında %30.8 iken, öğretmen kadınlar arasında %41.7'ye, özel sektör sahibi veya yönetici kadınlar arasında %42.9'a, bankacı, iktisatçı kadınlar arasında %53.8'e yükselmektedir. Mesleki örgüt veya derneklere katılımın en fazla öğretim üyesi, doktor, avukat gibi profesyonel meslek sahibi kadınlar arasında (% 88.2) olduğu görülmektedir. Yardım, dayanışma dernekleri, parti kadın kolları, çeşitli kulüplerin de yer aldığı bu tür

sosyal örgütlere üyelik, daha çok mesleki statüsü ve eğitim düzeyi yüksek olan kadınlar arasında yaygın olmaktadır.

Tablo 22: Mesleklere Göre Sosyal Örgütlere Üyelik

Sos.Örgütlere Üyelik Meslek	Sosyal Güvenlik Örgütlerine Üyelik						Der.Oda Üyelik S %	Toplam S %
	Üye Olmayan S %	Em.San S %	SSK S %	BağKur S %	Diğer* S %	Toplam S %		
Ev Temizliği / Gündelikçi	9 81.8		1 9.1		1 9.1	11 9.2		11 9.2
İşçi / Tezgahtar	4 28.6		9 64.3		1 7.1	14 11.7	1 7.1	14 11.7
Memur/Sek./ Ebe/Hemşire	2 13.3	7 46.7	6 40.0			15 12.5	3 20.0	15 12.5
Pazarlama/ Emlakçılık	2 18.2		7 63.6		2 18.2	11 9.2	3 27.3	11 9.2
Esnaf/Terzi			5 38.5	7 53.8	1 7.7	13 10.8	4 30.8	13 10.8
Öğretmen		7 58.3	5 41.7			12 10.0	5 41.7	12 10.0
Öğ.Üyesi/Dok. /Avukat/Ecz.		11 64.7		6 35.3		17 14.2	15 88.2	17 14.2
Bankacı/İkt.çı.		1 7.7			12 92.3	13 10.8	7 53.8	13 10.8
Özel Sek/Yön. Sah./Ortağı			6 42.9	8 57.1		14 11.7	6 42.9	14 11.7
Toplam	17 14.2	26 21.7	39 32.5	21 17.5	17 14.2	120 100.0	44 36.7	120 100.0

Eğitim ve mesleki statünün yükselmesi, farklı sosyal çevreler ile etkileşime daha fazla olanak sağlamaktadır. Bununla birlikte bu tür modern kentsel örgütlere katılım, sosyal ilişkiler üzerinde de etkili olmaktadır.

*Özel sigorta ve vefat etmiş anne veya babanın sigortasından yararlanma, diğeri açıklamaktadır.

7.BÖLÜM BOŞANMA SONRASI AİLE YAPISI ve SOSYAL İLİŞKİLER

7.1 Boşanma Sonrası Aile Yapısı Ve Otorite Örüntüsü

Evliliğin sona ermesi ile birlikte kadın için yeni ve zorlu bir yaşam mücadelesi başlamaktadır. Boşanma ile birlikte kadın, bazen mekansal, bazen da coğrafyasal bir hareketlilik içinde yaşamını düzenlemektedir. Eğitim düzeyi, mesleki statü, çalışma deneyimi ve buna bağılı olarak elde edilen gelir, bu düzenlemeleri yaparken bireysel olarak karar verme yetisini de etkilemektedir. Diğer bir deyişle, ekonomik ve sosyal koşullar, kadına, soy ailesinden ve boşandığı eşinden bağımsız olarak hareket etme olanağını vermektedir. Bu süreçte evlilik içindeki yetki ve sorumluluklar, alışkanlıklar ile birlikte kadının rol ve statüsü de değışime uğramaktadır. Yeni kurulan yaşam biçimi, kadının rol ve statüsü üzerinde belirleyici olmaktadır.

Örnekleme içinde yer alan boşanmış kadınların %62.5 gibi önemli bir çoğunluğunun, tek başına veya ailenin reisi olarak çocukları ile birlikte yaşadıkları görülmektedir. Boşanma sonrasında ailesinin (anne-baba evlenmemiş kardeşler veya birinin yanına veya ağabey, ablanın ailesi) yanına gidenlerin oranı ise %25.8 olmaktadır. Mesleklere göre ikamet şekli incelendiğinde, mesleki statü ve eğitim düzeyi yükseldikçe, bireyselleşmenin ve soy aileden bağımsız olarak yaşama oranının arttığı görülmektedir. Boşandıktan sonra ailesinin yanına giden ve halen birlikte oturan kadınların oranı, işçi statüsünde olan kadınlar arasında %64.3, ev temizliğine giden ve gündelikçi kadınlar arasında %54.5, memur kadınlar arasında %46.7, pazarlama faaliyetinde bulunan kadınlar arasında %27.3, esnaf kadınlar arasında %23.1 iken, öğretmen kadınlar arasında %8.3, bankacı, iktisatçı, kadınlar arasında %7.7, öğretim üyesi, doktor, avukat kadınlar arasında %5.9 olmaktadır.

Tablo 23: Mesleklere Göre Boşanma Sonrası Aile Yapısı

İkamet Şekli* Meslek	1		2		3		4		Toplam	
	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%
Ev Temizliği / Gündelikçi	6	54.5	3	27.3	2	18.2			11	9.2
İşçi/ Tezgahtar	9	64.3	1	7.1	4	28.6			14	11.7
Memur/Sek./ Ebe/Hemsire	7	46.7	1	6.7	5	33.3	2	13.3	15	12.5
Pazarlama/ Emlakçılık	3	27.3	1	9.1	7	63.6			11	9.2
Esnaf/Terzi	3	23.1			10	76.9			13	10.8
Öğretmen	1	8.3			10	83.3	1	8.3	12	10.0
Öğ.Üyesi/Dok. /Avukat/Ecz.	1	5.9			15	88.2	1	5.9	17	14.2
Bankacı/İkt.çl.	1	7.7			9	69.2	3	23.1	13	10.8
Özel Sek/Yön. Sah./Ortağı					13	92.9	1	7.1	14	11.7
Toplam	31	25.8	6	5.0	75	62.5	8	6.7	120	100.0

Evli çocuklar ile birlikte oturma davranışı da, soy aile ile birlikte oturma eğilimi yüksek olan meslek grubundaki kadınlar arasında görülmektedir. Evli çocukları ile birlikte oturma, ev temizliğine giden ve gündelikçi kadınlar arasında %27.3 oranında, işçi statüsünde olan kadınlar arasında %7.1, memur kadınlar arasında da 56.7 oranında rastlanmaktadır. Tablo 23'te görüleceği gibi yalnız, veya evlenmemiş çocukları ile birlikte oturan kadınların oranı, özel sektör yönetici sahibi veya ortağı olan kadınlar arasında %92.9, öğretim üyesi, avukat, doktor gibi profesyonel meslek sahibi kadınlar arasında %88.2, öğretmen kadınlar arasında %83.3, esnaf kadınlar arasında %76.9 olmaktadır. Boşanma sonrasında bayan veya erkek arkadaşı ile birlikte oturduğunu ifade edenlerin oranı ise az olmakla birlikte bankacı, iktisatçı kadınlar arasında %23.1, memur kadınlar arasında %13.3, öğretmenler arasında %8.3 ve öğretim üyesi, avukat, doktor gibi profesyonel meslek sahibi kadınlar arasında %5.9 olmaktadır. Boşandıktan sonra

* İkamet şekli; Boşanma sonrasında kadının kimlerle birlikte oturduğunu anlatmaktadır.

1.Anne-baba, ağabey veya ablanın ailesi ile oturanları, 2.Evli çocuğu ve ailesi ile oturanları, 3.Yalnız veya evlenmemiş çocuğu/çocukları ile oturanları, 4.Diğer(Arkadaşı birlikte oturanları)ifade etmektedir.

yalnız veya evlenmemiş çocukları ile birlikte oturan kadınların büyük bölümü, boşanma sonrasında geçici olarak ailelerinin yanında oturduklarını ancak, daha sonra kendi deyimleri ile “kendi evlerini açtıklarını” belirtmişlerdir. Bu süreçte ailenin korumacı davranışlarının rol oynadığı ve özellikle çocukların büyümesi ile ev açmanın zorunlu hale geldiği ifade edilmiştir.

Kadının aile ile birlikte veya yalnız yaşama konusundaki tercih veya zorunlulukları da boşanma sonrasındaki koşullarını açıklayıcı olmaktadır. Kadınların %17.5’i ekonomik nedenlerle ailesi ile veya çocukları ile birlikte oturduklarını belirtirken, yalnızlığın zor olması nedenini öne sürenlerin oranı %10’dur. Buna karşılık, ailesinin boşanma sonrasında kendine sahip çıktığı görüşünü paylaşanların ve bu nedenle yalnız oturmayı düşünmeyenlerin oranı da %7.5’tir. Yalnız ya da çocukları ile birlikte yaşayan kadınların büyük bir bölümü ise %56.7 ile kendi tercihleri olduğunu belirtmişlerdir. Sonuç olarak aile ile birlikte oturma tercihinde ekonomik zorunluluk ile geleneksel değerler içinde hareket etme ve bağımsız bir kimliğin oluşmaması aynı oranda etkili olmaktadır. Buna karşılık, eklemli bir aile yerine kendi bağımsız ailesini kuran kadınların, eğitim ve mesleki statüsünün vermiş olduğu güvenle tercihlerini, bağımsız olarak belirledikleri görülmektedir. Boşanma sonrasında soy aileden bağımsız olarak yaşama, kadını, evi geçindiren aile reisi konumuna getirirken, statüsünü de bu yönde belirlemektedir. Kadının bağımsız olarak yaşamını sürdürmesinde bu yeni konumu da belirleyici olmaktadır. Kadının boşanma sonrasında, erkeğe göre daha fazla deneyim ve yeni roller elde ederek kendine saygısını kazandığı ileri sürülmektedir. Bu konuda Bardwick ve diğerleri de boşanmış kadının yalnız olarak yaşamını sürdürmesinin, bağımsızlığını ve kendine saygısını kazandıracağını vurgulamaktadır ¹.

Örnekleme içinde yer alan kadınların %57.5’i içinde bulunduğu mevcut aile ortamından memnun iken, %15.8’i sıkıntıları olduğunu belirtmişlerdir. Gerek yalnız yaşayan gerek ailesi veya evli çocukları ile birlikte yaşayan kadınların %26.7’si, bu koşulların hem sakıncaları hem de avantajları olduğunu

¹ Akt.Patricia Diedrick, a.g.e.,s.39-42

belirtmişlerdir. Durumlarından memnun olmayan kadınlar en çok ailesi ile birlikte oturan kadınlar olmaktadır. Boşanma sonrasında ailesi ile birlikte oturan kadınlar, geleneksel değerlerden ve toplumsal önyargılardan daha fazla etkilenmekte ve aile içinde statü kaybına uğradıklarını düşünmektedir.

Evliliğin bozulması, daha çok kadının kusuru olarak görülmektedir. Kocanın olumsuz davranışlarının bile kadının kusurundan kaynaklandığına olan inanç, boşanmış kadının başarısız olarak algılanmasına yol açmaktadır. Boşanan kızları ile birlikte yaşamaya başlayan anne-babaların, ailenin statüsünün düşmesinden ve kızlarının yeniden evlenme şansının tehlikeye gireceğinden, daha fazla kaygı duydukları saptanmıştır. Bununla birlikte boşanan kadının aileye ekonomik olarak bir yük getirdiği de düşünülmektedir. Bu nedenle kadının anne-baba evine dönmesi hoş karşılanmamakta ve hane içinde statüsünün düşmesine neden olmaktadır².

Boşanmanın aile tarafından onaylanması (hoşgörü ile karşılanması) da kadının boşanma sonrası statüsünde etkili olmaktadır. Örneklem içinde yer alan kadınların, %24.2'si ailesinin, boşanmasını hoş karşılamadığını ve ailelerine yakıştırmadığını, %31.6'sı daha korumacı davrandığını, buna karşılık %37.5'i ailelerinin anlayışlı ve destek çıkan bir yaklaşım sergilediklerini belirtmişlerdir. Kadının eğitim düzeyi ve mesleki statüsüne bağlı olarak boşanma sonrasında aileden gelen baskı ve kontrol farklılık göstermektedir. Araştırma verilerine göre, ev temizliğine giden ve gündelikçi kadınların %81.8'inin, işçi statüsünde olan kadınların %57.1'i, memur, sekreter, hemşire kadınların %40'ı, esnaf, terzi kadınların %23.1'i ailelerinin, boşanmalarına karşı olumsuz tepki gösterdiklerini belirtirken, ailesinin anlayışlı ve destek çıkan bir yaklaşımda olduğunu belirtenlerin oranı, öğretmen üyesi, doktor, avukat gibi profesyonel meslek sahibi (%64.7), özel sektör sahibi, ortağı veya yönetici (%64.3), bankacı, iktisatçı kadınlar (%61.5) arasında yoğunlaşmaktadır. Boşanmanın onaylanması konusunda yapılan araştırmalar, boşanmanın onaylanma düzeyinin sosyal sınıflara göre de farklılaştığını göstermektedir. Bu konuda Mehta'nın yapmış olduğu araştırma, üst

² Paul R. Amato, "The Impact of Divorce on Men and Women In India and United States" *Journal of Comparative Family Studies*, V.25, n.2 Summer 1994, s.215

orta sınıf kadınının, boşanmış olan alt orta sınıf kadınına göre daha çok kabul gören bir deneyime sahip olduklarını saptamıştır³. Sonuç olarak eğitim düzeyi ve mesleki statüye paralel olarak, ailenin boşanma karşısında geleneksel ve korumacı tavrı azalarak, boşanma daha fazla onaylanmaktadır. Boşanmanın aile tarafından hoş görülmemesi, kadının statüsünün de düşmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda boşanmanın onaylanmasının kadının statüsü üzerinde olumlu etkisinin olduğu ileri sürülebilir.

Boşanma sonrasında kadınların buldukları aile ortamı içinde otoritenin nasıl kurulduğunu belirlemek amacıyla, kadının karar alma yetkisi de sorgulanmıştır. Ailesi ile birlikte oturan ve mesleki statüsü görece daha düşük olan kadınların karar alma konusunda ailesi, evli çocukları veya büyük erkek çocuklarına daha fazla bağımlı kaldıkları görülmektedir. Aile büyüklerinin (anne-baba,ağabey gibi) kendi adına karar verdiğini belirtenlerin oranı, işçi statüsünde olan kadınlar arasında %64.3, ev temizliğine giden ve gündelikçi kadınlar arasında %54.5, memur kadınlar arasında %53.4 iken, esnaf terzi kadınlar arasında %23.1'e düşmektedir. Öğretmen kadınlar arasında geleneksel olarak aile büyüklerinin karar verdiğini belirtenlerin oranı sadece %8.3 olurken profesyonel meslek sahibi, bankacı ve özel sektörde yönetici olan kadınlar arasında bu türden bir bağımlılık ilişkisinin olmadığı görülmektedir. Öğretmen (%91.7'si), doktor, avukat eczacı gibi profesyonel meslek sahibi(%94.1'i), bankacı(%92.3'ü) ve özel sektörde yönetici olan(%100.0'ü) kadınların büyük çoğunluğu, karar alma konusunda kendi veya çocukları ile birlikte hareket ettiklerini belirtmişlerdir. Bununla birlikte evde babanın yerine geçen büyük erkek çocuğun otorite olarak karar aldığı kadınların oranı, ev temizliğine giden (%18.2), işçi statüsünde olan (14.3) ve esnaf, terzi (%15.4)kadınlar arasında önemsenecek bir oran olarak görülmektedir. Eğitim düzeyi düşük, örgütsüz ve düşük statülü işlerde çalışan kadınların, karar alma sürecinde eş yerine başka bir otoriteye (genellikle baba, ağabey ve büyük erkek çocuk olmaktadır) bağımlı kaldıkları görülmektedir. Bu bağlamda eğitim ve mesleki statünün, kadının bağımsız olarak karar almasında ve boşanma sonrası statüsü üzerine olumlu yönde etkisi olduğu ileri sürülebilir.

³ Akt., Paul R.Amato, a.g.e., s. 216

7.2 Boşanmaya İlişkin Sorunlar

Evlilik gibi boşanma da yeni bir yaşam düzenine yol açmaktadır. Boşanma süreci, ekonomik sorunlar, toplumsal önyargılar, çocukların sorumluluğu, aile yapısının değişmesi gibi pek çok konuda eşler, özellikle de kadın üzerine önemli ölçüde baskı yaratmaktadır. Boşanma kararını veren kadınların bu sorunlarla daha kolay başa çıkabilecekleri ve bu süreçte mesleki statünün de önemli bir belirleyici olduğu düşünülmektedir.

Genel olarak boşanma sonrasında başta maddi sorunlar olmak üzere, aile ve çevrenin baskısı, çocukların sorumluluğu ve yalnızlık en önemli sorunlar olarak görülmektedir. Boşanmış kadınların %24.2'si maddi sorunlar ile aile ve çevrenin baskısını, %22.5'i çocukların sorumluluğunu ve %17.5'i de yalnızlığı, sorun olarak belirtmişlerdir. Örnekleme içinde yer alan kadınların %8.3'ü de boşandığı eşin verdiği rahatsızlığı ve sağlık sorunlarını, en önemli sorunlar olarak belirtmişlerdir. Ekonomik sorunların, her meslekten kadın tarafından belirtilmesiyle birlikte, örgütlü olmayan ve mesleki formasyon gerektirmeyen işlerde çalışan kadınlar arasında yükseldiği görülmektedir. Ev temizliğine giden ve gündelikçi kadınlar arasında %45.5, memur, sekreter kadınlar arasında %40.0, işçi statüsünde olan kadınlar arasında %28.6'ya, öğretmen kadınlar arasında %25'e, esnaf, terzi kadınlar arasında %23.1'e düşmektedir. Aile ve çevrenin baskısının getirmiş olduğu sorunlardan en çok söz eden kadınlar da aynı meslek gruplarında yoğunlaşmaktadır.

Ailenin ve çevrenin baskısının en önemli sorun olduğunu belirtenlerin oranı, işçi statüsünde olan kadınlar arasında %42.9, esnaf, terzi kadınlar arasında %38.5, ev temizliğine giden ve gündelikçi kadınlar arasında %36.4, memur, sekreter kadınlar arasında %33.3, pazarlama, emlakçılık faaliyetinde bulunan kadınlar arasında %27.3 olmaktadır. Buna karşılık, yalnızlık sorununu en fazla belirtenler, statüsü yüksek mesleklerde yer alan ve ailesinden bağımsız olarak yaşayan kadınlar olmaktadır. Özel sektör sahibi veya yönetici kadınların %42.9'u,

bankacı, iktisatçı kadınların % 38.5'i, öğretim üyesi, doktor ve avukat kadınların %35.3'ü, öğretmen kadınların %33.3'ü boşanma sonrası en önemli sorunlarının yalnızlık olduğunu belirtmişlerdir.

Tablo 24: Meslek ve Boşanma Sonrasında Karşılaşılan Sorunlar

Sorunlar Meslek	Hiç sorun olmadı	Ekonomik sorunlar	Çevre ve aile baskısı	Çocukların sorun.	Yalnızlık	Diğer*	Toplam
Ev Temizliği / Gündelikçi		5 45.5	4 36.4	1 9.1		1 9.1	11 9.2
İşçi / Tezgahtar		4 28.6	6 42.9	2 14.3		2 14.3	14 11.7
Memur/Sek./ Ebe/Hemşire		6 40.0	5 33.3	3 20.0		1 6.7	15 12.5
Pazar./Emlakç.		2 18.2	3 27.3	4 36.4		2 18.2	11 9.2
Esnaf/Terzi		3 23.1	5 38.5	3 23.1		2 15.4	13 10.8
Öğretmen		3 25.0	2 16.7	3 25.0	4 33.3		12 10.0
Öğ.Üyesi/Dok. /Avukat/Ecz.	2 11.8	3 17.6	1 5.9	4 23.5	6 35.3	1 5.9	17 14.2
Bankacı/İkt.çı.	1 7.7	2 15.4	1 7.7	3 23.1	5 38.5	1 7.7	13 10.8
Özel Sek/Yön. Sah./Ortağı	1 7.1	1 7.1	2 14.3	4 28.6	6 42.9		14 11.7
Toplam	4 3.3	29 24.2	29 24.2	27 22.5	21 17.5	10 8.3	120 100.0

Boşanma sonrasında en önemli sorun olarak belirtilen ekonomik sorunların ardından çocuklar ile ilgili sorunlar gelmektedir. Her meslek ve gelir grubunda yer alan kadın için, çocuklarla ilgili sorunların önemli olduğu görülmektedir. Pazarlama, emlakçılık faaliyetinde bulunan kadınların % 36.4'ü, özel sektör sahibi veya yöneticisi kadınların % 28.6'sı, öğretmenlerin %25'i, öğretim üyesi, doktor, avukat kadınların %23.5'i, bankacı, iktisatçı ve esnaf, terzi kadınların %23.1'i, çocuğun bakımı ve tek ebeveyn olarak sorumluluklarını yüklenme konusunda sorunlar yaşadıklarını belirtmişlerdir. Çocuğun bakımı konusunda kurumların yetersizliği ve kadının aileden bağımsız olarak yaşama tercihi, küçük çocukların bakımı konusunda sorunlar getirmektedir. Mesleki statüsü ve buna bağlı olarak gelir düzeyi yüksek olan kadınların, kendi ifadeleri ile sorunu "bakıcı kadın" ile

* Diğer, eski eşin baskısı, çevreden rahatsız edilme, sağlık sorunları gibi zorlukları açıklamaktadır.

çözmeye çalıştıkları görülmüştür. Görüşmeler sırasında kadınların, çocukların genç yaşlarda olmasının, sorunları arttırdığı konusunda birleştikleri gözlenmiştir. Bununla birlikte mesleki statü düştükçe genç çocuktan anneye olan destek de artmaktadır. Nitekim çocuk ile ilgili sorunları belirtenlerin oranı, işçi statüsünde olan kadınlar arasında % 14.3'e, ev temizliğine giden gündelikçi kadınlar arasında ise, %9.1'e düşmektedir. Görüşmeler sırasında bu kadınlar, aile içindeki ileri derecede geçimsizliğe ve şiddete şahit olan çocuklarının, ayrılığı olumlu karşıladıklarını ve sorunları daha fazla paylaştıklarını belirtmişlerdir. Bu ailelerde özellikle büyük erkek çocuklar, geçim sorununu anne ile paylaşmakta ve korumacı davranarak baba rolünü de üstlenmektedir. Bu süreçte aile içinde karar alma gücüne ortak ve bazen de sahip olmaktadır.

7.3 Boşanma Sonrası Özel Dayanışma

Boşanma ile birlikte aile düzenindeki değişimler, dayanışma alanlarına duyulan gereksinimi de arttırmaktadır. Boşanma, gerek maddi gerekse manevi desteğe, daha çok ihtiyaç duyulan bir süreci başlatmaktadır. Boşanma sonrasında kadının içinde bulunduğu dayanışma örüntüsü, bağımsızlık ve bireyselleşme açısından da önem taşımaktadır.

Toplum üzerine yapılan ikili sınıflamalar, dayanışma konusunu açıklamada önemli olmaktadır. Tönnies'in "cemaat" ve "cemiyet" ayrımı, Durkheim'in "mekanik dayanışma" ve "organik dayanışma" üzerine kurulan topluluk ve toplum ayrımı, Redfield'in "folk cemiyeti" ve "şehir cemiyeti" dayanışma türlerini açıklayan sınıflamalardır. Topluluk, kendine yeterli ve diğer gruplardan soyut, ırk ve adetler açısından homojen, birincil ve yüz yüze ilişkileri olan, akrabalık temeline dayanan bir ilişkiler sistemini içerirken, toplum veya "şehir toplumu" diğer gruplar ile ilişkiler ve adet açısından heterojen olan, akrabalık ilişkilerinin yerini anonim ilişkilerin aldığı, geniş ölçüde işbölümüne dayalı bir ekonomik yapıyı içermektedir⁴.

⁴ E.Tatlıdil, *Kentleşme ve Gecekondu*, E.Ü.Yay., 1989, s.5-6

İçe dönlük ve homojen olan küçük yapılar, hem kendi içindeki dayanışmayı güçlendirmekte, hem de güçlü bir “biz” ve “onlar” ayrımı yaratmaktadır. Biz duygusunun sağlamış olduğu dayanışma ile birlikte ortaya çıkan diğer bir unsur da sosyal kontrol mekanizmaları olmaktadır. Heterojen bir yapıyı öngören kent toplumu, değişik adet, gelenek, sosyo-ekonomik koşullardan gelen insanları bir arada bulundurmakta ve sosyal kontrol de azalmaktadır. Bu ortamda bireyler yalnızlaşmakta ve dayanışma unsurlarında zayıflama ortaya çıkmaktadır. Bu süreç, bireyi bağımsızlaştırarak, bireyselliğe götürmektedir. Bireyselleşmenin bir sonucu özgürleşme, diğer bir sonucu da yalnızlaşma olmaktadır. Bu da bireyi özgür, fakat kurumlar karşısında güçsüz bırakmaktadır. De Tocqueville, bu aşamada modern toplumlarda dayanışmanın temelini oluşturan, gönüllü örgütlenmeleri önermektedir. Bu tür örgütlenmeler ile birey, kendi konumuna uygun alanlarda, fonksiyona yönelik birliktelikler kurmaktadır. Böylece farklı kişilerle dayanışma içine girerek yalnızlığını ve güçsüzlüğünü telafi etme şansını elde etmektedir⁵. Bu bağlamda eğitim düzeyi ve mesleki statüye bağlı olarak bireyselleşmenin daha çok ön plana çıkması ve aileden bağımsız hareket ederek kurumlardan daha fazla yararlanılması beklenmektedir.

Bu amaçla boşanmış kadınların karşılaştığı sorunlar karşısında nasıl bir dayanışma içinde bulunduğu sorgulanmıştır. Örneklem içinde yer alan kadınların, sorunlar karşısında yarısına yakın kısmının (%49.2), sorunlar karşısında aile ile, %14.2'sinin yakın arkadaşları ile, %8.3'ünün çocukları ve %2.5'inin de komşuları ile dayanışma içinde oldukları görülmektedir. Boşanmış kadınların, %25.8'i ise sorunlar karşısında, bireysel çabaları ile hareket ettiklerini ve yakınlarından destek almadıklarını belirtmişlerdir.

⁵ A.Ayata, “Geleneksel ve Modern Dayanışma”, Sosyoloji Derneği 1994 , a.g.e., s.325

Tablo 25: Meslek ve Dayanışma Alanları

Dayan.Alan. Meslek	Özel Dayanışma Alanları						Kurum. Yarar.	Toplam
	Birey. Çözüm	Aile Dest.	Çocuk Dest.	Yak. Dost	Komşu Dest.	Toplam		
	S %	S %	S %	S %	S %	S %		
Ev Temizliği / Gündelikçi	1 9.1	7 63.6	2 18.2		1 9.1	11 9.2	1 9.1	11 9.2
İşçi / Tezgahtar	2 14.3	11 78.6	1 7.1			14 11.7	2 18.2	14 11.7
Memur/Sek./ Ebe/Hemşire		11 73.3	2 13.3	1 6.7	1 6.7	15 12.5	3 20.0	15 12.5
Pazarlama/ Emlakçılık	1 9.1	6 54.5	4 36.4			11 9.2	3 27.3	11 9.2
Esnaf/Terzi	2 15.4	4 30.8		7 53.8		13 10.8	4 30.8	13 10.8
Öğretmen	4 33.3	8 66.7				12 10.0	5 41.7	12 10.0
Öğ.Üyesi/Dok. /Avukat/Ecz.	8 47.1	5 29.4		4 23.5		17 14.2	10 58.8	17 14.2
Bankacı/İkt.çı.	5 38.5	5 38.5		2 15.4	1 7.7	13 10.8	8 61.5	13 10.8
Özel Sek/Yön. Sah./Ortağı	8 57.1	2 14.3	1 7.1	3 21.4		14 11.7	9 64.3	14 11.7
Toplam	31 25.8	59 49.2	10 8.3	17 14.2	3 2.5	120 100.0	45 37.5	120 100.0

Mesleki statü açısından dayanışma alanları karşılaştırıldığında, eğitim düzeyi ve mesleki statünün yükselmesiyle, aile veya komşu ile dayanışma yerine, sorunları bireysel olarak çözme ve kurumlardan yararlanma eğilimi de artmaktadır. Özel sektör sahibi veya yöneticisi kadınların % 57.1'i, öğretim üyesi, doktor avukat gibi profesyonel meslek sahibi kadınların %47.1'i, bankacı, iktisatçı kadınların % 38.5'i, öğretmenlerin %33.3'ü sorunlarını, geleneksel ilişkiler dışında ve soy aileden bağımsız olarak çözmektedir. Buna karşılık, işçi statüsünde olan kadınların % 78.6'sı, memur, sekreter kadınların % 73.3'ü, öğretmen kadınların % 66.7'si, ev temizliğine giden, gündelikçi kadınların % 63.6'sı,

pazarlama faaliyetinde bulunan kadınların % 54.5'i sorunlar karşısında ailelerine başvurmaktadır. Sorunlarını yakın arkadaşları ile paylaşanların ise, (%53.8) en fazla esnaf, terzi kadınlar arasında yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle eğitim düzeyi düşük, örgütsüz ve mesleki formasyon gerektirmeyen işlerde çalışan kadınlar, sorunlar karşısında daha çok akrabalık ve komşuluk ilişkilerini kullanmaktadır.

Kadınların %69.2'si aileden bağımsız olarak yaşamasına rağmen, aile ile ilişkilerini devam ettirmekte ve sorunlar karşısında ilk başvurulacak, güvenilir kaynağı da, yine aile olarak görmektedir. Boşanma sonrasında dayanışma alanlarının, aile ve komşuluk ilişkileri olarak belirlenmesi, modern kentsel örgütler ile olan ilişkilerin yetersizliğini de göstermektedir. Boşanma süreci ve sonrasında, hukuki danışmanlık dışında daha çok, çocuğun bakımı, psikolojik destek, şiddet ve tehditten korunma amacıyla kurumlara başvurulduğu görülmektedir. Başvurulan kurumlar ve başvurma nedenleri, mesleki statü açısından önemli farklılıklar göstermektedir. Boşanma süreci ve sonrasında düşük düzeyde olmakla birlikte, kurumlardan yararlandığını belirten işçi statüsünde (%14.3) ve ev temizliğine giden (%9.1) kadınlar, eşin şiddet ve tehditlerinden korunmak amacıyla kurumlara başvurmuşlardır. Görüşmeler sırasında bu kadınlar, "tehdit", "ağır şiddet", "sokağa atılma" ve "gidecek bir yerlerinin olmaması" nedeniyle son çare olarak "karakol" ve "Sosyal Hizmet Müdürlüğü"ne başvurduklarını ve geçici olarak da sığınma evinde kaldıklarını belirtmişlerdir.

Alt gelir grubunda yer alan, eğitim düzeyi düşük, çalışma deneyimi olmayan ve sosyal güvenlik yoksun olan kadınlar, evlilik içi ilişkiler hayati tehlikeyi içeren boyutlara gelmedikçe boşanma yoluna gitmemekte ve bu süreçte kurumlardan da yararlanmamaktadır. Kadının eşe olan bağımlılığı, evlilik dışındaki seçeneklerin sınırlılığına ve koşulların ağırlığına rağmen, evliliğin sürdürülmesine yol açmaktadır.

Buna karşılık eğitim düzeyi ve mesleki statü yükseldikçe kurumlardan yararlanma eğilimi yükselmekte ve yararlanılan kurumlar da çeşitlenmektedir. Boşanma sonrasında kurumlardan yararlandığını belirten pazarlama faaliyetinde bulunan kadınların oranı %27.3 ve esnaf, terzi kadınların oranı %30.8 iken, aynı

oran, öğretmen kadınlar arasında %41.7'ye, öğretim üyesi, doktor, avukat kadınlar arasında %58.8'e, bankacı, iktisatçı kadınlar arasında %61.5'e özel sektör sahibi veya yöneticisi kadınlar arasında da %64.3'e yükselmektedir. Mesleki statü ve gelirin yükselmesine bağlı olarak, çocuğun bakımında kreş, okul sonrası etüt gibi kurumlardan yararlanma artmaktadır. Görüşmelerden edinilen bilgilere göre, eğitim ve mesleki statüsü yüksek kadınlar, psikolojik destek sağlama amacıyla kurum ve konusunda uzman kişilerden özellikle çocukları için yardım alma yoluna gitmektedir. Eğitim düzeyi ve mesleki statünün, sorunlar karşısında geleneksel dayanışmanın yanında, gerektiğinde kurum ve örgütlerden yararlanmaya eğilimlerini arttırdığı ileri sürülebilir.

7.4 Aile yapısı ve Sosyal İlişkiler

Boşanma ile birlikte, mekansal yer değiştirme, toplumsal önyargılar, eş ile ortak ilişkilerin yitirilmesi veya boşanma sonrası aile yapısının etkisi nedeniyle, sosyal ilişkiler de değişime uğramaktadır. Evlilik, eşler arasında ortak bir sosyal çevrenin oluşturulmasını sağlamaktadır. Bu nedenle boşanma ile sadece evlilik değil, ortak olan ilişkiler de değişime uğramaktadır.

Boşanma ile sosyal ilişkilerin yitirilmesi, beklenir olmakla birlikte yeni ilişkilerin kurulamaması, kadının kendine olan güven duygusu üzerinde de etkili olmaktadır. Diedrick, boşanmanın kendisinin, rededilme, başarısızlık gibi duygulara yol açacağını savunurken, Knox'un boşanmanın, günlük alışkanlıkları yok ettiği ve boşanma ile dostlukların yitirildiği görüşünü de aktarmaktadır⁶. Boşanma sonrasında kadının içinde bulunduğu aile yapısı ve sosyal etkileşime olanak sağlayacak bir meslek sahibi olması, sosyal ilişkilerin belirlenmesi üzerinde önemli rol oynamaktadır.

Tablo 26 incelendiğinde, boşanma sonrasında kadınların %59.2'sinin, sosyal ilişkilerinin büyük ölçüde %30.8'inin de kısmen bozulduğu gözlenmektedir. Ortaklığın bitmesi ile dostlukların da sona ermesi ve evli olmadan sürdürülemeyen ilişkiler, büyük ölçüde boşanmaya olan bakış açısı ile

⁶ Patricia Diedrick, a.g.e., s.34

ilişkili olmaktadır. Bu bakış açısı yeni sosyal ilişkilerin kurulmasında da etkili olmaktadır. Boşanma sonrasında değişen sosyal ilişkilerin nasıl sürdürüldüğü incelendiğinde, kadınların, %36.7'sinin bozulan sosyal ilişkiler yerine, yeni ilişkiler içine girdikleri, %30.8'inin bazı ilişkileri bozulsa bile sosyal çevresinin sürdürdüğü, %22.5'inin ise çevresini tamamen kaybettiği ve yeni ilişkiler kuramadığı görülmektedir. Boşanma sonrasında sosyal ilişkileri bozulan ve yeni ilişkiler kuramayıp çevresi en çok daralan kadınların, daha çok ailesi ile oturan kadınlar (58.1) oldukları görülmektedir. Boşandıktan sonra çevresi ile ilişkilerinin değişmediğini, evlilik içinde de ilişkilerinin sınırlı olduğunu belirten kadınlar da daha çok ailesi ile birlikte oturan (%29.0) ve evli çocukları ile birlikte oturan (%16.7) kadınlar olmaktadır.

Tablo 26: Boşanma Sonrası Aile Yapısı ve Sosyal İlişkiler

Sosyal İlişkiler*	1		2		3		4		Toplam	
	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%
Anne-baba,kardeş veya ağabey,abla ailesi	9	29.0	3	9.7	1	3.2	18	58.1	31	25.8
Evli çocuğu ve ailesi ile oturan	1	16.7	4	66.7			1	16.7	6	5.0
Yalnız veya çocuk/Çocukları ile oturan	2	2.7	27	36.0	38	50.7	8	10.7	75	62.5
Diğer(arkadaşı ile oturan)			3	37.5	5	62.5			8	6.7
Toplam	12	10.0	37	30.8	44	36.7	27	22.5	120	100.0

Boşanma sonrasında yalnız veya çocukları ile ailesinden bağımsız olarak yaşayan kadınların %36.0'sı, ilişkilerinin bazılarının bozulduğunu ama sosyal çevrelerini kaybetmediklerini, %50.7'si de ilişkilerinin büyük ölçüde bozulduğunu

* 1.Sosyal ilişkilerim değişmedi, evliyken de kimse ile görüşmezdim, 2.Bazı ilişkilerim bozulsa da sosyal çevremi hiç kaybetmedim, 3.Sosyal çevrem ile ilişkilerim bozuldu, ama yeni ilişkiler kurma fırsatı buldum, 4.Sosyal çevremi tamamen kaybettim, yeni ilişkiler kurmam, mümkün değil, sosyal ilişkilerde ortaya çıkan değişiklikleri açıklamaktadır.

ama yeni ilişkiler kurmak için de daha çok olanakları olduğunu belirtmektedir. Ailesinden bağımsız olarak yaşayan kadınlar arasında, sosyal çevresini tamamen kaybettiğini ve yeni ilişkiler kuramadığını belirtenlerin oranı ise sadece %10.7 olmaktadır.

Aile ile birlikte oturmanın, sosyal ilişkilerin de ailenin merkezinde belirlenmesine yol açtığı ileri sürülebilir. Evlilik içinde kadınların %34'ünün, sosyal çevre ile ilişkilerini daha çok eşin belirlediği göz önüne alındığında, sosyal çevre ile ilişkilerin belirlenmesinde aile-içi karar mekanizmasının önemi ortaya çıkmaktadır. Buna karşılık, boşanma sonrasında soy aileden bağımsız olarak yaşama, kadının yaşamına ilişkin her türlü kararı bireysel olarak verip hareket etmesine olanak sağlamaktadır. Boşanma sonrasında kadının sosyal çevresi ile ilişkileri mesleği açısından incelendiğinde, mesleki statünün yükselmesine bağlı olarak, sosyal çevrelerini daha az yitirdikleri ve yeni ilişkiler kurmada daha başarılı oldukları görülmektedir. Öğretmen kadınların %50.0'si, öğretim üyesi, doktor, avukat kadınların %52.9'u, bankacı, iktisatçı kadınların %76.9'u, özel sektör sahibi, yöneticisi kadınların %78.6'sı, boşanma sonrasında bozulan ilişkiler yerine yeni ilişkiler kurduklarını belirtmişlerdir. Eğitim düzeyi ve mesleki statü yükseldikçe, sosyal çevre ile ilişkilerde, evliliğe ilişkin statünün belirleyiciliği de düşmektedir.

7.5 Boş Zamanları Değerlendirme Eğilimleri

Toplumsal yaşam içinde bireylerin içinde yer aldığı sosyal kesimin alt kültür değerleri, tutum ve davranışlarının belirlenmesinde, farklı etkiler yaratmaktadır. Özellikle eğitime ve boş zamanlara yönelik tutumlar, bireylerin içinde yaşadığı toplumsal değer ve normlar dizgesi içinde irdelenmektedir. Kentsel alanlar, bireyin ön plana çıkarak, sosyal statünün bireysel çabalarla kazanılmasını sağlamakta ve bu süreçte bireye farklı olanaklar sunmaktadır. Boş zaman etkinlikleri olarak kabul edilen, sportif etkinlikler, sanat ve edebiyat, popüler kültür, kitle iletişim araçları, gönüllü birlik, dernekler ve beceri kurslarına

katılımı, bireyin içinde bulunduğu aile, eğitim, sosyal sınıf gibi özellikleri yönlendirmektedir⁷. Boşanmış kadın için de boş zaman etkinlikleri, sosyal ilişkileri ve kentsel kurumlar ile etkileşim içinde olması açısından önem taşımaktadır. Boşanmış kadının eğitim düzeyi ve mesleki statüsünün, boş zaman etkinliklerinin çeşitlenmesi açısından belirleyici olduğu düşünülmektedir.

Tablo 27 incelendiğinde, boşanmış kadınların, boş zaman etkinliklerinin, süreklilik ve çeşitlilik açısından mesleki statülerine göre farklılaştığı görülmektedir. Boşanmış tüm kadınlar arasında aile ve akraba ziyaretlerinin yapıldığı, ancak mesleki, statünün yükselmesi ile ziyaret sıklığının azaldığı görülmektedir. Ev temizliğine giden kadınların %63.6'sı sürekli aileleri ile birlikte olduklarını ve akraba ziyaretleri yaptıklarını belirtirken, aynı oran işçi statüsünde olan kadınlar arasında %57.1'e memur, sekreter kadınlar arasında %40'a, bankacı, iktisatçı kadınlar arasında %7.7'ye, öğretim üyesi, doktor, avukat kadınlar arasında ise %5.9'a düşmektedir. Boş zamanlarında el işleri yaptığını belirtenlerin oranı da benzer bir dağılım göstermektedir. Boş zamanlarında en fazla el işleri yapan kadınların ev temizliğine giden (%81.8) ve işçi statüsünde (%57.2) olan kadınlar arasında yoğunlaştığı görülmektedir. Boşanmış kadınlar arasında televizyon izlemenin yaygın bir davranış olduğu görülmektedir. Memur, sekreter kadınların %93.3'ü, ev temizliğine giden ve gündelikçi kadınların %90.9'u, işçi statüsünde olan kadınların %85.8'i, esnaf, terzi kadınların %84.6'sı, sürekli televizyon izlerken, aynı oran öğretim üyesi, doktor, avukat kadınlar arasında %41.2'ye, bankacı, iktisatçı kadınlar arasında %38.5'e, özel sektör sahibi veya yöneticisi kadınlar arasında %35.7'ye düşmektedir. Eğitim düzeyi ve mesleki statüye bağlı olarak televizyon programlarına ilişkin seçici davranma eğilimi artmakta ve televizyon izlemeye daha az zaman ayrılmaktadır. Gazete, dergi ve kitap okuma eğilimi de televizyon programlarına karşı seçici olma davranışı ile paralellik göstermektedir. Sürekli olarak gazete dergi, kitap okuyanların en fazla, öğretim üyesi, doktor, avukat kadınlar (70.6) arasında yoğunlaştığı görülmektedir. Sürekli olmamakla birlikte gazete, dergi, kitap okuyanların oranı, eğitim ve mesleki statü

⁷ Ercan Tatlıdil, "Kent Kültürü ve Boş Zaman Değerlendirme" Sosyoloji Derneği 1994, s.388-389

ile ilişkili olarak artmaktadır. Gazete, dergi izlemediğini ve hiç kitap okumadığını belirtenlerin oranı, ev temizliğine giden kadınlar arasında %90.9, işçi statüsünde olan kadınlar arasında %71.5, memur, sekreter kadınlar arasında %46.7 iken, özel sektör sahibi veya yöneticisi kadınlar arasında %14.3'e bankacı, iktisatçı kadınlar arasında %7.7'ye düşmektedir. Mesleki statü ve eğitim düzeyi ile birlikte gazete, dergi izleme ve kitap okumaya ayrılan zaman belirgin bir şekilde artmaktadır. Sinema, tiyatro, konser gibi mekan dışı etkinliklere katılım incelendiğinde, mesleki statü ile bu tür etkinliklere katılım arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Ev temizliğine giden, gündelikçi kadınların hiç biri bu tür etkinliklere katılmazken, işçi statüsünde olan kadınların %14.3'ü, memur, sekreter kadınların %26.7'si bazen katılmaktadır. Buna karşılık, öğretmen kadınların %25'i düzenli olarak %58.3'ü de fırsat buldukça sinema ve tiyatroya gittiklerini belirtmişlerdir. Esnaf, terzi ve pazarlama, emlakçılık faaliyetinde bulunan kadınların sık olmamakla birlikte sinema, tiyatro ve konsere gitme oranlarının %84.6 ve %90.9 ile beklenenin üzerinde olduğu görülmektedir. Yüksek öğrenim görmemelerine karşın, çocuklarının yüksek öğrenim görmesi konusunda çok istekli olan bu kadınların, çocukları ile birlikte bu tür kültürel etkinliklere katılım konusunda daha eğilimli oldukları gözlenmiştir. Çalışma hayatının farklı eğitim ve mesleki statüye sahip bireylerle etkileşime olanak vermesinin, bu tür etkinliklere katılımı arttırdığı ileri sürülebilir.

Öğretim üyesi, doktor, avukat kadınların %64.7'si sürekli olarak bu tür etkinliklere katılmakta, bankacı, iktisatçı kadınların %69.2'si ve özel sektör sahibi, yöneticisi kadınların %71.5'i fırsat buldukça bu tür kültürel etkinliklere katılmaktadır. Eğitim düzeyi ve mesleki statüye bağlı olarak kültürel faaliyetlere katılım artmaktadır.

Boşanmış kadınlar arasında arkadaş ziyaretlerinin, ev temizliğine giden ve gündelikçi kadınlar dışında (%27.3'ü arkadaş ziyaretlerine katılmaktadır) yaygın bir davranış olduğu görülmektedir. Sadece işçi statüsünde olan ve memur, sekreter kadınların yarısına yakın kısmı, bu tür sosyal ilişkiler içinde bulunmamaktadır. Bu meslek grubu içinde yer alan kadınların, boşanma ile sosyal çevrelerini

kaybettikleri ve yeni ilişkiler kuramadıklarını belirtmeleri, katılımlarının düşük olmasını açıklamaktadır. Aile ile birlikte oturma oranlarının bu kadınlar arasında yüksek olması da sosyal ilişkilerini sınırlayıcı olmaktadır. Bununla birlikte, çalışan kadının zamanının sınırlılığı, bu tür birlikteliklerin sürekliliğini düşürmektedir. Arkadaş ziyaretlerini en fazla ve daha sık gerçekleştiren kadınların, öğretmen (%58.3) olması, çalışma saatlerinin bu tür etkinliklere daha fazla izin vermesi ile açıklanabilir.

Boşanmış kadınların, dernek, meslek odaları gibi örgütlerin faaliyetlerine katılımı incelendiğinde, eğitim düzeyi ve mesleki statüye bağlı olarak bu tür örgütlere ve etkinliklerine katılımın arttığı görülmektedir. Bu tür etkinliklere en fazla katılan kadınlar, %88.3 ile öğretim üyesi, avukat doktor kadınlar olmaktadır. İşçi statüsünde olan kadınların sadece %7.1'i, memur, sekreter kadınların %20'si, bazen bu tür etkinliklere katılırken, esnaf, terzi kadınların %30.8'i, öğretmen kadınların %41.6'sı, özel sektör sahibi, yöneticisi kadınların %42.8'i, bankacı, iktisatçı kadınların %53.8'i meslek odaları veya dernek faaliyetlerine çok sık olmamakla birlikte katıldıklarını belirtmişlerdir.

Sonuç olarak eğitim ve mesleki statünün yükselmesi, bu tür örgütlere katılımı artırmaktadır. Bununla birlikte, eğitim düzeyi ve mesleki statüsü görece daha düşük kadınların, mesleki statüsü yüksek gruplar ile etkileşim içinde olmalarının, özellikle boşanma sonrasında, boş zaman etkinliklerine katılımlarında belirleyici olduğu gözlenmiştir.

Boşanmanın boş zamanları değerlendirme üzerindeki etkisi incelendiğinde, örneklem içinde yer alan kadınların yarısından fazlasının alışkanlıklarında değişme olmadığı görülmektedir. Ev temizliğine giden kadınlar istisna olmak üzere, eğitim düzeyi ve mesleki statü yükseldikçe boş zamanları değerlendirme alışkanlıklarında değişiklik olmadığını belirtenlerin oranı artmaktadır. Pazarlama faaliyetinde bulunan kadınların %27.3'ü, esnaf kadınların %30.8'i değişiklik olmadığını belirtirken, aynı oran, özel sektör sahibi veya yöneticisi kadınlar arasında %64.3'e, öğretim üyesi, doktor, avukat kadınlar arasında %70.6'ya, bankacı, iktisatçı kadınlar arasında %76.9'a yükselmiştir.

Tablo 27: Boş Zamanları Değerlendirme Eğilimleri ve Meslek Dağılımı

Meslek*		1	2	3	4	5	6	7	8	9
Faaliyet										
Aile ve Akraba ziyaretleri	Sürekli	63.6	57.1	40.0	27.3	30.8	25.0	5.9	7.7	
	Arasıra	27.3	28.6	53.3	63.6	53.8	50.0	29.4	38.5	50.0
	Hiçbir zaman	9.1	14.3	6.7	9.1	15.4	25.0	64.7	53.8	50.0
	Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
TV izleme	Sürekli	90.9	85.8	93.3	63.6	84.6	75.0	41.2	38.5	35.7
	Arasıra	9.1	7.1	6.7	36.4	15.4	25.0	58.8	61.5	64.3
	Hiçbir zaman		7.1							
	Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Gazete, dergi Kitapokuma	Sürekli		7.1		9.1	15.4	58.3	70.6	30.8	35.7
	Arasıra	9.1	21.4	53.3	36.4	61.5	41.7	29.4	61.5	50.0
	Hiçbir zaman	90.9	71.5	46.7	54.5	23.1			7.7	14.3
	Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Sinema, Tiy., konsere gitme	Sürekli						25.0	64.7	30.8	21.4
	Arasıra		14.3	26.7	90.9	84.6	58.3	35.3	69.2	71.5
	Hiçbir zaman	100.0	85.7	73.3	9.1	15.4	16.7			7.1
	Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Arkadaş ziy. Toplantı	Sürekli		21.4	26.7	36.4	23.1	58.3	23.5	15.4	7.1
	Arasıra	27.3	35.7	26.7	45.5	61.5	25.0	41.2	69.2	64.3
	Hiçbir zaman	72.7	42.9	46.7	18.2	15.4	16.7	35.3	15.4	28.6
	Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
El işleri	Sürekli	81.8	57.2	40.0	45.5	30.7	25.0		7.7	
	Arasıra	18.2	35.7	53.3	54.5	46.2	41.7	11.8	30.8	21.4
	Hiçbir zaman		7.1	6.7		23.1	33.3	88.2	61.5	78.6
	Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Dernek, mes. Oda faaliyet. Katılım	Sürekli						8.3	41.2	7.6	7.1
	Arasıra		7.1	20.0	27.3	30.8	33.3	47.1	46.2	35.7
	Hiçbir zaman	100.0	92.9	80.0	72.7	69.2	58.3	11.7	46.2	57.1
	Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Boşandıktan sonra boş zamanlarını daha iyi değerlendirdiklerini belirtenlerin ise, en fazla, pazarlama, emlakçılık faaliyetinde bulunan (%54.5), esnaf, terzi (%53.8) ve memur, sekreter kadınlar (%40.0) olduğu görülmektedir. Buna karşılık, bankacı, iktisatçı kadınların %23.1'i, özel sektör sahibi veya yöneticisi kadınların %28.6'sı, öğretim üyesi, doktor, avukat kadınların %29.4'ü, öğretmen kadınların %33.3'ü, işçi statüsünde olan kadınların %28.6'sı boşandıktan sonra boş zamanlarını daha iyi değerlendirdiklerini belirtmişlerdir. Boşanma sonrası çalışma

* Meslekleri açıklamak üzere 1.ev temizliği, gündelikçi, 2.İşçi, Tezgahtar, 3. Memur, sekreter, hemşire, 4.Öğretmen, 5.Esnaf, terzi, 6.Öğretim üyesi, doktor, avukat..., 7.Bankacı, iktisatçı, 8.Özel sektör sahibi, yöneticisi, 9.Pazarlama, emlakçılık gibi faaliyette bulunanlardır.

yaşamına katılım, yeni sosyal ilişkilere olanak vermesi açısından, bu grup üzerinde etkili olmaktadır. Eğitim düzeyi ve mesleki statü, boş zamanları değerlendirme eğilimlerini belirlerken, boşanma, bu eğilimlerin büyük ölçüde değişmesine yol açmamaktadır. Bununla birlikte, pazarlama, emlakçılık faaliyetinde bulunan, esnaf, terzi ve memur, sekreter kadınların yarısına yakın kısmının, boşandıktan sonra, boş zamanlarını daha iyi değerlendirdiklerini belirtmeleri, boşanma sonrasında aileden bağımsız olarak yaşamının, sosyal ilişkiler ve etkinliklere katılım açısından daha fazla olanak sağladığını ortaya koymaktadır. Furstenberg ve Kate'in yapmış olduğu araştırma da, kadınların %49'unun boşandıktan sonra boş zamanlarını daha iyi değerlendirdiklerini göstermektedir. Furstenberg ve Kate, The Future of Marriage (Evliliğin Geleceği) adlı makalesinde boşanma ile boş zamanların daha iyi değerlendirilmesini, boş zaman kalitesinin artması⁸ ile açıklamaktadır. Aileden bağımsız olarak yaşama, gerek sosyal ilişkiler açısından gerekse boş zamanların değerlendirilmesinde, kadının, kendi tercihi ile hareket etmesine daha fazla olanak sağlamaktadır.

7.6 Yeniden Evlenme Konusunda Tutumlar

Ailenin, toplumun temel birimi olması, toplumsal yapılanmada da hakim olmasını sağlamaktadır. Aile ve evliliğe verilen önem, evlilik dışında kalmayı çok fazla onaylamamaktadır. Evli olma dışında bir konumu onaylamayan toplumsal yapılanma, boşanmış insanların, yeniden evlenme konusuna açık olmalarını sağlamaktadır. Boşandıktan sonra yeniden evlenen sayısının az olmaması da, yeniden evlenme eğilimini ortaya koymaktadır. 1997 DİE verilerine göre, evlenen 518.856 kadından 23.639'u boşanmış ve ikinci veya üçüncü kez evlenmektedir.

Örnekleme içinde yer alan kadınların, yeniden evlenme konusunda tutumları incelendiğinde, yeniden evlenmeye ilişkin olumlu tavır sergiledikleri görülmektedir. Örnekleme içinde yer alan kadınların %79.2'si yeniden evlenmeyi

⁸ Frank F.Furstenberg, Nancy Ten Kate., a.g.e., s.36

düşündüklerini belirtmişlerdir. Ekonomik nedenlerle evlenmeyi düşünenlerin oranı %23.3 iken, koşullar uygun olduğunda evlenmeyi düşünebileceğini belirtenlerin oranı, %47.5'e yükselmektedir. Yalnızlığı sürdüremeyeceği için veya ailesi ile oturma'nın yarattığı baskı ve sorunlardan kurtulmak için evlenmeyi düşündüğünü belirtenlerin oranı ise sadece %8.3 olmaktadır. Mesleki statü yükseldikçe, evlilik için koşulların uygunluğu ön plana çıkmaktadır.

Tablo 28 : Mesleklere Göre Yeniden Evlenme Eğilimi

Yeniden Evlenme Eğil. Meslek	Evlenmeyi Düş.müyor		Mad. Sor. Nedeniyle		Koşulları uygun olursa		Diğer*		Toplam	
	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%
Ev Temizliği / Gündelikçi	1	9.1	6	54.5	2	18.2	2	18.2	11	9.2
İşçi / Tezgahtar	3	21.4	6	42.9	4	28.6	1	7.1	14	11.7
Memur/Sek./ Ebe/Hemşire	2	13.3	6	40.0	5	33.3	2	13.3	15	12.5
Pazarlama/ Emlakçılık	3	27.3	5	45.5	3	27.3			11	9.2
Esnaf/Terzi	3	23.1	3	23.1	6	46.2	1	7.7	13	10.8
Öğretmen	4	33.3	2	16.7	4	33.3	2	16.7	12	10.0
Öğ. Üyesi/Dok. /Avukat/Ecz.	3	17.6			13	76.5	1	5.9	17	14.2
Bankacı/İkt.çı.	4	30.8			9	69.2			13	10.8
Özel Sek/Yön. Sah./Ortağı	2	14.3			11	78.6	1	7.1	14	11.7
Toplam	25	20.8	28	23.3	57	47.5	10	8.3	120	100.0

Ev temizliğine giden ve gündelikçi kadınların %54.5'i, pazarlama, emlakçılık faaliyetinde bulunan kadınların %45.5'i, işçi statüsünde olan kadınların %42.9'u, memur, sekreter kadınların %40.0'ı, esnaf, terzi kadınların %23.1'i maddi sorunları nedeniyle evlenmeyi düşündüklerini belirtmişlerdir. Buna karşılık, koşullarına uygun olduğu takdirde evlenmeyi düşünebileceklerini belirten kadınların oranı, özel sektör sahibi veya yöneticisi kadınlar arasında %78.6, öğretim üyesi, doktor, avukat kadınlar arasında %76.5, bankacı, iktisatçı kadınlar

* Diğer; yalnızlığı sürdüremeyecek olma, aile ile oturmaktansa evlenmeyi tercih etme ve baskılardan kurtulmayı açıklamaktadır.

arasında %69.2 olmaktadır. Evlenmeyi düşünmeyenlerin %48.0'i benzer şeyleri yaşamak istemediklerini, %32.0'si çocuk veya çocukları için evlenmeyi düşünmediklerini belirtirken, %20.0'si yaşları nedeniyle ve durumlarından memnun oldukları için evlenmeyi düşünmediklerini belirtmişlerdir. Boşanma süresinin uzaması, evlenme düşüncesi üzerinde belirleyici olmaktadır. Boşanma süresi bir yılın altında olan ve boşanma süresi on yılın üzerinde olanların yeniden evlenme konusunda daha fazla olumsuz görüşe sahip oldukları görülmektedir.

Görüşmelerden elde edilen izlenimler, evliliğin kendisine olumlu bakıldığı, ancak yeni bir evlilik içinde kimliği koruma isteğinin de belirgin olduğu yönündedir. Evlenme ve evli kalma üzerine toplumsal baskı, ne kadar denetimli ve sınırlayıcı da olsa evliliğe ilişkin olumlu bir bakış açısına yol açmaktadır. White, evliliğin bireyler üzerine sınırlamalar getirmesine rağmen, yetişkinliğe geçiş yönünde bir statü de sağladığını belirtmektedir. Bu konuda Delaney de, Türkiye'de evli olmayan kadınların toplumsal olarak görünmez olduklarını savunmaktadır. Bununla birlikte evliliğin hayata ve insanlara karışmak anlamına geldiği de vurgulanmaktadır⁹. Evliliğin bu şekilde algılanması, yeniden evlenme düşüncesine karşı, olumlu tutum geliştirmeyi açıklayıcı olmaktadır. Boşanmış olan kadınların boşanmaya ilişkin olarak yaptıkları değerlendirmeler de evlilik üzerine düşünceleri açıklamada yardımcı olmaktadır.

7.5 Boşanmaya İlişkin Değerlendirmeler ve Gelecek Düşüncesi

Boşanma, evlilik içi ilişkiler, sorunlar, anlaşmazlıklar ve evlilik dışındaki olanakların gözönüne alınarak verildiği bir karar olmaktadır. Bu bağlamda, eğitim düzeyi, mesleki statü ve bireyin sosyal çevre ile etkileşimi, evlilik dışındaki olanaklar üzerinde de belirleyici olmaktadır. Boşanma, çoğu kez bir süreç içersinde ortaya çıkmaktadır. Bu süreç içersinde karar verilmeden önce, evliliğin sürdürülmesi ve sona erdirilmesinin birey üzerindeki sonuçları gözden

⁹ Jenny B.White, a.g.e., s.73-74

geçirilmektedir. Bu nedenle boşanma kararı, beklenmedik bir karar olarak değil, koşulların evlilik içinde olduğundan daha iyi olacağı düşüncesi ile ortaya çıkmaktadır.

Tablo 29 :Meslek ve Boşanmaya İlişkin Değerlendirmeler

Boş.yı Değer.* Meslek	1		2		3		Toplam	
	S	%	S	%	S	%	S	%
Ev Temizliği / Gündelikçi	4	36.4	2	18.2	5	45.5	11	9.2
İşçi / Tezgahtar	3	21.4	8	57.1	3	21.4	14	11.7
Memur/Sek./ Ebe/Hemşire	3	20.0	6	40.0	6	40.0	15	12.5
Pazarlama/ Emlakçılık	4	36.4	3	27.3	4	36.4	11	9.2
Esnaf/Terzi	6	46.2	3	23.1	4	30.8	13	10.8
Öğretmen	6	50.0	5	41.7	1	8.3	12	10.0
Öğ.Üyesi/Dok. /Avukat/Ecz.	12	70.6	1	5.9	4	23.5	17	14.2
Bankacı/İkt.çı.	8	61.5	1	7.7	4	30.8	13	10.8
Özel Sek/Yön. Sah./Ortağı	9	64.3			5	35.7	14	11.7
Toplam	55	45.8	29	24.2	36	30.0	120	100.0

Örnekleme içinde yer alan kadınların boşanma konusundaki düşünceleri de, bu türden bir karşılaştırma yaptıklarını göstermektedir. Aynı koşullarda bugün de boşanacağını belirtenlerin oranı %72.5 iken, boşanmayacağını belirtenlerin oranı %15.8, bu konuda görüş bildiremeyeceğini belirtenlerin oranı ise %11.7 olmaktadır. Boşanma kararı, boşanmanın getireceği sorunlar gözönüne alınarak verilmektedir. Boşanma sürecinde kadınların sadece %7.5'i boşanma sonrasına ilişkin endişe duymadıklarını belirtmiştir. Buna karşılık boşanma öncesinde en fazla %22.5 ile maddi konularda, %19.2 ile yalnızlık, %14.2 ile çevre ve aileden gelecek baskılardan, %11.7 ile çocukların sorumluluğu ile ilgili konularda endişe duyulmuştur. Boşanma sonrasına ve geleceğe ilişkin kaygıların, boşanmış kadın açısından ortak bir özellik olduğu, ancak zaman içinde azaldığı görülmektedir.

* 1. Doğru ve sonuçları açısından olumlu bir olay, 2.Olumsuz ve yıpratıcı sonuçları olan bir olay, 3. Olumlu olduğu kadar olumsuz sonuçları da olan bir deneyimi açıklamaktadır.

Boşanmanın toplum açısından evlilik kadar onay görmemesi, evliliğe oranla daha zor bir karar olmasına yol açmaktadır. Bununla birlikte boşanmış kadın, boşanmayı, evlilik içindeki ilişki ve konum ile karşılaştırarak değerlendirmektedir.

Araştırma evreni içinde yer alan kadınların, %24.2'si boşanmayı olumsuz ve yıpratıcı olarak değerlendirirken, yarısına yakın kısmı, (%45.8'i) boşanmalarını doğru ve sonuçları açısından olumlu bir olay olarak görmektedir. Mesleklere göre boşanma konusundaki düşünceler incelendiğinde, mesleki statü yükseldikçe, boşanmayı, sonuçları açısından olumlu olarak değerlendirme eğiliminin arttığı görülmektedir. İşçi statüsünde olan kadınların %21.4'ü, memur, sekreter kadınların %20.0'si, boşanmayı, yaşamlarında olumlu bir değişim olarak değerlendirirken, esnaf, terzi kadınların %46.2'si, bankacı, iktisatçı kadınların %61.5'i, özel sektör sahibi veya yöneticisi kadınların %64.3'ü, öğretim üyesi, doktor avukat kadınların %70.6'sı, aynı görüşü paylaşmaktadır. Buna karşılık, eğitim düzeyi ve mesleki statünün düşmesine bağlı olarak, boşanmadan olumsuz yönde etkilenme artmaktadır. Boşanmanın getirdiği birçok soruna karşın, olumlu yönleri de olduğunu, en fazla ev temizliğine giden ve gündelikçi kadınlar (%45.5) belirtmektedir. Evlilik içindeki koşulların ağırlığı, zorunlu olarak boşanmaya yönelen bu kadınlar için, boşanmanın olumlu yönlerini görmeyi olanaklı kılmaktadır.

Boşanmadan etkilenmenin, boşanma nedenleri ile de ilişkili olduğu görülmektedir. Başka birinin varlığı nedeniyle ve eşinin kararı ile boşanan kadınlar, boşanmaya kendisi veya eşi ile birlikte karar veren kadınlara göre daha fazla olumsuz yönde etkilenmektedir. Buna karşılık çocukların evin geçimine katkıda bulunarak, destek olması, boşanmanın, kadın üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaktadır.

Araştırma evreni içinde yer alan boşanmış kadınların, geleceğe ilişkin beklentiler konusunda verdikleri yanıtlar, çocukların okuyup meslek sahibi olması, iyi bir aile yaşamına sahip olma, rahat ve huzurlu bir yaşam sürdürme, maddi koşulların iyi olması, mesleki kariyer edinme şeklinde sınıflanmıştır. Geleceğe ilişkin olarak en fazla çocukların okuyup iyi bir meslek sahibi olması arzu

edilmektedir(%33.3). Mesleki başarı ve kariyer edinme ise, %9.2 ile en az gerçekleşmesi istenen beklentiler içinde yer almaktadır. Boşanmış kadınların mesleki açıdan geleceğe ilişkin beklentileri incelendiğinde, eğitim düzeyi ve mesleki statüsü yükseldikçe rahat ve huzurlu bir yaşam sürdürme beklentisinin arttığı görülmektedir. Öğretmen kadınların %25.0'i, bankacı, iktisatçı kadınların %30.8'i, öğretim üyesi, doktor, avukat kadınların %35.3'ü, özel sektör sahibi veya yöneticisi kadınların %42.9'u, rahat ve huzurlu bir yaşam sürdürmeyi isterken, ev temizliğine giden ve gündelikçi kadınların %45.5'i, işçi statüsünde olan kadınların %42.9'u, pazarlama, emlakçılık faaliyetinde bulunan kadınların %27.3'ü, memur, sekreter kadınların %26.7'si maddi koşullarının iyi olmasını istemektedir. Eğitim düzeyi ve mesleki statü yükseldikçe, iyi bir aile yaşamına sahip olma düşüncesi, yerini, müdahale getirmeyen, eşitlikçi bir aile yapısının sağladığı rahat ve huzurlu yaşama beklentisine bırakmaktadır. Buna karşılık, eğitim ve gelir düzeyinin düşmesine bağlı olarak çocukların okuması, iyi bir meslek sahibi olması konusundaki beklentiler artmaktadır. Örgütlü olmayan ve mesleki formasyon gerektirmeyen işlerde çalışan boşanmış kadınlar, çocukların okuması ve meslek sahibi olmasını, gelecek için bir güvence olarak görmektedir. Bununla birlikte, mesleğinde yükselme ve kariyer edinme gibi beklentiler, mesleki statüsü yüksek olan ve profesyonel meslek sahibi kadınlar tarafından belirtilmektedir. Eğitim düzeyi ve mesleki statü, birey olarak kimliğin korunması yönünde beklentiler geliştirilmesine olanak sağlamaktadır.

SONUC

Modern kentsel yaşamın getirdiği yenilikler, aile üyelerinden beklentilerin de giderek artmasına neden olmaktadır. Bireyler, ağırlaşan ve çok yönlü hale gelen yaşam koşulları nedeniyle aileyi, doyum sağlayacağı yegane alan olarak görmektedir. Toplumsal değişme ile birlikte aile de yapısal farklılaşmalar geçirmektedir. Bu değişim, evlilik standartlarının yükselmesine ve evlilik içinde iletişim ve doyumun daha fazla talep edilmesine neden olmaktadır. Bu beklentiler, özellikle kentsel alanlarda ve çalışan kadınlar tarafından daha yoğun olarak hissedilmektedir. Evlilik, beklentilerin karşılanamaması ve evlilik dışındaki koşulların da uygun olduğuna karar verildiğinde sona erdirilmektedir. Evlilik içinde eşler arasındaki iletişim ve etkileşim alanları sınırlandığında ve evlilikten talepler, ailenin görev ve sorumlulukları ile örtüşmediğinde eşler, tercihlerini evlilik dışında kalacak şekilde kullanarak, evliliğine son vermektedir. Bu süreçte çalışan kadının, evlilik ve evlilik dışındaki koşulları değerlendirmeleri, çalışmayan kadına göre farklılık göstermektedir. Çalışma yaşamına katılan kadın, daha fazla seçeneğe sahip olarak, aile içinde beklentilerini karşılayamama durumunda, evliliğini sorgulamaya da daha fazla aday olmaktadır. Diğer bir deyişle çalışan ve özellikle eğitim düzeyi, mesleki statüsü yüksek olan kadın, evlilikteki beklentilerini karşılayamadığında, evlilik dışındaki koşulları değerlendirerek, daha rahat karar verebilmektedir. Boşanma sonrasında da kadının sosyal ve ekonomik koşulları, yaş, eğitim düzeyi, mesleki statü ve gelire göre farklılık göstermektedir.

Boşanma ile birlikte kadın bir çok sorunla başa çıkmak durumunda kalmaktadır. Bu bağlamda boşanma, kadın için bir mücadele süreci olmaktadır. Toplumsal önyargılar, ekonomik baskılar, tek ebeveynli olarak çocuk yetiştirmenin zorlukları ve tüm bunların psikolojik baskılarına rağmen boşanma kararını verme, geleceğin belirlenmesi ve bağımsız olarak hareket edebilme açısından büyük önem taşımaktadır. Bu süreçte eğitim düzeyi ve mesleki statünün, boşanmış kadının bağımsız olarak yaşamını sürdürme, sosyal ilişkiler, çalışma

yaşamı, dayanışma alanları, evliliğe ve geleceğe ilişkin görüşleri üzerinde önemli etkisinin olduğu düşünülmektedir.

Araştırma kapsamı içinde yer alan kadınların ilk evlenme yaşı, Türkiye geneli ve İzmir iline ait verilerle paralellik göstererek, en fazla 21-25 yaş grubu içinde yer almaktadır. Tamamına yakını büyükşehir doğumlu olup, kentsel yaşam deneyimine sahiptir. Boşanmış kadınların öğrenim düzeyleri yüksek ve eşleri ile yakınlık göstermektedir.

Araştırma verileri boşanan kadınların daha çok orta gelir grubundan geldiklerini göstermektedir. Evlilik sürecinde üst gelir grubunda yer aldığını belirtenlerin oranı sadece %5.8, alt gelir grubunda yer alanlarında 59.2 olmaktadır. Buna karşılık orta gelir grubunda yer alanların oranı %40 olmaktadır. Orta ve üst gelir gruplarında yaşam standardının düşeceği endişesi, alt gelir gruplarında ise ekonomik yönden bağımlılığın, boşanma kararını sınırlayıcı olduğu ileri sürülebilir.

Boşanma sonrası orta ve ortanın altı gelir düzeyine sahip olduklarını belirtenlerin oranında bir artış olmaktadır. Evliliği boyunca ortanın altında gelire sahip kadınların oranı toplam %25.8 iken boşandıktan sonra bu oran %30'a yükselmektedir. Boşanma, kadın için gelir kaybına neden olmakla birlikte dramatik bir gelir düşüşü, söz konusu olmamaktadır.

Araştırma evreni içinde yer alan kadınların, yarısına yakın kısmının tek çocuğa sahip oldukları, iki ve ikiden fazla çocuğa sahip olan kadınların oranlarının düştüğü görülmektedir. Evlilik boyunca çalışma yaşamına katılım, yüksek eğitim düzeyi ve mesleki statü, kadını az sayıda çocuğa sahip olmaya yöneltmektedir. Bununla birlikte çocuk sayısı arttıkça, boşanma oranları da düşmektedir. Boşanma sonrası çocuğun bakımını da, Türkiye genelinde olduğu gibi %72.7 ile kadın üstlenmektedir.

Araştırma verilerine göre, evliliklerin büyük bölümü, sevgiye dayalı ve arkadaşlık ederek gerçekleşirken, aile ve sosyal çevre tarafından da onaylanmış evliliklerdir. Evlilik birliğinin anlaşarak kurulması ve çevre tarafından onaylanmasının, evlilik birliğinin sürdürülmesinde yeterli olmadığı görülmektedir.

Evlilik sürecinde aile yapısının çekirdek aile olmasının karşın, geleneksel geniş aile ilişkilerinin sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Evliliklerin sevgi ve anlaşmaya dayalı olarak kurulmasına karşın, evlilik içindeki ilişki ve rollerin dağılımı da geleneksel değerler içinde gelişmektedir. Eğitim düzeyi ve mesleki statüye bağlı olarak evlilik içindeki olumlu duygular artmakta ve zamanında verilen tepkiler ile ilişkinin, nefret etme boyutuna gelmesi engellenmektedir. Buna karşılık, araştırma evreni içinde yer alan kadınların %72.5'inin, duygu ve isteklerin dile getirilmesinde özgür olamama, nefret, korku, huzursuzluk gibi olumsuz duygular içinde olmaları, dikkat çekici olmaktadır. Görüşmelerden elde edilen veriler, evin idaresi, çocukların bakımı gibi rollerin erkekler tarafından paylaşılmadığını ve aksaması halinde gerginlik ve huzursuzluklara yol açtığını ortaya koymaktadır.

Ev içindeki ilişki ve rollerin dağılımı, kadının evlilik içindeki duygularına olumsuz şekilde yansımaktadır. Evlilik içinde yetke dağılımı ve eve ait işlerin paylaşılmasında, kadının daha çok cinsiyet rolüne uygun olarak evin düzeni ve çocuğun bakımına ait alanlarda karar verme yetkisine sahip olduğu, buna karşılık, bütçe ve sosyal ilişkilerin belirlenmesi gibi konularda karar yetkisinin erkeğe geçtiği görülmektedir. Aile içi karar verme süreci, tüketim kalıpları, bütçenin belirlenmesi ve parasal kaynakların kullanımı, çevre ile ilişkiler, eşler arasındaki statü farklılaşmasının bir sonucu olarak belirmektedir. Aile içindeki bu türden eşit olmayan rol ve ilişki örüntüleri, duygusal alanda da olumsuzluklara yol açmaktadır.

Boşanmış kadınlar, özel alan dışına açılmalarına ve gelir getirici bir işte çalışıyor olmalarına rağmen, evlilik sürecinde aile içi dinamikler, büyük ölçüde aile reisi olan erkeğin denetiminde olmaktadır. Diğer bir deyişle kadının ev dışında gelir getiren bir işte çalışması ve kamusal alana çıkmış olması, aile içi dinamiklerin eşitlikçi bir yapıya dönüşmesi için yeterli olmamaktadır. Eğitim düzeyi ve mesleki statüsüne bağlı olarak gelir düzeyi yükselen kadının aile içi etkileşimde daha etkin bir role sahip olmasına karşın, genel anlamda kadın, gerek aile içi ilişkiler, gerekse iktidar ve kontrolün paylaşımında ikincil bir rol üstlenmektedir. Cinsiyete dayalı rol farklılaşmasının aile içi ilişkilerde ve

etkileşimde başat rol oynadığı ve bu farklılaşmanın, evlilik içinde eşitlikçi bir aile yapısının kurulamamasına neden olduğu ileri sürülebilir. Evlilik içinde sorunlar karşısındaki tutumlar da aynı farklılaşmanın bir uzantısı olarak ortaya çıkmaktadır. Sorunlar karşısında evi terketme, anne-babaya aktarma, sessiz kalma, daha çok kadınların bir özelliği olurken, erkeklerin, sorunlar karşısında sert tartışmalara, fiziksel ve psikolojik şiddete yöneldikleri belirlenmektedir. Buna karşılık, eğitim düzeyi ve mesleki statünün yükselmesi ile sorunlar karşısında daha tutarlı olma ve çözüm aramaya yönelik eğilimlerin arttığı görülmektedir.

Evlilik içinde şiddet, boşanmış kadın açısından dikkat çekici boyutlarda olmaktadır. Boşanmış kadınların %28.3'ü evlilik içinde hiç şiddete maruz kalmadıklarını belirtmişlerdir. Buna karşılık, kadınların %71.6 gibi önemli bir bölümü, gerek sözle saldırı, hakaret, aşağılanma, küfür, onur kırıcı davranışlara, gerekse fiziksel olarak şiddete uğramışlardır. Mesleki statüye göre evlilik içi şiddet incelendiğinde farklılık göstermekle birlikte her meslekten kadının, evlilik içi şiddete maruz kaldığı görülmektedir. Eğitim düzeyi düşük ve mesleki formasyon gerektirmeyen işlerde çalışan kadınlar, evlilik içi şiddetten daha fazla etkilenmektedir. Bu veriler, erkeğin, evlilik içinde egemen konumunu sürdürme, denetim ve otoriteyi koruma amacıyla yaygın olarak şiddete başvurduğunu göstermektedir. Aile içindeki güç dengesi, büyük ölçüde şiddete yönelerek sağlanmaktadır.

Araştırma verilerine göre evlilik süresi, boşanma kararının alınmasında etken olmaktadır. Evliliğin ilk beş yılı içinde boşanma oranları %44.2 iken, izleyen beş yılda %30.0'a, %12.5'e düşmekte ve 16 yıl üzerinde az bir artışla %13.3 olmaktadır. Evlilik süresi ve boşanma nedenleri arasındaki ilişki de dikkat çekici olmaktadır. Evliliğin ilk yıllarında daha çok kişisel uyumsuzluk, beklentilerin gerçekleşmemesi, eşin baskısı, ailelerin müdahalesi, boşanma nedeni olarak ortaya çıkarken, beş yıldan sonra eşin alkol, kumar ve şiddete yönelmesi gibi nedenler öncelik göstermektedir. Evlilikte geçirilen yıllar, paylaşılan değerleri arttırarak, evliliğin sona erdirilmesini güçleştirmektedir. Evliliğin ilerleyen yıllarında ise eşlerin, birbirlerine karşı ilgisiz kalmaları iletişimi zayıflatarak, eşleri evlilik dışında tercihler aramaya yöneltmektedir. 6-10 yıl içinde

boşanan kadınların %11.1'i ve 11-15 yıl içinde boşananların %26.7'si boşanma nedeninin ilgisizlik ve ihmal olduğunu belirtmektedir. Bu yıllarda ilgisizlik ve ihmal şeklinde ortaya çıkan sorunlar, eşler arasında çözümlenemediğinde, evliliği tehdit eden üçüncü bir kişinin varlığına yol açmaktadır. Eğitim düzeyi ve mesleki statünün yükselmesi de gelire bağlı olarak ortaya çıkan sorunların azalmasına ve ilgisizlik, iletişimsizlik, beklentilerde ortaya çıkan uyumsuzluk, üçüncü bir kişinin varlığı gibi boşanma nedenlerinin artmasına yol açmaktadır. Eşler arasındaki uyumsuzluk, ortak davranamama, paylaşımların azalması gibi sorunlar karşısında kadın, mesleki deneyimin sağlamış olduğu birikim ve güven duygusu ile evlilik içindeki ilişkilerini ve evlilik dışındaki olanakları sorgulama yoluna gidebilmektedir. Buna karşılık, eğitim düzeyi ve mesleki statüsü görece daha düşük olan kadınlar, kendi ifadeleri ile "bıçak kemiğe dayanmadıkça" evliliklerini sonlandıramamaktadır. Eğitim düzeyi ve statüsü yüksek mesleklere sahip kadınlar, evliliklerini sevgi temeli üzerine kurarken, baskı yerine uyumun olduğu, eşitlikçi bir aile yapısı ve ideal bir evlilik beklentisi ile hareket etmektedirler. Boşanma kararının alınmasında da aynı beklentiler ve zorunluluklar rol oynamaktadır.

Çalışma yaşamına katılım, eğitim düzeyi ve mesleki statünün yükselmesi, boşanma kararını almada kadının daha etkin bir konuma sahip olmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda boşanma, kadının, eğitim düzeyi ve mesleki birikimine bağlı olarak evlilik içindeki konumu ve beklentileri ile evlilik dışındaki olanakların bir sentezini yapması şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Araştırma evreni içinde yer alan kadınların %49.2'si evlenmeden önce çalışırken %32.5'i evlendikten sonra, %18.3'ü de boşandıktan sonra çalışmaya başlamışlardır. Boşanma öncesinde çalışma yaşamına katılım yüksek olmaktadır. Çalışma yaşamına katılım, kadın açısından, evlilik içi ilişkileri sorgulama ve boşanma kararını veren taraf olmasını sağlamada belirleyici olmakta ve kadının bu konuda kendine olan güvenini arttırmaktadır.

Evlilik süreci içinde çalışmayan kadının, iş deneyimine sahip olmaması, boşanma sonrasında yaşın ilerlemesi ve iş deneyiminin az olması nedeniyle iş bulma olanaklarını sınırlamaktadır. Bu nedenle çalışma yaşamına aktif olarak katılabilecek mesleki formasyon ve birikime sahip olan kadının, boşanma

sürecinde daha kararlı olduğu ileri sürülebilir. Özellikle evlenmeden önce çalışan kadının oranının yüksek olması ve evlilik süreci içinde çalışma yaşamında yer alması, bir taraf olarak kadının boşanma sürecinde daha güçlü olmasını sağlamaktadır. Bu konuda yapılan araştırmalar, çalışma deneyimi olan veya almış olduğu eğitim ile çalışma yaşamında yer alma yeterliliğine sahip olan kadının, bu olanaklara sahip olmayan kadınlara göre evlilik birliğinin bozulmasında “taraf” olarak daha güçlü bir davranış sergilediğini göstermektedir.

Mesleklere göre çalışma yaşamına başlanan dönem incelendiğinde, örgütlü ve mesleki formasyon gerektiren işlerde çalışan kadınların daha çok evlenmeden önce çalışma yaşamına katıldıkları görülmektedir. Memur, ebe hemşire olan kadınların %53.3’ü öğretmenlerin %58.3’ü öğretim üyesi ve serbest meslek sahibi kadınların %76.5’i, bankacı, iktisatçı kadınların %69.2’si, özel sektörde yönetici veya işyeri sahibi kadınların %78.6’sı evlilik öncesinde çalışma yaşamına katıldıklarını belirtmişlerdir. Buna karşılık işçi konumunda olan kadınların %21.4’ü, esnaf, terzi konumunda olan kadınların ise %30.8’i ve örgütlü olmayan işlerde çalışan kadınların %36.4’ü çalışma yaşamına evlenmeden önce katılmışlardır. Boşanma sonrasında çalışmaya başlayanların oranı, özellikle yüksek öğrenim gerektiren işlerde düşmektedir. Boşandıktan sonra çalışma yaşamına katılan kadınların daha çok işçi ve memur ve sekreter konumunda oldukları görülmektedir. Formel eğitim yoluyla meslek edinmiş kadınların, boşanma öncesinde çalışma yaşamında daha fazla yer almaları ve okullaşma yoluyla meslek edinemeyen kadınların, boşanma sonrasında ekonomik zorunluluklar nedeniyle çalışma yaşamına katıldıkları dikkat çekmektedir.

Mesleki statü, çalışma yaşamına ilişkin önceliklerin belirlenmesinde de önemli rol oynamaktadır. Eğitim düzeyi ve mesleki statü yükseldikçe, mesleki doyum sağlamak amacıyla çalışmaya yönelme eğilimi de artmaktadır. Evlilik içinde evin geçiminden birinci derecede erkek sorumlu olmakta, çalışma yaşamına katılan kadın ise ailenin geçimine katkıda bulunmaktadır. Boşanma ile birlikte kadın soy aileden bağımsız olarak yaşamaya başladığında, ailenin geçimini üstlenerek, aile reisi konumuna geçmektedir. Bu süreçte evin geçimine katkıda bulunma, ekonomik zorunluluğa dönüşmektedir. Bu dönüşüm, kadının konumunu

belirleyerek, bağımsız olarak karar alıp hareket etmesine de olanak sağlamaktadır. Bununla birlikte çalışma yaşamına katılımın, boşanma sonrasında kadına sağladığı bağımsızlık açısından farklı sonuçları olduğu ileri sürülebilir. Boşanmış kadınların yarısından fazlası, çalışma yaşamına katılımın büyük ölçüde bağımsızlık sağladığını düşünmektedir (%63.3). Hiç bağımsızlık sağlamadığını düşünenlerin oranı ise sadece %10.8'dir. Eğitim, mesleki statü ve gelir düzeyinin yükselmesi, boşanma sonrasında kadına daha fazla hareket özgürlüğü sağlamaktadır. Bunun bir yansıması olarak, eğitim düzeyi ve mesleki statünün yükselmesi ile mesleki doyum ve çalışma yaşamına öncelik verme eğilimi ve işten duyulan memnuniyet de artmaktadır.

Görüşmelerden elde edilen veriler, statüsü yüksek ve profesyonel meslek sahibi kadınların ev ve çalışma yaşamına ilişkin öncelik nedeniyle yaşanan rol çatışmasının boşanma ile azaldığını ortaya koymaktadır. Statüsü yüksek olan mesleklere sahip olan kadın, aile yaşamını kariyeri ile daha iyi birleştirebilmektedir.

Mesleki statü ve eğitim düzeyinin yükselmesi ile birlikte, iyi bir meslek sahibi olmak için, eğitim ve çok çalışmanın gerekliliği, daha fazla vurgulanmaktadır. Eğitim düzeyi düştükçe, iyi bir meslek sahibi olmak için, üst sosyal gruptan gelmek veya geniş bir sosyal çevreye sahip olmak gerektiği düşüncesi artmaktadır. Araştırmadan elde edilen veriler doğrultusunda, mesleki statü ve eğitim düzeyinin yükselmesi ile özgüvenin ve buna bağlı olarak başarının koşulunu kişisel özelliklerde arama eğiliminin arttığı ileri sürülebilir.

Araştırma evreni içinde yer alan kadınların, yarısına yakın kısmı, evli veya boşanmış olmanın, çalışma yaşamı üzerinde bir etkisi olmadığını belirtmektedir. Buna karşılık çalışma yaşamında daha kontrollü ve tedbirli davrandığını belirtenlerin oranı, %32.5 olmaktadır. Ev temizliğine giden ve gündelikçi kadınların %72.7'si, işçi statüsünde olan kadınların %64.3'ü, memur, sekreter kadınların %53.3'ü, çalışma yaşamında gerek kılık kıyafet, gerekse davranışlar açısından dikkatli kontrollü davrandıklarını belirtmektedir. Eğitim düzeyi ve mesleki statü yükseldikçe, evli veya boşanmış olma arasında bir fark olmadığı görüşü artmakta ve tutumların medeni duruma göre düzenlenmediği

görülmektedir. Bu meslek grupları içinde yer alan kadın, kendini daha çok mesleki statüsü ile ifade etmektedir.

Boşanma ile birlikte yapılan mekansal düzenleme, eğitim düzeyi, mesleki statü, çalışma deneyimi ve buna bağlı olarak elde edilen gelir ile belirlenmektedir. Kadının ekonomik ve sosyal koşulları bu süreçte önemli ölçüde etkili olmaktadır. Genel olarak boşanma sonrasında soy ailenin denetim ve koruyuculuğu altına girme eğiliminin, beklentilerin üzerinde düşük olduğu görülmektedir. Boşanma sonrası kadın, ailesi ile otursa bile, bu süre, geçici olmaktadır. Örnekleme içinde yer alan boşanmış kadınların %62.5 gibi önemli bir çoğunluğunun, tek başına veya ailenin reisi olarak çocukları ile birlikte yaşadıkları görülmektedir. Boşanma sonrasında ailesinin (anne-baba evlenmemiş kardeşler veya ağabey, ablanın ailesi yanına) gidenlerin oranı ise %25.8 olmaktadır. Mesleklere göre ikamet şekli incelendiğinde, mesleki statü ve eğitim düzeyi yükseldikçe, bireyselleşmenin ve soy aileden bağımsız olarak yaşama oranının arttığı görülmektedir. Boşandıktan sonra ailesinin yanına giden ve halen birlikte oturan kadınların oranı, işçi statüsünde olan kadınlar arasında %64.3, ev temizliğine giden ve gündelikçi kadınlar arasında %54.5, memur kadınlar arasında %46.7, pazarlama faaliyetinde bulunan kadınlar arasında %27.3, esnaf kadınlar arasında %23.1 iken, öğretmen kadınlara arasında %8.3, bankacı, iktisatçı kadınlar arasında %7.7, öğretim üyesi, doktor, avukat kadınlar arasında %5.9 olmaktadır. Evli çocuklar ile birlikte oturma davranışı da, soy aile ile birlikte oturma eğiliminde olan kadınlar arasında görülmektedir.

Soy aile ile birlikte oturma tercihinde ekonomik zorunluluk, geleneksel değerlerin etkisi ile hareket etme ve aileden bağımsız bir kimliğin oluşmaması, etkili olmaktadır. Boşanma sonrasında kendi bağımsız ailesini kuran kadınlar, eğitim ve mesleki statünün verdiği güvenle, tercihlerini bağımsız olarak belirlemektedirler. Boşanma sonrasında soy aileden bağımsız olarak yaşama, kadını, evi geçindiren aile reisi konumuna getirirken, daha fazla deneyim ve yeni roller elde etmesine olanak sağlamaktadır. Boşanma durumunda soy aileden bağımsız olarak yaşayan kadının statüsü, aileden bağımsız olarak gelişmektedir. Buna karşılık, boşanma sonrasında aileleri ile birlikte oturan kadınlar, geleneksel

değerlerden ve toplumsal önyargılardan daha fazla etkilenmekte ve aile içinde statü kaybına uğramaktadır.

Eğitim ve mesleki statüye bağlı olarak boşanma sonrasında aileden gelen baskı ve kontrol de farklılık göstermektedir. Eğitim düzeyi ve mesleki statüye paralel olarak, ailenin boşanmaya karşı geleneksel ve korumacı tavrı azalmaktadır. Boşanmanın aile tarafından onaylanmaması da kadının statüsünün düşmesine yol açmaktadır. Buna karşılık, ailenin koruyucu işlevini, mesleki statüsü ve eğitim düzeyi düşük olan kadınlarda daha fazla yerine getirdiği görülmektedir. Boşanma sonrasında aile ile birlikte oturma ve ailenin koruyucu tutumu, boşanmanın yarattığı başarısızlık, güçsüzlük, bağımlılık gibi duyguları da pekiştirmektedir.

Ailesi ile birlikte oturan ve mesleki statüsü görece daha düşük ve örgütsüz işlerde çalışan kadınlar, karar alma konusunda ailesi, evli çocukları veya büyük erkek çocuklarına daha fazla bağımlı kalmaktadır. Aile büyüklerinin (anne-baba, ağabey gibi) kendi adına karar verdiğini belirtenlerin oranı, işçi statüsünde olan kadınlar arasında %64.3, ev temizliğine giden ve gündelikçi kadınlar arasında %54.5, memur kadınlar arasında %53.4 iken, esnaf terzi kadınlar arasında %23.1'e düşmektedir. Öğretmen kadınlar arasında geleneksel olarak aile büyüklerinin karar verdiğini belirtenlerin oranı sadece %8.3 olurken profesyonel meslek sahibi, bankacı ve özel sektörde yönetici olan kadınlar arasında bu türden bir bağımlılık ilişkisinin olmadığı görülmektedir. Öğretmen (%91.7'si), doktor, avukat eczacı gibi profesyonel meslek sahibi(%94.1'i), bankacı(%92.3'ü) ve özel sektörde yönetici olan(%100.0'ü) kadınların büyük çoğunluğu, aile içindeki kararları kendi veya çocukları ile birlikte aldıklarını belirtmişlerdir. Bununla birlikte evde babanın yerine geçen büyük erkek çocuğun otorite olarak karar aldığı kadınların oranı, ev temizliğine giden (%18.2), işçi statüsünde olan (14.3) ve esnaf, terzi (%15.4) kadınlar arasında daha fazla görülmektedir. Eğitim düzeyi düşük, örgütsüz ve düşük statülü işlerde çalışan kadınlar, karar alma sürecinde eş yerine başka bir otoriteye (genellikle baba, ağabey ve büyük erkek çocuk olmaktadır) bağımlı kalmaktadır.

Boşanma sonrasında en fazla belirtilen sorunlar, maddi sorunlar, aile ve çevrenin baskısı, çocukların sorumluluğu ve yalnızlık olarak belirtilmiştir. Eğitim

düzeyi ve mesleki statünün düşmesine bağlı olarak, maddi sorunlar ve yakın çevrenin baskısı kadını daha fazla etkilemektedir. Buna karşılık yalnızlık sorununu en fazla belirtenler, mesleki statüsü yüksek ve aileden bağımsız olarak yaşayan kadınlar olmaktadır. Görüşmelerden elde edilen veriler, boşanma süresinin uzadıkça, yeni sosyal ilişkilerin gelişmesine bağlı olarak, yalnızlık sorununun da azaldığını göstermektedir. Boşanma sonrasında en önemli sorun olarak belirtilen ekonomik sorunların ardından çocukların bakımı ve sorumlulukları ile ilgili sorunlar gelmektedir. Çalışan kadınların ortak sorunu olan çocuğun bakımı, boşanmış ve ailesinden bağımsız olarak yaşamını sürdüren kadınların daha fazla etkilenmesine neden olmaktadır. Özellikle küçük çocukların bakımında kurumların yetersizliği, sorunun, ebeveyn aileden yardım alma veya “bakıcı kadın” gibi geleneksel yollar ile çözülmesini gerektirmektedir. Boşanmış kadınların, genç çocukları ile ilgili sorunlarının mesleki statülerine bağlı olarak farklılık gösterdiği göze çarpmaktadır. Eğitim düzeyi ve mesleki statüsü yüksek olan kadınların, genç çocukları ile iletişim kurmakta zorlandıklarını ve çocuklarının tek ebeveyn ile yaşamaktan mutsuz olduklarını belirtmelerine karşın, kadının eğitim düzeyi ve mesleki statüsünün düşmesine bağlı olarak, genç çocukların özellikle de erkek çocukların evin geçimini anne ile paylaşması ve baba rolüne öykünerek korumacı davranmaları dikkat çekici olmaktadır. Evlilik sürecinde ileri derecede geçimsizliğe ve şiddete şahit olan çocuklar, ayrılığı olumlu karşılayarak, anne ile birlikte evin geçimini sağlamaya yönelmekte ve aileyi sahiplenmektedir. Bu süreçte aile içinde karar alma sürecine de ortak olmaktadır.

Boşanma süreci ve boşanma sonrasında sorunlar karşısında başvuru alan kaynak ve dayanışma alanları incelendiğinde, mesleklere göre farklılıklar görülmektedir. Özel sektör sahibi veya yöneticisi kadınların % 57.1’i, öğretim üyesi, doktor avukat gibi profesyonel meslek sahibi kadınların %47.1’i, bankacı, iktisatçı kadınların % 38.5’i, öğretmenlerin %33.3’ü sorunlarını, geleneksel ilişkiler dışında ve soy aileden bağımsız olarak çözmektedir. Buna karşılık, pazarlama faaliyetinde bulunan kadınların % 90.9’u, işçi statüsünde olan kadınların % 85.7’si, memur, sekreter kadınların % 86.6’sı, ev temizliğine giden

ve gündelikçi kadınların % 81.8'i, sorunlar karşısında ailelerine ve evli çocuklarına başvurmaktadır. Aile, her meslek grubunda, sorunlar karşısında başvurulan güvenilir bir kaynak olmaktadır. Bununla birlikte eğitim düzeyi, mesleki statü ve buna bağlı olarak gelir yükseldikçe, kurumlardan yararlanma eğilimi de artmaktadır. Öğretim üyesi, doktor, avukat kadınların %58.8'i, bankacı, iktisatçı kadınların %61.5'i, özel sektör sahibi veya yöneticisi kadınların %64.3'ü, sorunlar karşısında çeşitli kurumlardan yararlanmaktadır. Kurumlara başvurma nedenleri de, mesleki statü açısından önemli farklılıklar göstermektedir. Alt gelir grubunda yer alan ve düşük eğitim düzeyine sahip olan kadınlar, eşin baskı ve şiddetinden korunma gibi nedenlerle kaçınılmaz olarak kurumlara başvurmaktadır. Buna karşın, eğitim düzeyi, gelir ve mesleki statü yükseldikçe, çocuğun bakımında kurumlardan yararlanma, çocuğun sağlıklı gelişimi için psikolojik destek alma, sosyal ilişkileri geliştirme amacıyla dernek ve klüp etkinliklerine katılma eğilimi artmaktadır. Eğitim ve mesleki statü, çevre ile sosyal etkileşimi artırarak, modern kentsel örgütler ile olan ilişkilerin gelişmesine daha fazla olanak sağlamaktadır. Boşanmış ve soy aileden bağımsız olarak yaşamını sürdüren, eğitim düzeyi ve mesleki statüsü yüksek olan kadın, geleneksel dayanışmadan çok kurum ve sosyal örgütler ile ilişki içine girerek, sorunlarını ve yalnızlığını bu şekilde gidermeye çalışmaktadır. Boşanma sonrasında kadının içinde bulunduğu aile yapısı ve mesleki statüsü, sosyal ilişkilerin belirlenmesi üzerinde de önemli rol oynamaktadır.

Boşanma sonrasında sosyal ilişkileri bozulan ve yeni ilişkiler kuramayıp çevresi en çok daralan kadınların, daha çok ailesi ile oturan kadınlar (58.1) oldukları görülmektedir. Boşandıktan sonra çevresi ile ilişkilerinin değişmediğini, evlilik içinde de ilişkilerinin sınırlı olduğunu belirten kadınlar da daha çok ailesi ile (%29.0) ve evli çocukları ile birlikte oturan (%16.7) kadınlar olmaktadır.

Boşanma sonrasında yalnız veya çocukları ile ailesinden bağımsız olarak yaşayan kadınların %36.0'sı, ilişkilerinin bazılarının bozulduğunu ama sosyal çevrelerini kaybetmediklerini, %50.7'si de ilişkilerinin büyük ölçüde bozulduğunu ama yeni ilişkiler kurarak sosyal çevrelerini geliştirdiklerini belirtmektedir. Aile ile birlikte oturma, sosyal ilişkilerin, ailenin merkezinde belirlenmesine yol

açarken sosyal çevre ile etkileşimi de sınırlamaktadır. Araştırma verileri çerçevesinde, sosyal çevre ile ilişkilerin belirlenmesinde aile-içi karar mekanizmasının önemli rol oynadığı ileri sürülebilir. Boşanma sonrasında soy aileden bağımsız olarak yaşama, kadının yaşamına ilişkin her türlü kararı bireysel olarak verip hareket etmesine olanak sağlamaktadır. Boşanma sonrasında yaşamını bağımsız olarak sürdüren ve yaşamına ilişkin kararları bireysel olarak alan kadınların, eğitim ve mesleki statünün sağladığı güvenle, sosyal çevrelerini daha az yitirdikleri ve yeni ilişkiler kurmada daha başarılı oldukları ileri sürülebilir.

Görüşmeler sırasında dikkat çeken bir husus da, farklı mesleklerden boşanmış kadınların birbirleri ile iletişimlerinin olduğunun gözlenmesidir. Örneğin, bir terzi kadın, boşanmış bir bankacı müşterisini, özel sektör sahibi veya yöneticisi, işyerinde çalışan sekreteri veya evine gelen temizlikçi kadını, referans olarak verebilmektedir. Görüşmeler sırasında, tesadüfen biraraya gelerek, boşanmanın ortak duygusu ile iletişimini sürdüren bir çok kadına rastlanması, boşanma sonrasında kurulan yeni ilişkilerde daha çok boşanmış kadınların yer almasına bağlı olması açısından dikkat çekicidir. Böylesi bir iletişim, boşanmış olmaktan dolayı ortak bir kaderi paylaşma veya toplumun büyük bir kesiminin evlilik ve aile ilişkisini onaylamasından kaynaklanmaktadır. Ancak bununla birlikte, çalışan kadın için sosyal ilişkilerin sürdürülebileceği zamanın sınırlılığı da belirleyici olmaktadır. Evlilik ile birlikte daha önce de tartışmış olduğumuz nedenlerle -ki bunlar aile içinde kadından beklenen geleneksel roller, eve ilişkin öncelik, eşin baskısı ve sosyal ilişkileri belirlemesi gibi nedenlerdir-sosyal ilişkilere ayrılan zaman daha fazla sınırlanmaktadır. Bu sınırlılık, boşanmış kadınlar arasında zaman açısından uyumluluk sağlayarak iletişimin gelişmesine daha fazla olanak vermektedir.

Boşanmış kadınların, boş zaman etkinlikleri de süreklilik ve çeşitlilik açısından mesleki statülerine göre farklılaşmaktadır. Boşanmış tüm kadınlar arasında aile ve akraba ziyaretleri yapılmakla birlikte, mesleki, statünün yükselmesi ile ziyaret sıklığı azalmaktadır. Televizyon izleme de her meslek

grubunda yaygın olarak görülen bir etkinlik olmakta, ancak eğitim düzeyi ve mesleki statü yükseldikçe, daha seçici olma eğilimi artmaktadır.

Eğitim düzeyi ve mesleki statüye bağlı olarak kültürel faaliyetlere katılım artmaktadır. Bununla birlikte çocuğun eğitim düzeyi de kadının kültürel faaliyetlere katılımı açısından yönlendirici olmaktadır. Genel olarak boşanma, boş zamanları değerlendirme üzerinde çok fazla değişikliğe yol açmamaktadır. Ancak boşanma sonrasında aileden bağımsız olarak yaşama ve boşanma sonrasında çalışma yaşamına katılım, sosyal ilişkiler ve etkinliklere katılım açısından daha fazla olanak sağlayarak az da olsa boş zaman etkinlikleri üzerinde etkili olmaktadır. Bu bağlamda boşanma sonrasında sosyal ilişkiler ve etkinliklere katılım açısından, mesleki statü ve eğitim düzeyinin yanı sıra referans gruplarını kimlerin oluşturduğu da büyük önem taşımaktadır.

Çalışma alanının özellikleri de sosyal ilişkiler üzerinde önemli rol oynamaktadır. İş yerindeki ilişkilerin yoğunluğu ve etkileşim düzeyi kadının yaşamdan beklentileri ve rolleri üzerinde belirleyici olmaktadır.

Aynı koşullarda bugün de boşanacağını belirtenlerin oranı %72.5 iken boşanmayacağını belirtenlerin oranı, %15.8'dir. Boşanmış kadınların büyük çoğunluğu, boşanmış olmaktan dolayı pişmanlık duymamaktadır. Araştırma evreni içinde yer alan kadınların, %24.2'si boşanmayı olumsuz ve yıpratıcı olarak değerlendirirken, yarısına yakın kısmı, (%45.8'i) boşanmalarını doğru ve sonuçları açısından olumlu bir olay olarak görmektedir. Boşanmış kadınların %30.0'u ise sonuçları açısından boşanmanın, olumlu olduğu kadar olumsuz yönlerinin de bulunduğunu düşünmektedir. Mesleklere göre boşanma konusundaki düşünceler incelendiğinde, mesleki statü yükseldikçe, boşanmayı, sonuçları açısından olumlu olarak değerlendirme eğiliminin arttığı görülmektedir. Boşanmadan etkilenmenin, boşanma nedenleri ile de ilişkili olduğu görülmektedir. Başka birinin varlığı nedeniyle ve eşinin kararı ile boşanan kadınlar, boşanmaya kendisi veya eşi ile birlikte karar veren kadınlara göre daha fazla olumsuz yönde etkilenmektedir. Buna karşılık, çocukları genç, evin geçimine katkıda bulunup, destek olan, ve ailelerini sahiplendiğini düşünen kadınlar, boşanmadan daha az etkilenmektedir. Araştırma evreni içinde yer alan kadınların, yeniden evlenmeden yana olumlu

tavır sergiledikleri görülmektedir. Bununla birlikte boşanma süresi, yeniden evlenme düşüncesi üzerinde etkili olmaktadır. Boşanmanın gerçekleştiği ilk yıllarda ve boşanma süresinin uzaması ile yeniden evlenme düşüncesine daha az olumlu bakılmaktadır. Görüşmelerden elde edilen bilgiler, boşanmış kadınların, evliliğin kendine olumlu baktıklarını ve özellikle mesleki statü yükseldikçe evlilik içinde kimliği koruma ve eşitlikçi bir aile yapısı kurma isteğinin ön plana çıktığını göstermektedir.

Boşanma konusunda yapılan bir çalışma, kadınların, geleneksel olarak erkeğin evin reisi ve evin geçimini sağlama rolünü, evliliğe ilişkin temel beklentileri olarak ortaya koymaktadır¹⁰. Araştırma evrenimiz içinde yer alan ve evlilik içinde de büyük ölçüde çalışma yaşamına katılan kadın, daha çok eşitlikçi bir etkileşim sistemini içeren beklentiler içinde olmaktadır. Eğitim ve mesleki statü, kadının bağımsız olarak karar almasına ve ev geçindirme sorumluluğunu da tek başına üstlenmesine olanak tanımaktadır. Özellikle boşanma sonrasında aile reisi olarak yaşamını sürdüren kadınlar, evlilik içinde olduğundan çok daha farklı deneyimler elde ederken, statüleri de olumlu yönde etkilenmektedir.

Bu bağlamda yeniden evlenmeyi düşünen kadınların boşanma sonrasında edinmiş oldukları yeni rol ve deneyimleri, evlilik içine hangi düzeyde aktarabildikleri, yeniden evlilik içinde aile yapısı, aile içi etkileşim, çalışma yaşamına ilişkin öncelikler ve kariyer edinme eğilimleri konusunda, evli olan kadınlarla veya boşanmış olan erkeklerle karşılaştırmalı bir araştırma, bu tezi tamamlayıcı bir çalışma olarak düşünülebilir.

Mevcut haliyle evlilik, kamusal alanda kadına sınırlılık getirirken, rol ve statüsünü de aileye bağlı olarak belirlemektedir. Çalışma yaşamında evin geçimine katkıda bulunduğu düşünülen kadın emeği, bu özelliği ile ücretlendirilirken, aile içinde de geçime yardımcı olan kadın, ikincil konumu üstlenmektedir. Bununla birlikte bir çok ailede, sevgi, güven, psikolojik doyum sağlama gibi aileye ait özellikler yerine, korku, güvensizlik hatta şiddetin yer aldığı görülmektedir. Bu

¹⁰ G.Demir "Boşanma Yoluyla Parçalanmış Ailede Kadının Rol ve Statüsündeki Değişmeler"Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,1988, s.106

bağlamda kadının rol ve statüsü açısından evliliğin sorgulanması ve kadın açısından koşulların iyileştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Özellikle eğitim düzeyi düşük, örgütsüz işlerde çalışan ve sosyal güvencesi olmayan kadınlar için, boşanma, kurtuluş olmakla birlikte, gerçekleşmesi de zor bir süreç olmaktadır. Çalışma yaşamı ile evlilik içindeki olumsuz koşulların kadın üzerindeki baskısı, evlilik dışındaki olanakların sınırlılığı nedeniyle evliliğin sürdürülmek zorunda olması ve aile içinde bu geleneksel değerlerin yeniden üretimi göz önüne alındığında, kadının koşullarını iyileştirecek, boşanmanın yükünü hafifletecek ve kadının bilinçlenmesini sağlayacak kurum ve sosyal hizmetlerin yaygınlaşp, etkin hale gelmesinin önemli bir aşama olduğu düşünülmektedir. Eğitim düzeyi ve mesleki statüsünün yüksek olması, kadının boşanma sonrasında aile reisi olarak yaşamını sürdürmesine olanak tanırken, kazandırdığı deneyim ve yeni roller açısından mesleki statüsüne uygun bir kimlik geliştirmesini mümkün kılmaktadır.

KAYNAKÇA

ACAR, Feride. "Türkiye'de Kadınların Yüksek Öğrenim Deneyimi" *Türkiye'de Kadın Olmak*, N.Arat(Der)Say Yay., 1996, 195-209.

AMATO, Paul R. "The Impact of Divorce on Men and Women In India and United States" *Journal of Comparative Family Studies*, V.25, n.2 Summer 1994, 207-221.

ARAT, Necla. "Türkiye'de Kadınların Çalışma Yaşamında Karşılaştıkları Zorlukların Sosyo -Kültürel Nedenleri" *Türkiye'de Kadın Olmak* .N.Arat (der)Say.Yay.1996, 43-54.

ATAKAN, Semiha. "Boşanma Sürecinde Yaşanan Evreler" *Aile Yazıları* 4, Evlilik Kurumu ve İlişkileri, Der.B.Dikeçligil ve A.Çiğdem, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., 1991, 549-554.

Avrupa Birliği Bölgesel Politika ve Kaynaşma, Avrupa Komisyonu, up1994

AYATA, Ayşe. "Geleneksel ve Modern Dayanışma", *Dünya'da Türkiye'de Güncel Sosyolojik Değişmeler*, Sosyoloji Derneği Yay.III, 1994, 325-340.

AZİZ, Aysel. "Kadın, Şiddet ve İletişim, *Dünya'da Türkiye'de Güncel Sosyolojik Değişmeler*, Sosyoloji Derneği Yay.III, 1994, 501-515.

BABBİE, Earl *The Practise of Social Research* ,Westford, Massachusetts, USA: Waddsworth Publishing Company, 1998.

BADINTER, Elisabeth. *Anelik Sevgisi 17.Yüzyıldan Günümüze Bir Duygunun Tarihi*, Çev. K.Çelik, Afa Yay, 1992

BADINTER, Elisabeth. *Biri Ötekidir. Kadınla Erkek Arasındaki Yeni İlişki ya da Androjin Devrim*, Çev. Şirin Tekeli, Afa Kadın Yay.,1992.

BALAMAN, Ali Rıza. "Kırsal Kesimde Aile Kurma, Çözme, Aile-İçi Etkileşim ve İlişkiler", *Türkiye 'de Ailenin Değişimi, Toplumbilimsel İncelemeler*, Türköz Erder(der), Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1984, 183-192.

BECKER, G.S. *A Treatise on the Family*, Harvard University Press, 1981.

BELSKY, J. "The Effects of children on Marriage", *The Psychology of Marriage*, F.D.Fincham.and T.N.Bradbury (ed), New York, The Guilford Press, 1990, 172-200.

BERKTAY, Fatmagül. *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, Metis Kadın Araş., 1996.

BIERNACKI, Patrick and Dan Waldorf, "Snowball Sampling: Problems and Techniques of Chain Referral Sampling", *Sociological Methods and Research*, v.10, n.2, 1981, 141-163

BOLAK, Hale "Aile İçi Kadın Erkek İlişkilerinin Çok Boyutlu Kavramlaştırılmasına Yönelik Öneriler" *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* Şirin Tekeli (der), İletişim Yay., 3.bas., 1995, 235-246.

BOUMANN, Christine E. and William R. Yates, "Risk Factors For Bulimia Nervosa: A Controlled Study of Parental Psychiatric İllnes and Divorce" *Addictive Behaviors*, , v.19, n.6, Nov-Dec 1994, 667-675.

BREDEMIER, Harry C. "Alışveeriş Kuramı" Çev. A. Buğra, Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi, Tom Bottomore ve Rober Nisbet (ed), V yay., 1990, 432-469.

COMER, Lee. *Evlilik Mahkumları*, Çev.S.Öztürk, 2.Basım, Pazartesi Kitapları, 1996.

ÇELEBİ, Nilgün. *Kadınlarımızın Cinsiyet Rolü Tutumları*, Toplum Kitabevi, Konya, 1990.

D.İ.E. Boşanma İstatistikleri 1997

D.İ.E. Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, İzmir, 1995

D.İ.E. Evlenme İstatistikleri 1997

D.İ.E. İstatistiklerle Kadın 1927-1992

DEMİR, G. "Boşanma Yoluyla Parçalanmış Ailede Kadının Rol ve Statüsündeki Değişmeler" Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1988.

DİEDRICK, Patricia. "Gender Differences in Divorce Adjustment" *Women and Divorce/Men and Divorce Gender Differences in Seperation, Divorce and Remarriage*, Sandra S. Volgy (ed) The Haworth Press New York, 1991, 33-43

DOĞAN, İsmail. "Kadın Toplumsallığında Tarih ve Gelenek", *Düşünen Siyaset* s.5, Haziran1999, 27-36

DONOVAN, Josephine. *Feminist Teori*, Çev. A.Bora, M.A.Gevrek, F.Sayılan, İletişim Yay., 1997.

DUBEN, Alan ve Cem Behar, *İstanbul Haneleri Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940*, 2.Baskı İletişim Yay., İstanbul,1998.

ECEVİT, Yıldız. “Türkiye’de Ücretli Kadın Emeginin Toplumsal Cinsiyet Temelinde Analizi” *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu (ed), Türkiye Ekonomik ve Tarihî Toplum Vakfı Yay., 1998, 267-284.

ELLIOT, Faith Robertson. *The Family : Change or Continuity?* Mac Millan Education Ltd. Hon Kong, 1991.

ERGİL, Doğu. *Toplum ve İnsan*, Turhan Kitabevi, 1984.

ERKAN, Hüsnü. “Aile Yapımız ve Demokratik Değerlerin Oluşumuna İlişkin Bir Analiz” *Değişim Sürecinde Aile; Toplumsal Katılım ve Demokratik Değerler*, Aile Kurultayı, 16.18 Kasım 1994, ,Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yay., 1995, 101-112

ERKUT, Sumru. “Dualism in Values Toward Education of Turkish Women”, *Sex Roles, Family and Community in Turkey*, Ç.Kağıtçıbaşı,(Ed.), Indiana Univ., Turkish Studies 3, 1982, 121-132.

ESERPEK, Altan. *Sosyoloji*, A.Ü. D.T.C.F. Yay., Ankara 1981.

ESHLEMAN, J.Ross. *The Family*. Firth Edition. Massachusetts, Allyn and Bacon, 1988.

ESTERBERG, Kristin G. Phyllis Moen and Donna Dempster-McCain. “Transition To Divorce: A Life Course Approach to Women’s Marital Duration and Dissolution” *The Sociological Quarterly*, 35, 2, 1994, 289-307.

EYÜKOĞLU, Ayşe, Şemsa Özar, Hülya T. Tanrıöver, “Kentli Kadınların Çalışma Koşulları ve Çalışma Yaşamını Terk Nedenleri”. *İktisat Dergisi*, Mart/98, 37-43.

FERGUSON, Ann. “Benliğin Cepheleri Üzerine Feminist Bir Teori”, Çev. A.Durakbaşı, *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem*, S.Çakır-N.Akgökçe, (Der.) Sel Yay.,1996, s.188-200.

FİŞEK, Güler. “Türk Ailesinin Dinamik ve Yapısal Özellikleri Üzerinde Düşünceler ve Konuya İlişkin Bir Ön Çalışma Raporu” *Aile Yazıları 3 Birey, Kişilik ve Toplum*, (Der)B.Dikeçligil, A.Çiğdem), Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yay., 1991, s.291-298.

FRENCH, Marilyn. *Kadınlara Karşı Savaş*, Metis Yay., Çev.B.Eyüboğlu, 1992.

FURSTENBERG, Frank F. And Nancy Ten Kate.“The Future of Marriage” *American Demographics*, June 1996, v.18, n.6, 34-40

GIDDENS, Anthony. *Sosyoloji Eleştirel Bir Yaklaşım*, Çev.R.Esengün-İ.Öğretir, İhtar Yay, 1993.

GÖKÇE, Birsen. “Evlilik Kurumuna Sosyolojik Bir Yaklaşım” *Aile Yazıları 4*,B.Dikeçligil, Ahmet Çiğdem (Ed.) TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu 1991, 385-400.

GÖKÇE, Birsen., Feride Acar ve Diğerleri. *Gecekondularda Ailelerarası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü*, Sosyoloji Derneği Araş., Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı, 1993.

HECKATHORN, Douglas “Respondent-Driven Sampling: A New Approach to the Hidden Population” *The Public Opinion Quarterly*, v.39, n.2, 1997, 174-179.

HENDRIX, Lewellyn and Willie Pearson Jr. “Spousal Interdependence, Female Power and Divorce; A Cross-cultural Examination”. *Journal of Comperative Family Studies*, v.26, n.2, Summer 1995, 217-232.

İLAL, Günsel K. “Türkiye’de Aile Demokrasi Kültürü”, *Kadınların Gündemi* Necla Arat (Der), Say Yay., 1997, 27-39.

ILLICH, Ivan. *Gender*, Çev.Ahmet Fethi, Ayraç yay., Ankara 1996.

İLKKARACAN, İpek. “Kentli Kadınlar ve Çalışma Yaşamı” *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, A.Berktaş Hacımırzaoğlu (ed)Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay.,1998, 285-302.

İLKKARACAN, Pınar.“Doğu Anadolu’da Kadın ve Aile” *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, A.Berktaş Hacımırzaoğlu (ed)Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay.,1998, 173-192.

İMAMOĞLU, Olcay. “Değişim Sürecinde Aile;Evlilik İlişkileri Bireysel Gelişim ve Demokratik Değerler”, Aile Kurultayı,16.18 Kasım 1994, *Değişim Sürecinde Aile; Toplumsal Katılım ve Demokratik Değerler*,Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yay., 1995, 33-51

JACOBSON, Paul. “Divorce and Size of Family”, *Readings in Marriage and The Family*, Judson T. Landis, Mary G. Landis, (ed), New York Prentice Hall 1952, 339-342

JARY, David and Julia Jary. *The Harper Collins Dictionary. Sociology.*

KABASAKAL, Hayat. “Türkiye’de Üst Düzey Kadın Yöneticilerin Profili” *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, Ayşe Berktaş Hacımırzaoğlu (ed), Türkiye Ekonomik ve Tarihsel Toplum Vakfı Yay., 1998, 303-312.

Kadının Kalkınmaya Katılımını Güçlendirme Ulusal Programı Projesi, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müd. Yay. 1998.

KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem. "Sex Roles, Value of Children and Fertility", *Sex Roles, Family and Community in Turkey*, Ç.Kağıtçıbaşı,(Ed.), Indiana Univ., Turkish Studies 3, 1982, 151-180.

KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem. Türkiye'de Kadının Statüsü:Kültürler Arası Perspektifler, Çev. Z.Kılıç, *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, A.Berktaş Hacımırzaoğlu (ed), Türkiye Ekonomik ve Tarihsel Toplum Vakfı Yay., 1998, 143-154.

KALAYCIOĞLU, Sibel ve Helga Rittersberger Tılıç. "Aile Bireyleri Arasında Şiddet İçeren Davranışlar, Anakara'dan Bir Örneklem", Aile Kurultayı, 16.18 Kasım 1994, *Değişim Sürecinde Aile; Toplumsal Katılım ve Demokratik Değerler*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yay., 1995, 313-324.

KALAYCIOĞLU, Sibel ve Helga Rittersberger. "İş İlişkilerine Kadınca Bir Bakış: Ev Hizmetinde Çalışan Kadınlar", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, A.Berktaş Hacımırzaoğlu (ed), Türkiye Ekonomik ve Tarihsel Toplum Vakfı Yay., 1998, 225-235.

KANDİYOTİ, Deniz. "Aile Yapısında Değişme ve Süreklilik" *Türkiye'de Ailenin Değişimi, Toplumbilimsel İncelemeler*, Türköz Erder (ed), Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1984, 15-33

KASAPOĞLU, Aytül. "Aile Yapısı Demografik Özellikler" *Gecekondularda Ailelerarası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü*, Sosyoloji Derneği Araş., Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı, 1993, 53-125

KIRAY, Mübeccel. *Toplumbilim Yazıları*, A.İ.T.İ.A., İstanbul 1982.

KLAUW, Wilbert Van Der. "Female Labour Supply and Marital Status Decisions: A Life-Cycle Model" *Review of Economic Studies*, 63,1996, 199-235

KONGAR, Emre. *İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Cem Yay.,1976.

KONGAR, Emre. *Türkiye Üzerine Araştırmalar*, Remzi Kitabevi, 1986.

KORAY, Meryem. "Türkiye'de kadınlar, Çalışma Yaşamındaki Yerleri ve Sendikalarla İlişkileri" 1993 "Eşitlik hakları-Çalışan Kadınlar" Alman Kültür Merkezi 1994,134-138.

KRISHNAN, Vijaya. "The Impact of Wives' Employment on Attitude Toward Divorce" *Journal of Divorce and Remarriage*, v.22, n.1-2, March-April 1994, 87-101

KUYAŞ, Nilüfer. "Female Labor Power Relations in the Urban Turkish Family" *Sex Roles, Family and Community in Turkey*, Ç.Kağıtçıbaşı,(Ed.), Indiana Univ., Turkish Studies 3, 1982, 181-205.

KÜMBETOĞLU, Belkıs. "Aile, Evlilik, Nikah:Farklılaşan Kavramlar", *Toplum ve Bilim*, s.73 Yaz 1997, 111-126.

JONES, Loring. "The Relationship Between Unemployment and Divorce", *Journal of Divorce*, v.12, n.1, 99-112.

LEVINE, Ned. "Social Change and Family Crisis The Nature of Turkish Divorce" *Sex Roles, Family and Community in Turkey*, Ç.Kağıtçıbaşı,(Ed.), Indiana Univ., Turkish Studies 3, 1982, 323-347.

LEVİNGER, George. "A Social Psychological Perspective on Marital Dissolution", *Journal of Social Issues*, v.32, n.1, 1976, 21-47.

LEWIS, Robert A. and Graham B. Spanier. "Theorizing About The Quality and Stability of Marriage" (Eds). Wesley R.Burr, Reuben Hill, F.Ivan Nye, Ira L. Reiss, *Contemporary Theories About the Family*. Vol. 1, New York: The Free Press, 1979, 268-294.

LLOYD, Sally A. and Cathleen D.Zick, "Divorce at Mid and Later Life: Does the Empirical Evidence Support the Theory?", *Journal of Divorce*, V.9(3), Spring 1986, 89-102.

LONG, Nicholas and Rex Forehand. "Parental Divorce Research", *Methods of Family Research*, Vol 2. Clinical Populations, Gene H.Brody and Irving E. Sigel (ed), Lawrence Erlbaum Associates Publishers, London, 1990, 135-153

MİNİBAŞ, Türkel. "Enformel Ekonomi Kadın İşsizliğine Çözüm mü?" *Kadınların Gündemi*, Necla Arat (der), , Say Yay., 1997, 99-114.

MITCHELL, Juliet. *Kadınlık Durumu*, Kadın Çevresi Yay., 1985.

MORGAN, Philip, and Ronald Rindfuss "Marital Disruption:Structural and Temporal Dimensions" *American Journal of Sociology*, v.90.,n.5., 1985, 1055-1077.

NARE, Sart. "Kahramanlık ve Toplumsal Cinsiyet", *Kadın Gerçeklikleri*, N.Arata,(Der) Say Yay.,1996, 191-202.

OLSON, Emelie A. "Duofocal Family Strucure and An Alternative Model of Husband-Wife Relationships, *Sex Roles, Family and Community in Turkey*, Ç.Kağıtçıbaşı,(Ed.), Indiana Univ., Turkish Studies 3, 1982, 33-72.

ORTAYLI, İlber. "Osmanlı Toplumunda Aile", *Türkiye 'de Ailenin Değişimi, Toplumbilimsel İncelemeler*, Türköz Erder (ed), Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1984, 79-89

OSKAY, Ülgen. "Çalışan Kadının Türk Toplum Yaşamında Konumu", Alman Kültür Merkezi ve Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümünün Düz. Sempozyum Yay. Alman Kültür Merkezi Temmuz 1994, 73-84.

ÖNCÜ, A. "Uzman Mesleklerde Türk Kadını" *Türk Toplumunda Kadın*, N.Abadan Unat (der), İstanbul 1979, 253-267.

ÖZAR, Şemsa. "Some Observations on the Position of Women in the Labor Market in the Development Process of Turkey" *Boğaziçi Journal Review of Social, Economic and Administrative Studies*, Boğaziçi Üniv.Yay. Vol.8, 1994, 21-43.

ÖZBAY, Ferhunde. "Women's Labor in Rural and Urban Settings" *Boğaziçi Journal Review of Social, Economic and Administrative Studies*, Boğaziçi Üniv.Yay. Vol.8, 1994, 5-19.

ÖZEN, Sevinç. "Mübadele (Exchange) ve Çatışma Kuramlarında Aile", *Sosyoloji Dergisi*, E.Ü. Yay.,s.3, 1992, 117-129.

ÖZEN, Sevinç. "Aile Kurumuna Bazı Sosyolojik Yaklaşımlar", *Seminer*, s.5 E.Ü.Yay., 1987, 267-281.

ÖZKAN, İshak ve Ö.Böke, "Boşanma İle Sonlanan Evliliklerde Kadının Hedef Olduğu Şiddet", *Değişim Sürecinde Aile; Toplumsal Katılım ve Demokratik Değerler*, Aile Kurultayı, 16.18 Kasım 1994, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yay., 1995, 325-327.

ÖZUĞURLU, Kurban. *Evlilik Raporu*, Altın Kitaplar Yayınevi, İst.1985.

PETERS, Elizabeth H. "The Importance of Financial Considerations in Divorce Decisions" *Economic Inquiry*, v.31, n.1, Jan 1993, 71-86.

PETERSON, Richard R. *Women, Work, and Divorce*, State University of New York, 1989.

PETERSON, Richard R. "A Re-evaluation of the Economic Consequences of Divorce" *American Sociological Review*, v.61, n.3, June 1996, 528-537.

POPLIN, Dennis E. *Social Problems*, Murray State University, London, 1978.

PRICE, Sharon J. *Divorce*, Family Studies Text Series 9, 1988.

RICHE, Martha Fransworth. "The Wrong Number" Women, Children Economic Statistics After Divorce" *American Demographics*, March 1989, v11, n3

RODGERS, Bryan. "Pathways Between Parental Divorce and Adult Depression" *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, Oct., 1994, v.35, n.7, 1289-1308.

RUSSEL, Bertrand. *Evlilik ve Ahlak*, Çev.V.Eranus, Varlık Yay., 1967.

SAYIN, Önal. "Aile İçi İlişkilerin Toplum ve Birey Boyutunda Çözümlemesi" *Sosyoloji Dergisi*,EÜ. Ed.Fak. Yay., 1982, s.85

SAYIN, Önal. “Değişen Toplumumuz ve Aile Yapımız” Aile Kurultayı,16.18 Kasım 1994, *Değişim Sürecinde Aile; Toplumsal Katılım ve Demokratik Değerler*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yay., 1995, 143-153.

SAYIN, Önal. *Aile Sosyolojisi, Ailenin Toplumdaki Yeri*, EÜ.Yay., İzmir.1990.

SERDAROĞLU, Ufuk. Nurcan Özkaplan, “İktisat ve Toplumsal Cinsiyet.”. *İktisat Dergisi* Mart 1998, 8-15.

SERVICE, Elman R. “Avcı-Toplayıcı Toplumlarda Evlilik ve Akrabalık” çev.Aygen Erdentuğ, *Aile Yazıları 4*, B.Dikeçligil, Ahmet Çiğdem (Ed.) TC Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu 1991, 483-493.

SİRMEN, Lale. “Medeni Hukuktaki Son Gelişmelerin Işığı Altında Evlenme ve Boşanma Alanında Yeniden Düzenlenmesi Gereken Konular” *Hukukta Kadın Sempozyumu*, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yay.,1999, 82-90.

SKEVINGTON, Suzanne and Deborah Baker. *The Social Identity of Woman*, Sage Publications, New Delhi 1989.

SMOCK, Pamela J. “Gender and the Short-run Economic Consequences of Marital Disruption”, *Social Forces*, Sept., v.73, 1994, 243-262.

SMOCK, Pamela J. Wendy D. Manning, Sanjiv Gupta. “The Effect of Marriage And Divorce on Women’s Economic Well-Being”, *American Sociological Review*, v.64, 16, Dec 1999, 794-812.

SPIEB, Gesine. “Kadın ve Erkeğin İkiye bölünmüş yaşamları-Meslek ve Ailenin Bağımlı Ayrılığı” Alman Kültür Merkezi ve Ege Üniversitesi Sosyoloji

Bölümünün Düz. Sempozyum Yay. Alman Kültür Merkezi Temmuz 1994, 111-117.

STEWART, Clark, K.Alison, Bailey, L. Bonnie. "Adjusting to Divorce: Why Do Men Have It Easier?" *Journal of Divorce*, 13, 2, 1989, 75-94.

STOCKARD, Jean and Miriam Johnson. *Sex Roles Sex Inequality and Sex Role Development*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1980.

TAN, Mine. "Bir Kadın Mesleği: Öğretmenlik", *Kadın Gerçeklikleri*, N.Arat (Der), Say Yay., 1996, 37-68.

TAN, Mine. *Kadın-Ekonomik Yaşamı ve Eğitimi*, T.İş Bank. Yay., 1979.

TATLIDİL, Ercan. "Kent Kültürü ve Boş Zaman Değerlendirme" *Dünya'da Türkiye'de Güncel Sosyolojik Değişmeler*, Sosyoloji Derneği Yay.III, 1994, 385-395.

TATLIDİL, Ercan. "Kentleşme Sürecinde Kadın ve Çalışma Yaşamı" Alman Kültür Merkezi ve Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümünün Düz. Sempozyum Yay. Alman Kültür Merkezi Temmuz 1994, 45-54.

TATLIDİL, Ercan. *Kentleşme ve Gecekondu*, E.Ü.Yay., 1989.

TATLIDİL, Ercan. *Toplum, Eğitim ve Öğretmen, Öğretmen Adayları Üzerine Yapılan Bir Araştırma*, E.Ü. Ed. Fak. Yay., 1993.

Türkiye'de Kadın, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara 1999.

UYGUN, Hamza. “Gecekonduarda Aileler Arası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü” *Dünya’da Türkiye’de Güncel Sosyolojik Değişmeler*, Sosyoloji Derneği Yay.III, 1994, 289-294.

VANNOY, Dana-Hiller, and William W. Philliber. *Equal Partners*, Sage Library of Social Research 174, London, 1989.

VELİDEDEOĞLU, Hıfzı Veldet. *Ailenin Çilesi Boşanma*, Çağdaş Yay., 1976.

VIANELLO, M., Renata Siemienska, N. Davian, E.Lugri, R. Coppi, E. D’Arcangele, S.Bolasc, Gender Inequality. *A Comparative Study of Discrimination and Participation*, Sage Studies in International Sociology 39, Sponsored by ISA 1990.

WALCZAK, Yvette ve Sheila Burns, *Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri*, Çev, İ.Ersevim, Özgür Yay., 1999.

WHITE, Jenny B. *Para ile Akraba Kentsel Türkiye’de Kadın Emegi*, İletişim Yay., İstanbul, 1999.

“Women and Men in the European Union A Statical Portrait”. Eurostat, Luvenburg, 1995.

EK1: EK TABLOLAR

Ek Tablo1: Evlilik Süresi ve Boşanma Nedenleri

Boş.Ned.*	1	2	3	4	5	6	7	8	Toplam
Ev. Süresi	S	S	S	S	S	S	S	S	S
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
İlk beşyıl	10	6	1	23	1	5	3	4	53
	18.9	11.3	1.9	43.4	1.9	9.4	5.7	7.5	44.2
6-10 yıl	2	2	4	8	3	3	11	3	36
	5.6	5.6	11.1	22.2	8.3	8.3	30.6	8.3	30.0
11-15 yıl	1	3	4				6	1	15
	6.7	20.0	26.7				40.0	6.7	12.5
16yıl ve üz	2	2			8		4		16
	12.5	12.5			50.0		25.0		13.3
Toplam	15	13	9	31	12	8	24	8	120
	12.5	10.8	7.5	25.8	10.0	6.7	20.0	6.7	100.0

EkTablo2: Mesleklere Göre Boşanma Kararı

Boşanma Kararını Veren Meslek	Eşi		Birlikte		Kendi		Toplam	
	S	%	S	%	S	%	S	%
Ev Temizliği / Gündelikçi	2	18.2			9	81.8	11	9.2
İşçi / Tezgahtar	4	28.6	1	7.1	9	64.3	14	11.7
Memur/Sek./Ebe/Hemşire	4	26.7	1	6.7	10	66.6	15	12.5
Pazarlama/ Emlakçılık	5	45.5	2	18.2	4	36.3	11	9.2
Esnaf/Terzi			2	15.4	11	84.6	13	10.8
Öğretmen	2	16.7	4	33.3	6	50.0	12	10.0
Öğ.Üyesi/Doktor /Avukat/Ecz.	2	11.8	8	47.1	7	41.1	17	14.2
Bankacı/İktisatçı	1	7.7	2	15.4	10	76.9	13	10.8
Özel Sektör/Yön. / Sahibi/Ortağı	3	21.4	5	35.7	6	42.9	14	11.7
Toplam	23	19.2	25	20.8	72	60.0	120	100.0

* Boşanma nedenlerini açıklamak üzere; 1.Eşin baskısı ve kıskançlık, 2.Anne-babaların müdahalesi ve neden olduğu geçimsizlik, 3.İlgisizlik ve İhmal 4.Kişisel uyumsuzluk ve beklentilerin gerçekleşmemesi, 5.Başka bir kadınla ilişkisinin olması, 6.Evi geçindirmeme,işsizlik ve maddi sorunlar, 7.Alkol, kumar, dayak gibi kötü alışkanlıklar, 8.Diğer (Sağlık sorunu, iş, evin terk edilmesi, beğenilmeme, vs.)olarak ayrımlaştırılmıştır.

Ek Tablo3: Meslek ve Boşanma Sonrası Otorite İlişkisi

Meslek	Aile	Evli	Kendi ve	Diğer	Toplam
	Büyük.	Çocuk	Çocukları		
	S %	S %	ile Bir	S %	S %
Ev Temizliği / Gündelikçi	6 54.5	3 27.3		2 18.2	11 9.2
İşçi / Tezgahtar	9 64.3	1 7.1	2 14.3	2 14.3	14 11.7
Memur/Sek./Ebe/Hemşire	8 53.4	2 13.3	5 33.3		15 12.5
Pazarlama/ Emlakçılık	2 18.2		9 81.8		11 9.2
Esnaf/Terzi	3 23.1		8 61.5	2 15.4	13 10.8
Öğretmen	1 8.3		11 91.7		12 10.0
Öğ.Üyesi/Doktor/Avukat/Ecz.			16 94.1	1 5.9	17 14.2
Bankacı/İktisatçı			12 92.3	1 7.7	13 10.8
ÖzelSek.Yön. Sahibi/Ortağı			14 100.0		14 11.7
Toplam	29 24.2	6 5.0	77 64.2	8 6.7	120 100.0

Ek Tablo4: Mesleklere Göre Boşanma Sonrası Ailenin Yaklaşımı

Ailenin Yaklaşımı* Meslek	1	2	3	4	Toplam
Ev Temizliği / Gündelikçi	9 81.8	2 18.2			11 9.2
İşçi / Tezgahtar	8 57.1		4 28.6	2 14.3	14 11.7
Memur/Sek./Ebe/Hemşire	6 40.0		6 40.0	3 20.0	15 12.5
Pazarlama/ Emlakçılık	2 18.2		6 54.5	3 27.3	11 9.2
Esnaf/Terzi	3 23.1	3 23.1	5 38.5	2 15.4	13 10.8
Öğretmen		1 8.3	4 33.3	7 58.4	12 10.0
Öğ.Üyesi/Doktor/Avukat/ Ecz.	1 5.9		5 29.4	11 64.7	17 14.2
Bankacı/İktisatçı		2 15.4	3 23.1	8 61.5	13 10.8
Özel Sektör/ Yön. / Sahibi/Ortağı			5 35.7	9 64.3	14 11.7
Toplam	29 24.2	8 6.7	38 31.6	45 37.5	120 100.0

* Ailenin yaklaşımını açıklamak üzere 1.Ailem hoş karşılamadı, yakıştıramadı, 2.İlgilenmediler, 3.Korumacı davranıyorlar, 4.Anlayışlı ve destek olmaya çalıştılar şeklindedir.

Ek Tablo5: Meslek ve bağımsızlık ilişkisi

Meslek	Büyük ölçüde Sağlıyor		Biraz sağlıyor		Hiç sağlamıyor		Toplam	
	S	%	S	%	S	%	S	%
Ev Temizliği / Gündelikçi	2	18.2	5	45.5	4	36.4	11	9.2
İşçi / Tezgahtar	3	21.4	7	50.0	4	28.6	14	11.7
Memur/Sek./Ebe/Hemşire	7	46.7	5	33.3	3	20.0	15	12.5
Pazarlama/ Emlakçılık	4	36.4	7	63.6			11	9.2
Esnaf/Terzi	9	69.2	3	23.1	1	7.7	13	10.8
Öğretmen	10	83.3	1	8.3	1	8.3	12	10.0
Öğ.Üyesi/Doktor/Avukat/ Ecz.	16	94.1	1	5.9			17	14.2
Bankacı/İktisatçı	11	84.6	2	15.4			13	10.8
Özel Sektör/ Yön. / Sahibi/Ortağı	14	100.0					14	11.7
Toplam	76	63.3	31	25.8	13	10.8	120	100.0

Ek Tablo6: Mesleklere Göre Kariyer Edinme Koşulları

Kariyer Edin. Koşulları Meslek	Çok iyi eğitim		Çok çalışma		Üst sos. gel. grub.gelme		Geniş sos. Çevre		Toplam	
	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%
Ev Temizliği / Gündelikçi					7	63.6	4	36.4	11	9.2
İşçi / Tezgahtar	5	35.7	3	21.4	6	42.9			14	11.7
Memur/Sek./ Ebe/Hemşire	5	33.3	2	13.3	7	46.7	1	6.7	15	12.5
Pazarlama/ Emlakçılık	5	45.4			3	27.3	3	27.3	11	9.2
Esnaf/Terzi	3	23.1	4	30.8			6	46.1	13	10.8
Öğretmen	4	33.3	5	41.7	3	25.0			12	10.0
Öğ.Üyesi/Dok. /Avukat/Ecz.	7	41.2	10	58.8					17	14.2
Bankacı/İkt.çı.	3	23.1	8	61.5			2	15.4	13	10.8
Özel Sek/Yön. Sah./Ortağı	6	42.9	7	50.0			1	7.1	14	11.7
Toplam	38	31.7	39	32.5	26	21.7	17	14.1	120	100.0

Ek Tablo7: Meslek ve Boşanma Sonrası Sosyal İlişkiler

Sosyal İlişkiler* Meslek	1		2		3		4		Toplam
	S	%	S	%	S	%	S	%	
Ev Temizliği / Gündelikçi	4	36.4	2	18.2			5	45.5	11 9.2
İşçi / Tezgahtar	5	35.7	2	14.3	2	14.3	5	35.7	14 11.7
Memur/Sek./ Ebe/Hemşire	2	13.3	6	40.0	1	6.7	6	40.0	15 12.5
Pazarlama/ Emlakçılık			6	54.5	2	18.2	3	27.3	11 9.2
Esnaf/Terzi	1	7.7	5	38.5	3	23.1	4	30.8	13 10.8
Öğretmen			4	33.3	6	50.0	2	16.7	12 10.0
Öğ.Üyesi/Dok. /Avukat/Ecz.			7	41.2	9	52.9	1	5.9	17 14.2
Bankacı/İkt.çı.			2	15.4	10	76.9	1	7.7	13 10.8
Özel Sek/Yön. Sah./Ortağı			3	21.4	11	78.6			14 11.7
Toplam	12	10.0	37	30.8	44	36.7	27	22.5	120 100.0

Ek Tablo 8: Meslek ve Boş Zamanları Değerlendirme Alışkanlıklarında Değişme

Boş Zamanları Değ.de Değiş*. Meslek	1		2		3		Toplam
	S	%	S	%	S	%	
Ev Temizliği / Gündelikçi	1	9.1	2	18.2	8	72.7	11 9.2
İşçi / Tezgahtar	4	28.6	3	21.4	7	50.0	14 11.7
Memur/Sek./ Ebe/Hemşire	6	40.0	2	13.3	7	46.7	15 12.5
Pazarlama/ Emlakçılık	6	54.5	2	18.2	3	27.3	11 9.2
Esnaf/Terzi	7	53.8	2	15.4	4	30.8	13 10.8
Öğretmen	4	33.3	1	8.3	7	58.3	12 10.0
Öğ.Üyesi/Dok. /Avukat/Ecz.	5	29.4			12	70.6	17 14.2
Bankacı/İkt.çı.	3	23.1			10	76.9	13 10.8
Özel Sek/Yön. Sah./Ortağı	4	28.6	1	7.1	9	64.3	14 11.7
Toplam	40	33.3	13	10.8	67	55.8	120 100.0

* Sosyal İlişkiler tablo 26'daki gibidir.

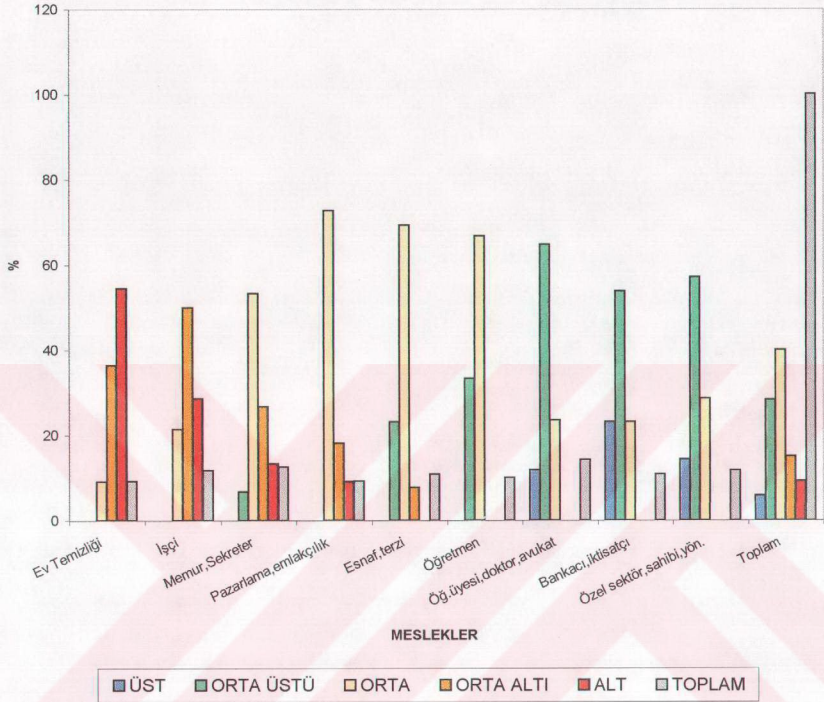
Ek Tablo9: Meslek ve Gelecek İle İlgili Beklentiler

Meslek	Ev	İşçi	Memur	Pazar	Esnaf	Öğretmen	Öğ.Üy.	Bankacı	Özel	Top.
Gelecekte Beklentiler	Temiz.	Tez.	Sekret.	Emlak	Terzi		Dok Av	İktisatçı	SekYön.	Emlak.
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Çocukların okuması										
ve meslek sahibi olması	45.5	28.6	33.3	36.4	53.8	58.3	23.5	23.1	21.4	35.0
İyi bir aile yaşamına										
sahip olma	27.3	28.6	40.0	27.3	30.8	16.7	11.8	23.1	14.3	24.2
Rahat ve huzurlu yaşama				9.1	7.7	25.0	35.3	30.8	42.9	17.5
Maddi koşulların										
iyi olması	27.3	42.9	26.7	27.3	7.7					14.2
Mesleki kariyer										
Edinme							29.4	23.1	21.4	9.2
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

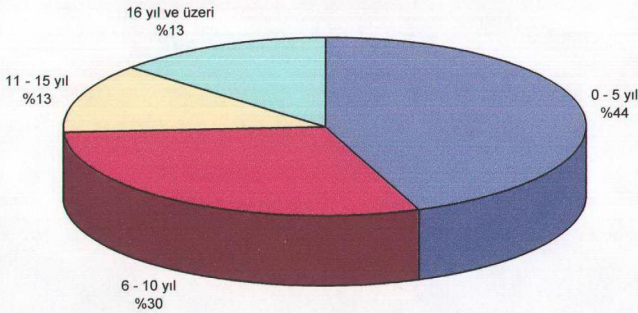
* 1.Zamanımı daha iyi değerlendiriyorum, 2.Boşanmadan önce daha iyi değerlendiriyordum, 3.Değişiklik olmadı, boş zamanları değerlendirme alışkanlıklarındaki değişimleri açıklamaktadır.

EK 2 : GRAFİKLER

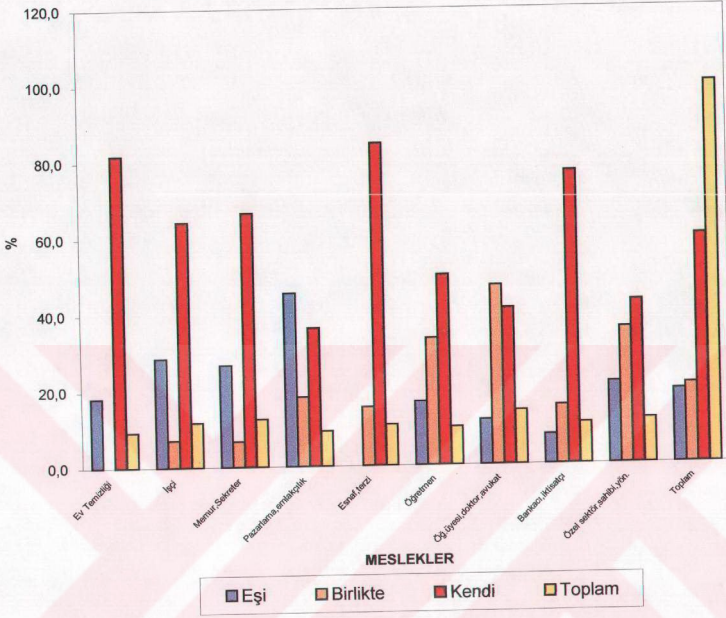
GRAFİK 1 : MESLEKLERE GÖRE EVLİLİK SÜRECİNDE GELİR DURUMU

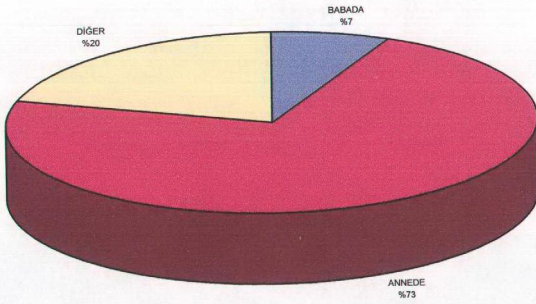
GRAFİK 2 : EVLİLİK SÜRESİ

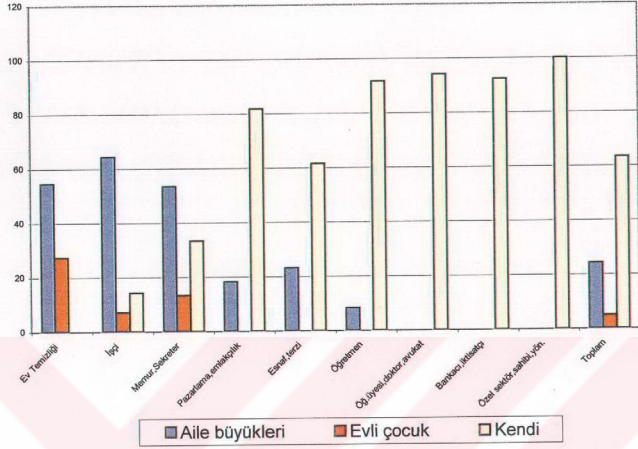
GRAFİK 3: MESLEKLERE GÖRE BOŞANMA KARARI

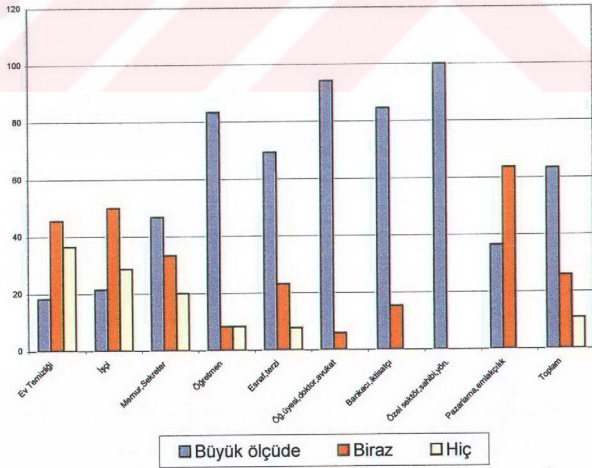
GRAFİK 4 : ÇOCUĞUN VELAYETİ

GRAFİK 5 : MESLEK İLE BOŞANMA SONRASI OTORİTE İLİŞKİSİ

GRAFİK 6 : MESLEKLER İLE BAĞIMSIZLIK İLİŞKİSİ

1. Doğum yeriniz:.....

- 1()Büyükkent
- 2()Kent
- 3()İlçe
- 4()Köy
- 5()Yurt Dışı

2. Yaşınızı belirtiniz.

- 1()20-25
- 2()26-30
- 3()31-35
- 4()36-40
- 5()41-45
- 6()46-50

3. En Son bitirmiş olduğunuz okulu belirtiniz.

- 1() Okuma-yazma var
- 2() İlkokul Mezunu
- 3()Orta Okul Mezunu
- 4() Lise Mezunu
- 5() Lise Dengi Meslek Okulu
- 6() Yüksekokul Mezunu
- 7() Lisans Üstü Eğitim

4. Ayrıldığınız eşinizin en son bitirmiş olduğu okulu belirtiniz.

- 1() Okuma-yazma var.
- 2() İlkokul Mezunu
- 3()Orta Okul Mezunu
- 4() Lise Mezunu
- 5() Lise Dengi Meslek Okulu
- 6() Yüksekokul Mezunu
- 7() Lisans Üstü Eğitim

5. Yaşamınızı sene olarak en uzun nerede geçirdiniz?

- 1()Büyükkent
- 2()Kent
- 3()İlçe
- 4()Köy
- 5()Yurt Dışı

6. İlk evlendiğinizde sizin ve eşinizin yaşını işaretleyiniz.

20'nin altında	Kendi ()	Eşi ()
21-25	()	()
26-30	()	()
31-35	()	()
36-40	()	()
41-45	()	()

7. Çalışma yaşamına ilk olarak ne zaman başladınız?

- 1() Evlenmeden önce
- 2() Evlendikten sonra
- 3() Boşandıktan sonra
- 4() Diğer.....

8. Halen yaptığınız iş/Mesleğiniz

...../.....

9. Evliyken ailenizin hangi gelir düzeyinde olduğunu düşünüyorsunuz?

- 1() Yüksek
- 2() Ortanın Üstü
- 3() Orta
- 4() Ortanın Altı
- 5() Çok Düşük

10. Boşanma sonrası hangi gelir düzeyinde olduğunuzu düşünüyorsunuz?

- 1() Yüksek
- 2() Ortanın Üstü
- 3() Orta
- 4() Ortanın Altı
- 5() Çok Düşük

11. Ayrıldığınız eşinizden çocuğunuz var mı?

- 1() Çocuğumuz yok(13'e geçiniz.)
- 2() 1
- 3() 2
- 4() 3
- 5() 4 ve

12. Çocuklar kimin yanında kalıyor?

- 1() Eşimin
- 2() Benim
- 3() Diğer.....

13. Evlilikle birlikte ikamet ettiğiniz yerleşim birimini değiştirdiniz mi?

.....

14.Boşanma sonrasında yer değiştirdiniz mi?

15.Nasıl evlendiniz?

- 1()Görtücü usulü ile
- 2()Akrabamızdı.
- 3()Arkadaşlık ederek
- 4()Diğer.....

16. Evlenme kararını vermenizde aşağıdakilerden hangisi sizi en çok etkiledi?

- 1()Ailemin baskısı
- 2()Sosyo-kültürel bir zorunluluk olarak gördüğüm için
- 3()Birbirimizi seviyor olmamız.
- 4()Diğer.....

17. Evliliğinize karşı çıkan oldu mu?

- 1()Karşı çıkan olmadı.
- 2()Kendi ailem
- 3()Eşimin ailesi
- 4()Sosyal çevremiz
- 5Diğer.....

18. Evliliğiniz süresince kimlerle birlikte oturuyordunuz?

- 1()Eşim ve (çocuklarımla)
- 2()Eşimin anne/babası da yanımızda idi.
- 3()Benim anne/babam yanımızda idi.
- 4()Diğer.....

19. Evliliğiniz süresince eşinizden herhangi bir şiddet gördünüz mü?

- 1()Hiç şiddet görmedim.
- 2()Fiziksel değil,ama psikolojik şiddet gördüm.
- 3()Hem fiziksel hem psikolojik şiddet gördüm.
- 4()Diğer.....

20. Boşanma kararı öncesinde eşinize karşı daha çok hangi duygular içinde idiniz?

- 1()Sevgi
- 2()Çekingenlik
- 3()Nefret
- 4()Korku
- 5()Huzursuzluk
- 6()Diğer.....

21. Aşağıda belirtilen alanlarda karar verme yetkisi kime aitti?

1Kendi 2Eşi 3Birlikte 4Diğer

	1Kendi	2Eşi	3Birlikte	4Diğer
Ziyaret				
Sin.Tiy. Tatil.çık				
Büy.eşya Alışveriş				
Çocuğun Eğitimi				

22. Aşağıda belirtilen ev işleri, genellikle nasıl paylaşılmakta idi?

1Kendi 2Eşi 3Diğer

	1Kendi	2Eşi	3Diğer
Yemek			
Temizlik			
Ütti			
Günlük Alışveriş			

23. Sizce evliliğinizi sona erdiren en önemli sorun ne idi?

- 1() Eşin baskısı ve kıskançlık
- 2() Anne-babaların müdahalesi
- 3() İlgisizlik ve ihmal
- 4() Kişisel uyumsuzluk ve beklentilerin gerçekleşmemesi
- 5() Başka birinin varlığı
- 6() Evi geçindirmeme, işsizlik, maddi sorunlar
- 7() Alkol, kumar, dayak gibi kötü alışkanlıklar
- 8() Diğer.....

24. Evlilik içinde sorunlar karşısında tutumunuz nasıldı?

Eş Kendi

- 1() 1() Konuşarak tartışma
- 2() 2() Ayrılmaya ikna etme
- 3() 3() Sorunları anne-babaya yansıtma
- 4() 4() Konuşmayıp sessiz kalma
- 5() 5() Münakaşa, kavga, şiddet gösterme
- 6() 6() Evi terketme
- 7() 7() Diğer...../.....

25. Kaç yıl evli kaldınız?

- 1() İlk 1yıl içinde ayrıldık.
- 2() 1-5 yıl
- 3() 6-10 yıl
- 4() 11-15 yıl
- 5() 15 yıl üzeri

26.Boşanma kararını kim verdi?

- 1()Eşim verdi. (28'e geçiniz)
- 2()Birlikte karar verdik.(29'a geçiniz)
- 3()Ben verdim.
- 4()Diğer.....

27.Boşanma kararını eşiniz nasıl karşıladı?

- 1()Beni tehdit etti.
- 2()Ayrılmamakta direndi.
- 3()Tepki göstermedi kabul etti.
- 4()Diğer.....

28.Siz boşanma kararını nasıl karşıladınız?

- 1()Tehdit ettim.
- 2()Ayrılmamakta direndim.
- 3()Tepki göstermedim, kabul ettim.
- 4()Diğer.....

29.Çalışıyor olmanızın boşanma kararını vermede etkisi oldu mu?

- 1()Hayır(31'e geçiniz)
- 2()Biraz
- 3()Evet
- 4()Yanıtsız

30.(Evetse)Nedenini belirtiniz.

- 1()Ekonomik açıdan güvence duymam
- 2()Çalışıyor olmamın verdiği özgüven
- 3()Diğer.....

31.Çalışmıyor olsanız ayrılır mıydınız? (Evlü iken çalışanlar cevaplayacak)

- 2()Bilmiyorum
- 3()Evet
- 4()Diğer.....

32.Boşanmadan önce endişe duyduğunuz konular nelerdi?

- 1()Hiç bir endişem olmadı.
- 2()Maddi kaygılar.
- 3()Yalnızlık.
- 4()Alışkanlıklardan vazgeçmek.
- 5()Çevrem ve anne-babamın baskısı.
- 6()Eşimin rahatsız etmesi
- 7()Çevrenin rahatsız etmesi
- 8()Çocukların sorumluluğu
- 9()Diğer.....

33. Kaç yıldır ayrısınız?

- 1() 1 ve 1 yıldan az
- 2() 2-5 yıl
- 3() 6-10 yıl
- 4() 11 yıldan fazla

34. Şu anda kimlerle birlikte oturuyorsunuz?

- 1() Anne-baba, kardeş veya evli ağabey/ablanın ailesi
- 2() Evli çocuğum ve ailesi ile
- 3() Yalnız veya (varsa) çocuk/çocuklarımla
- 4() Diğer.....

35. Bu şekilde oturmaktan memnun musunuz?

- 1() Memnunum
- 2() Bazı konularda memnunum
- 3() Hiç memnun değilim

36. (Boşanma sonrası için) Aşağıdakilerden hangisi sizin için uygundur?

- 1() Ailem bana sahip çıktı ve onlarla birlikte oturuyorum.
- 2() Ekonomik nedenlerle ailemle birlikte oturuyorum.
- 3() Çocuğumun bakımı için anne-babamla oturuyorum
- 4() Kimse destek olmadığı için tek başına yaşamak zorunda kaldım.
- 5() Tek başına yaşamak kendi tercihimdi.
- 6() Yalnız kalmamak için ailemle veya oğlumun/kızımın ailesi ile birlikte oturuyorum.

37. Boşandıktan sonra aile ortamınız içinde kararları kim almaktadır?

- 1() Aile büyükleri
- 2() Evli çocuklarım
- 3() Evli olmayan çocuklar (büyük erkek çocuk)
- 4() Diğer

38. Boşandıktan sonra neler hissettiğinizi belirtiniz?

.....
.....

39. Boşandıktan sonra daha çok kimlerle birlikte oluyorsunuz?

- 1() İlişkilerimde değişiklik olmadı
- 2() Anne-babam/kardeşlerimle
- 3() Arkadaşlarımla
- 4() İş çevremle
- 5() Çocuklarımla
- 6() Diğer.....

40.Boşandıktan sonra çevre ile ilişkilerinizin bozulduğunu düşünüyor musunuz?

- 1()Sosyal çevrem ile ilişkilerimde bir değişiklik olmadı.
- 2()Bozulan ilişkilerim oldu, ama süren ilişkilerim benim için yeterli
- 3()Çevremle olan ilişkilerimin çoğu bozuldu, yeni ilişkiler kuruyorum.
- 4()Boşanma ile sosyal çevremi kaybettim, yeni ilişkiler kurmakta zorlanıyorum.

41.Boşandıktan sonra ailenizin size karşı yaklaşımı, aşağıdakilerden hangisine daha çok uyuyor?

- 1()Hoş karşılamadılar.
- 2()İlgilenmiyor ve benim sorunum olduğunu düşünüyorlar.
- 3()Korumacı davranıyorlar.
- 4()Anlayışlı ve destek olmaya çalışıyorlar.
- 5()Diğer.....

42. .Boşandıktan sonra size en çok sıkıntı veren konu nedir? Belirtiniz.

.....
.....

43. Aşağıdaki faaliyetleri en çok hangi sıklıkta yaptığınızı belirtiniz.

*Aile ve akraba ziyaretleri

- 1()Sürekli
- 2()Ara sıra
- 3()Hiçbir zaman

*Televizyon izleme

- 1()Sürekli
- 2()Ara sıra
- 3()Hiçbir zaman

*Gazete, dergi, kitap okuma

- 1()Sürekli
- 2()Ara sıra
- 3()Hiçbir zaman

*Sinema,tiyatro, konsere gitme

- 1()Sürekli
- 2()Ara sıra
- 3()Hiçbir zaman

*Arkadaşlarımla gezerim

- 1()Sürekli
- 2()Ara sıra
- 3()Hiçbir zaman

*Dernek,kurs gibi faaliyetlere katılımım

- 1()Sürekli
- 2()Ara sıra
- 3()Hiçbir zaman

44.Boşanmanızın boş zamanınızı değerlendirme açısından bir etkisi olduğunu düşünüyor musunuz?

- 1()Zamanımı daha iyi değerlendiriyorum
- 2()Boşanmadan önce daha iyi değerlendirebiliyordum
- 3()Değişiklik olmadı
- 4()Diğer

45.Sizce çalışan bir kadın olmanız, bağımsız olmanızı sağlıyor mu?

- 1()Büyük ölçüde sağlıyor
- 2()Biraz sağlıyor
- 3()Hiç sağlamıyor.
- 4()Diğer.....

46.Çalışmanızın öncelikli nedeni aşağıdakilerden hangisidir?

- 1()Ekonomik nedenler
- 2()Mesleki doyum sağlamak
- 3()Her ikisi
- 4()Diğer

47.Boşanmadan sonra eve/işe olan bağlılığınız, aşağıdakilerden hangisine uygundur?

- 1()Çocuğum/çocuklarım ve evim işimden önce gelir.
- 2()İşim, her şeyden önce gelir.
- 3()Benim için her iki alan da aynı derecede önemli

48.Boşanmanızın çalışma yaşamınızda yükselmenizi veya iş olanaklarınızı arttırmak açısından nasıl bir etkisi olduğunu düşünüyorsunuz?

- 1()Boşandıktan sonra çalışma hayatıma daha fazla zaman ayırabiliyorum ve yükselmek için her fırsatı değerlendiriyorum
- 2()Boşanmamın, çalışma yaşamım üzerine olumsuz etkisi oldu.
- 3()Boşanmamın çalışma yaşamım üzerine hiçbir etkisi olmadı.
- 4()Yanıtız

49. Çalışma yaşamı içinde sergilediğiniz tutum, boşanmış olma açısından aşağıdakilerden hangisine uymaktadır?

- 1()Daha rahat ve özgürüm
- 2()Daha kontrollü ve tedbirli davranıyorum
- 3()Evliliği veya boşanmış olmak arasında bir fark yok
- 4()Diğer.....

50.Sizce çalışma yaşamında kariyer sahibi olmanın en önemli koşulu nedir?

- 1()Çok iyi eğitim almış olmak
- 2()Çok çalışmak
- 3()Üst sosyal gelir grubundan gelmek

- 4()Geniş bir sosyal çevrenin olması
5()Diğer

51. Çalıştığınız işten memnun musunuz?

- 1()Evet(53'e geçiniz)
2()Hayır

52.(Hayırsa) memnun olmama nedeniniz aşağıdakilerden hangisi olmaktadır?

- 1()Yetersiz ücret ve gelir
2()Sosyal güvencenin yetersizliği
3()Çalışma koşullarının ağır olması
4()Prestiji düşük olması
5()Diğer

53. Dernek veya mesleki bir örgüte üyeliğiniz var mı? Belirtiniz.

- 1()Evet
2()Hayır

.....
.....

54. Şu anda aynı durumda olsanız boşanırmıydınız?

- 1()Evet
2()Hayır
3()Bilmiyorum

55. Yeniden evlenmeyi düşünüyor musunuz?

- 1()Hayır
2()Maddi gücüm elvermediği için evlenmek zorundayım(57'ye geçiniz)
3() Koşullarıma uygun biri olursa düşünebilirim(57'ye geçiniz)
4()Diğer(57'ye geçiniz)

56. Neden evlenmeyi düşünmüyorsunuz?

- 1()Çocuklarım için, düşünmüyorum
2()Benzer olumsuzlukları yaşamak istemiyorum.
5()Diğer.....

57. Kendi kazancınız dışında gelir kaynağınız var mı?

- 1()Hiç bir gelirim yok
2()Nafaka alıyorum.
3()Ailemin desteği
4()Kira geliri.
5()Çocuklarımdan destek alıyorum.
6()Diğer

58. Boşanma sonrasında daha çok kimlerle dayanışma içinde oldunuz?

- 1() Sorunlarımı kendim çözüyor, destek almıyorum
- 2() Ailem destek oldu/oluyor
- 3() Çocuklarım ile
- 4() Yakın arkadaşlarım ile
- 5() Komşularım ile
- 6() Diğer.....

59.Boşanma süreci ve sonrasında sorunlarınızın çözümünde herhangi bir kuruma başvurduğunuz oldu mu? Belirtiniz.

- (1)Hayır
- (2)Evet.....

60.Herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna üyeliğiniz var mı?

- 1()Hiç bir sosyal güvenlik kurumuna üye değilim
- 2()Emekli sandığı
- 3()SSK
- 4()Bağ-kur
- 5()Özel Sigorta
- 6()Diğer.....

61.Boşanmış bir kadın olarak yaşamınızda gerçekleşmesini en çok istediğiniz şey nedir?Belirtiniz.

.....

.....

62.Boşanmanızı, hayatınızda nasıl bir değişiklik olarak değerlendiriyorsunuz?

.....

.....

GÖRÜŞMEYE İLİŞKİN NOTLAR:

.....

.....

.....

ÖZET

Bu çalışma, boşanma sonrası çalışan kadının konumu ve rollerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Tezin ilk bölümünde, aile içi rol ve ilişkiler, cinsiyet rolleri, aile konusunda kuramsal yaklaşımlar, aile türlerine göre aile içinde kadının konumu ve boşanma konusunda tutumları, ikinci bölümde evlilik ve boşanma olgusu, boşanma nedenleri, üçüncü bölümde boşanmanın kadın açısından sonuçları ve çalışma yaşamı içinde kadının konumu, araştırmanın metodolojisi, araştırmanın amacı, hipotezler, araştırma evreni ve araştırma teknikleri ele alınmıştır.

Kuramsal çerçeve ve hipotezler doğrultusunda 120 boşanmış kadınla yapılan derinlemesine görüşmelerden elde edilen veriler χ^2 tekniği ile değerlendirilmiştir. Araştırmanın dördüncü bölümünde, demografik veriler, beşinci bölümde evlilik içindeki ilişkilere yönelik veriler, altıncı bölümde boşanmanın çalışma yaşamı üzerine etkileri ve son bölümde boşanma sonrasında aile yapısı ve sosyal ilişkilere ait veriler değerlendirilmiştir.

Araştırmanın sonuç bölümü, çalışmanın bütünsel olarak bir değerlendirmesini ve önerileri kapsamaktadır.

SUMMARY

This research aims to define statue and roles of the working women after divorce. In the first chapter roles and relations in the family, roles of the sex, theoretical approach about the family, statue in the family according to the family types and attitude about divorce of the working woman are discussed. In the second chapter the event of marriage and divorce, and reason of the divorce; results of the divorce and statue in the working life of the women; besides methodology and aim of the research, hypothesises, searching square and searching techniques are discussed in the third chapter.

Considering theoretical framework and hypothesises, interviewed with 120 divorced women and provided data were analysed with chi-square test. The population data are analysed in the forth chapter, the data connected with relations in the family are analysed are analysed in the fifth chapter, the data connected with effects of divorce on the working life are analysed in the sixth chapter and, the data connected with the structure of the family and social relations after divorce are analysed in the last chapter.

The consequence of the research covers a general evaluation and proposals.

ÖZGEÇMİŞ

1968 yılında İzmir’de doğdum. İlk, orta ve lise öğrenimimi İzmir-Karşıyaka’da tamamladım. 1986 yılında Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde eğitimime devam ettim. 1990 yılında mezun oldum. Aynı yıl Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans’a başladım.1993-96 yılları arasında Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak çalıştım.

